

ISSN 2414-584X

*Agricultural and Resource Economics:
International Scientific E-Journal*

Volume 4

No 2

2018

are-journal.com

Редакційна колегія

Кучер А., канд. пед. наук, чл.-кор. АЕНУ, Україна – головний редактор
Сумець О., д-р екон. наук, канд. техн. наук, проф., акад. АЕНУ, Україна – головний редактор
Кутковська Б., д-р екон. наук, проф., Польща – заступник головного редактора
Кучер Л., канд. екон. наук, ст. наук. співр., доц., Україна – відповідальний секретар

Адамська Г., PhD, доц., Польща
Арабська К., PhD, доц., Болгарія
Башев Х., PhD, проф., Болгарія
Белік П., Dr.h.c., PhD, проф., Словаччина
Боїнчан Б., д-р с.-г. наук, проф., Молдова
Вей Д., PhD, проф., Китай
Волощук К., д-р екон. наук, проф., Україна
Гоел С., PhD, доц., Індія
Горал Ю., PhD, доц., Польща
Калініченко А., д-р с.-г. наук, проф., Польща
Кжижановська К., д-р екон. наук, проф., Польща
Корчинська О., д-р екон. наук, ст. наук. співр., Україна
Кошкालда І., д-р екон. наук, проф., Україна
Левкіна Р., д-р екон. наук, проф., Україна
Лемановіч М., PhD, доц., Польща
Маренич Т., д-р екон. наук, проф., Україна

Мелнікієне Р., PhD, Литва
Москаленко А., д-р екон. наук, доц., акад. АЕНУ, Україна
Онегіна В., д-р екон. наук, проф., Україна
Пармаклі Д., д-р екон. наук, проф., Молдова
Перехожук О., д-р екон. наук, ст. наук. співр., Німеччина
Танська-Гус Б., д-р екон. наук, проф., Польща
Ткачук В., д-р екон. наук, проф., Україна
Ульянченко О., д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НААН, акад. АЕНУ, Україна
Фігурек О., PhD, доц., Сербія
Хелдак М., д-р екон. наук, доц., Польща
Чорна М., д-р екон. наук, проф., акад. АЕНУ, Україна
Шиманська Е., д-р екон. наук, проф., Польща
Шпак О., д-р екон. наук, проф., Білорусь

Засновники:

Академія економічних наук України; Інститут економічних і соціальних наук Вроцлавського природничого університету; Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

Журнал включено до Переліку електронних наукових фахових видань з економічних наук (на основі Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 р.).

Журнал включено до міжнародних наукометричних баз і каталогів: Academic Keys, Academic Research Index, AgEcon, AKSTEM, CABI, CiteFactor, DOAJ, DRJI, EconBib, ERIH PLUS, Global Impact Factor, Google Scholar, Index Copernicus, Journal Factor, Journals Impact Factor, Polish Scholarly Bibliography, RSCI, Scientific Indexing Services, Ukrainian scientific journals, Ulrich's Periodicals Directory, Vernadsky National Library of Ukraine, WorldCat.

Рекомендовано до публікації та поширення через мережу інтернет рішенням ученої ради Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка, протокол № 9 від 31.05.2018 р.

Періодичність: 4 рази на рік.

У журналі публікують статті українською, англійською, польською та російською мовами.

Будь-яке передрукування, копіювання, публікування, переклад статей чи публічне поширення, опублікованих у журналі статей допускається лише за згодою автора й редакції журналу «**Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal**» та наявності відповідного посилання на опубліковану працю.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несе автор статті. Висловлені в опублікованих статтях думки можуть не збігатися з позицією редакційної колегії й не покладають на неї жодних зобов'язань.

www.are-journal.com;

editor@are-journal.com

Editorial Board

Kucher A., PhD, corr. member of AESU, Ukraine – Editor in Chief

Sumets A., DrS, Prof., acad. of AESU, Ukraine – Editor in Chief

Kutkowska B., DrS, Prof., Poland – Deputy Chief Editor

Kucher L., PhD, Sen. Res., Assoc. Prof., Ukraine – Managing Editor

Adamska H., PhD, Assoc. Prof., Poland

Arabska E., PhD, Assoc. Prof., Bulgaria

Bachev H., PhD, Prof., Bulgaria

Bielik P., Dr.h.c., PhD, Prof., Slovakia

Boincean B., DrS, Prof., Moldova

Wei D., PhD, Prof., China

Voloshchuk K., DrS, Prof., Ukraine

Goel S., PhD, Assoc. Prof., India

Góral J., PhD, Assist. Prof., Poland

Kalinichenko A., DrS., Prof., Poland

Krzyżanowska K., DrS., Prof., Poland

Korchynska O., DrS, Sen. Res., Ukraine

Koschkalda I., DrS, Prof., Ukraine

Levkina R., DrS, Prof., Ukraine

Lemanowicz M., PhD, Assoc. Prof., Poland

Marenich T., DrS, Prof., Ukraine

Melnikiene R., PhD, Lithuania

Moskalenko A., DrS., Assoc. Prof., acad. of AESU, Ukraine

Onegina V., DrS, Prof., Ukraine

Parmacli D., DrS, Prof., Moldova

Perekhozhuk O., DrS, Sen. Res., Germany

Tańska-Hus B., DrS, Prof., Poland

Tkachuk V., DrS, Prof., Ukraine

Ulyanchenko A., DrS, Prof., corr. member of NAAS, acad. of AESU, Ukraine

Figurek A., PhD, Assoc. Prof., Serbia

Heldak M., DrS, Assoc. Prof., Poland

Chorna M., DrS, Prof., acad. of AESU, Ukraine

Szymańska E., DrS, Prof., Poland

Shpak A., DrS, Prof., Belarus

Founders:

Academy of Economic Sciences of Ukraine; Wrocław University of Environmental and Life Sciences;
Kharkiv P. Vasylenko National Technical University of Agricultural

---

The journal included in the List of electronic scientific professional publications of the Economics (based on the Order of MES of Ukraine from 09.03.2016 # 241).

The journal included in the international scientometric databases and catalogs: Academic Keys, Academic Research Index, AgEcon, AKSTEM, CABI, CiteFactor, DOAJ, DRJI, EconBib, ERIH PLUS, Global Impact Factor, Google Scholar, Index Copernicus, Journal Factor, Journals Impact Factor, Polish Scholarly Bibliography, RSCI, Scientific Indexing Services, Ukrainian scientific journals, Ulrich's Periodicals Directory, Vernadsky National Library of Ukraine, WorldCat.

Recommended for publication and dissemination through the Internet by decision of the Academic Council of Kharkiv P. Vasylenko National Technical University of Agricultural, protocol # 9 31.05.2018.

Periodicity of the journal: 4 times per year.

The journal publishes articles in Ukrainian, English, Polish and Russian.

Any reproduction, copying, publishing, translation of articles or public distribution, published in the journal articles is allowed only with the consent of the author and the journal «**Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal**» and the availability of proper reference to the published work.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of facts, quotations, proper names, geographical names, names of enterprises, organizations, institutions, and other information. The views expressed in these articles do not necessarily reflect the views of the editorial board of the position and not impose any liability on it.

www.are-journal.com;

editor@are-journal.com

© Kucher A., idea and concept, 2015–2018

© Kucher L., layout, stacking and design, 2018

© «Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal», 2018

ЗМІСТ

<i>Akeju T. J., Adeyinka S. A., Oladehinde G. J., Fatusin A. F.</i> Regression analysis of residents' perception on willingness to pay (WTP) for improved water supply: a case from Nigeria	5
<i>Віленчук О.</i> Трирівневий аналіз функціонування ринку аграрного страхування в Україні	19
<i>Данкевич В., Данкевич Є., Пивовар П.</i> Формування кон'юнктури світового ринку меду: сучасний стан і перспективи для українських експортерів	37
<i>Калюжна Ю., Писаренко Д., Нестеренко С.</i> Стратегічне управління трудовими ресурсами аграрних підприємств на засадах маркетингу	55
<i>Кравчук І., Ракович О.</i> Підприємницький потенціал сільських територій як об'єкт наукових досліджень	69
<i>Макаренко І., Серпенінова Ю., Погоріла К.</i> Інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку у світлі мультистейкхолдерського підходу	85
<i>Мельник К., Пташник С.</i> Теоретичні засади конкурентоспроможності та її роль у розвитку підприємницької діяльності	97
<i>Прокопчук О., Горбачова І.</i> Система інституційно-інвестиційної підтримки розвитку сільських територій у США	115
<i>Тимошенко М.</i> Ідентифікація проблем і перспективи розвитку соціальної інфраструктури сільських територій України	129
<i>Юрченко Т.</i> Документальне забезпечення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів	144
<i>До відома авторів</i>	165

CONTENTS

<i>Akeju T. J., Adeyinka S. A., Oladehinde G. J. and Fatusin A. F.</i> Regression analysis of residents' perception on willingness to pay (WTP) for improved water supply: a case from Nigeria	5
<i>Vilenchuk O.</i> Three-level analysis of agrarian insurance market functioning in Ukraine	19
<i>Dankevych V. and Dankevych Ye.</i> Forming conjuncture in the world honey market: current state and prospects for Ukrainian exporters	37
<i>Kalyuzhna Ju., Pisarenko D. and Nesterenko S.</i> Strategic management of labor resources of agricultural enterprises on the basis of marketing	55
<i>Kravchuk I. and Rakovich A.</i> Entrepreneurial potential of rural territories as an object of scientific research	69
<i>Makarenko I., Serpeninova Yu. and Pogorila K.</i> Institutional support for sustainable development financing in the light of the multistakeholder approach	85
<i>Melnuk K. and Ptashnyk S.</i> Theoretical basis of competitiveness and its role in development of entrepreneurial activity	97
<i>Prokopchuk O. and Gorbachova I.</i> System of institutional and investment support of rural areas development in the USA	115
<i>Tymoshenko M.</i> Identification of problems and prospects for development of social infrastructure of rural territories of Ukraine	129
<i>Yurchenko T.</i> Documentary support of internal control of land resources	144
<i>Instructions for Authors</i>	165

JEL: Q50, Q53, Q57

*Tolulope J. Akeju¹, Samson A. Adeyinka¹, Gbenga J. Oladehinde¹,
Afolabi F. Fatusin²*

¹*Obafemi Awolowo University*

²*Adekunle Ajasin University*

Nigeria

REGRESSION ANALYSIS OF RESIDENTS' PERCEPTION ON WILLINGNESS TO PAY (WTP) FOR IMPROVED WATER SUPPLY: A CASE FROM NIGERIA

Purpose. *The purpose of this paper was to investigate residents' perception on willingness to pay (WTP) for improved water supply in Owo Local Government Area of Ondo State, Nigeria using regression analysis.*

Methodology / approach. *Data were collected from 512 households through multistage sampling from eleven political wards in Owo. The data were analysed using descriptive statistics and stepwise regression.*

Results. *Findings showed that 44.9 % of the residents obtained water from public utility while 21.5 % and 18.8 % obtained water from well and borehole respectively. Majority of the residents (72.6 %) were of the opinion that public water supply were irregular and unreliable but were willing to pay for improved water supply (74.6 %). Residents were willing to pay an average sum of ₦972 (US\$2.7) per month for improved water supply services.*

Originality / scientific novelty. *The results of stepwise regression analysis revealed that age, income, access to water supply, education, quality of water, frequency of water supply and gender were the factors influencing residents' willingness to pay (WTP) for improved water supply services in the study area. There is need for government to create enabling policy for public-private partnership in the improvement of water supply in the study area.*

Practical value / implications. *The implication of these findings is that government and public-private organisation should consider age, income, access to water supply, education, quality of water, frequency of water supply and gender when evaluating residents' willingness to pay in the study area.*

Key words: *residents' perception, willingness to pay, improved water supply, Nigeria.*

Introduction and literature review. Development is the integration of economic growth, social, cultural and political conditions [1; 2]. In this wise, most of the countries in Sub-saharan African are at a very low stage of development and one of the major reasons for this is lack of effective and sustainable utilization of the available natural and human resources [2; 3]. Water which is natural resources can be seen as a source of life which can sustain life and our environment. It is also one of the precious gifts to mankind and most basic human needs, used for hydration, hygiene and sanitation. Access to safe water supply is therefore an integral part of development in general, it is also considered as one of the basic urban services which highly affects the health of the people and economic progress of developing countries especially Nigeria.

Nigeria was listed among few countries that may not likely meet the millennium development goal 7 c. The goal addressed the reduction of the global population without access to improved water sources by half [4]. Although MDG 7c was realized in 2010 when it was documented that over 2 billion people gained access to improved water sources, projections showed that Nigeria may be an exception, even five years after the goal was met in most countries of the world [5]. This problem is more prevalent in Nigeria which is considered as the most populated countries in sub-Saharan Africa (SSA). Nigeria like any other country in sub-Saharan Africa (SSA) is blessed with abundant surface and ground water yet majority of residents' still struggles with inadequate water supply. This phenomenon has made residents in the study area to rely on water from other sources such as hand dug wells, boreholes, pond, streams, rivers etc.

Water supply in the study area is through Ondo State Water Corporation. However, the continuous population growth and areal expansion of the study area has made water supply to be inaccessible and unreliable. Inaccessibility to public water supply may likely affect residents' willingness to pay (WTP) for water supply services.

Willingness to Pay (WTP) is the maximum amount that a household is willing to pay voluntarily for services rather than do without the services [6]. Willingness to pay conceptualizes water as a commodity (i.e. an environmental good that can be bought). The variations in perceptions of water are clearly wide ranging and it cannot be assumed that people attached the same value or cost to the provision of water at one time or in one place. These variations are not always recognised by government organisations and development agencies. Consequently they tend to over or under estimate the levels of unwillingness to pay for a commodity when implementing water project [7]. Water supply project therefore fail because the needs and requirement of the community have not been met and their willingness to pay is not clearly signaled [8].

Several studies have shown that residents' willingness to pay for water supply does not only depend on income but also on existing and improved supplies, water qualities, gender, distance, education, marital status among others [9; 10; 11; 12; 7; 8]. Despite these findings, study on the opinion of the residents' willingness to pay (WTP) for public water supply have not been properly articulated and documented. Although it is widely recognized that public participation in decision making is vital to sustainable development. According to [13; 14; 15] one of the most effective tools for examining public opinion for decision making and prioritization of resource allocation is perception studies. Perception study explains how individuals become aware of and give meaning to information in their environment which eventually affects their responses [16]. The need for perception study in this research as noted by Afon [17] is borne out of the three convictions. First, many environmental problems (especially water supply) require solution which must be sought from various positions of ignorance; second, in many instance, better information on how people perceive and react to environmental issues may lead to more enlightened decisions;

and their perception study reveals to policy makers the action that would be welcome and which programmes are to be embarked on at a given time. This study therefore attempts to examine the perception of residents' on willingness to pay for water supply in the study area.

Based on the foregoing, the need to carry out study on willingness to pay for public water supply especially from residents' perspective is very important. It is on this note that the study is on the analysis of residents' perception on willingness to pay (WTP) for public water supply in Owo Local Government area, of Ondo State Nigeria.

The purpose of the article. The purpose of this paper was to investigate the perception of residents' on willingness to pay for water supply in the study area with the use of regression analysis. The questions addressed in this paper are: (i) who are the residents in the Owo Local Government area, Ondo State (ii) what is their perception on willingness to pay for public water supply and (iii) what are the factors influencing their willingness to pay for water supply. The specific objectives were to (i) identify and examine the socio-economic characteristics of respondents in the study area (ii) examine residents' perception on willingness to pay for public water supply and (iii) determine the factors influencing residents' willingness to pay for water supply.

The study area. Owo Local Government Area is one of the eighteen LGAs in Ondo State, Nigeria. Located in the Northern Senatorial District of Ondo State and it consists of 11 political wards. Owo LGA consists of Iyere, Ipele and Emure-Ile, Uso Emure-Ile, Isuada, Ago-panu, Ipemen, Amurin and Kajola. Its land area is about 15,500 square kilometres and is located between latitude 7° 15' North and longitude 5° 35' East of Greenwich meridian. It is 150 meters above sea level and enjoys abundant rainfall of over 1,500 mm annually. The temperature is relatively high throughout the year with an average daily temperature of about 27°C (80.6°F), with marked seasonal changes in rainfall and relative humidity. The Local Government falls within the sub equatorial region characterized by a monsoon climate. Available records show that Owo local government area (LGA) has been experiencing population increase before independent. For example Owo LGA had a population of 30,662 in 1952, 80,413 in 1963 and 155,000 in 1991. In 2006, the population census was 222,262 and was projected to about 358,230 by population statistics in 2017. The increase in population has however led to increase in water demand and as outstrips water supply in the study area. The main sources of water for households are piped supply from treated water sources, untreated piped water from groundwater sources, shallow boreholes, wells and pond, springs, lakes, rivers, and streams [18].

Materials and methods. The multistage-sampling techniques were employed for this study. The first stage involved stratification of Owo Local Government area into eleven political wards as delineated by Independent National Electoral Commission.

The second stage involved random selection of political wards from the existing political wards. Pilot survey revealed that there were 11 political wards and 6 were selected randomly. These political wards include Ehinogbe, Ipele, Igboroko I,

Isuada/Ipenmen, Ijebu II, Isaipen. The third stage involved the identification of streets in the selected political wards from which every tenth streets were systematically selected.

The fourth stage was the selection of buildings sampled in each of the streets. Every 10th buildings were systematically selected while the first building was randomly selected. The target respondents are the household head. Systematic sampling techniques were employed to select buildings where head of the family were chosen for questionnaire administration. Total number of questionnaires administered were 512, hence the sample size.

Data analysis: this research used descriptive statistics such as frequency distribution tables, mean, pie-chart and bar graph to analyse the socioeconomic characteristics of the household head, household characteristics and group characteristics. The stepwise linear regression model was constructed to determine the factors influencing residents' willingness to pay for water supply in the study area. The stepwise regression was used to establish the relationships between residents' willingness to pay and the orthogonal factors [8]. In order to establish this, respondents were asked about the exact amount they will be willing to pay for service in the study area. This was later regressed with the identified variables affecting household decision to pay [19; 20]. Identified these factors to include household characteristics, economic characteristics, water source characteristics affecting the willingness of the respondents to pay for water supply. Variables included in the model are presented as follows:

Y = Responses of household on how much they are willing to pay for the service

Household Characteristics

X₁ = Age of household head in years

X₂ = Household size

X₃ = Gender of household head (male = 1, female = 0)

X₄ = Educational level (Number of years spent in the school

X₅ = Length of stay (Number of years spent in the study area)

X₆ = Marital status

Economic Characteristics

X₇ = Occupation

X₈ = Household monthly income in Naira

Source characteristics

X₉ = frequency of water supply

X₁₀ = access to water supply

X₁₁ = quality of water supply

Result and discussion.

Socio-economic Characteristics of the respondents. Table 1 showed that majority of the respondents (76.2 %) were within the age bracket of 21–60 years. It can be observed that majority of the respondents were within the active population. The percentage of male and female were 57.4 % and 42.6 % respectively. This implied that there were more female and male in the study area. The result shows that

majority (73 %) of the respondents were married; 31.3 % were civil servant while 43.8 % had tertiary education. The table also revealed that 29.7 % of the respondents earned below ₦18,000 per month.

Table 1

Socioeconomic Characteristics of the Respondents

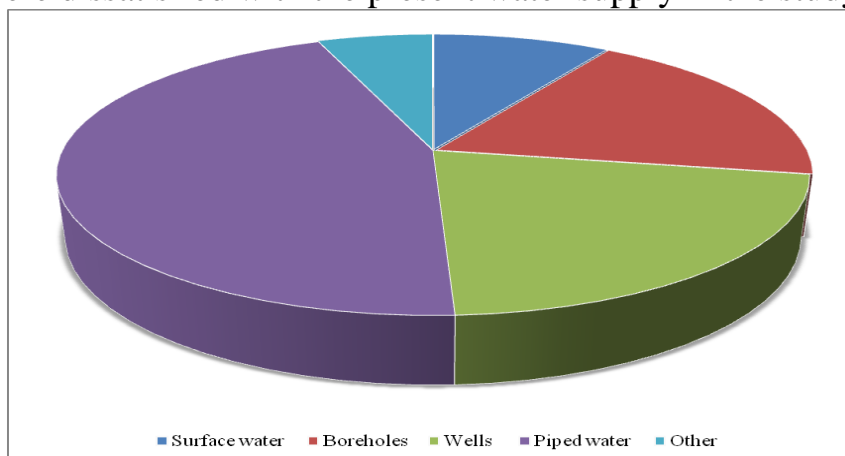
Variables	Frequency	Percentage
Age		
Below 21	64	12.5
21–40	196	38.3
41–60	194	37.9
Above 60	58	11.3
Gender		
Male	218	42.6
Female	294	57.4
Marital Status		
Single	78	15.2
Married	374	73.0
Separated	50	9.8
Widow/widower	10	2.0
Occupation		
Student	90	17.6
Self employed	142	27.7
Trading	80	15.6
Civil Servant	160	31.3
Artisan	40	7.8
Educational qualification		
No formal education	114	22.2
Primary school	18	3.5
Secondary school	156	30.5
Tertiary	224	43.8
Monthly Income		
Below ₦ 18000	152	29.7
₦ 18001–₦ 43000	42	8.2
₦ 43001–₦ 68000	120	23.4
₦ 68001–₦ 93000	59	11.5
₦ 93000–₦118,000	49	9.6
Above ₦118001	90	17.6

Source: authors' fieldwork (2018).

Source of water supply. Most of the respondents indicated that they obtained water from state water corporation (piped water) were 44.9 %, 21.5 % from well and 18.8 % from borehole. The proportion of respondents that obtained water from surface water were 9 % while 7.7 % obtained water from vendors and packaged water sources (Figure 1) (Table 2).

It could be noted that 72.6 % of the respondents were of the opinion that public water supply were irregular, 3.5 % indicated that water supply was regular while 23.9 % did not have access to public water supply in the study area. With this

proportion of irregularity of water supply in the study area. It can be inferred that respondents were dissatisfied with the present water supply in the study area.

Figure 1. Sources of water supply to Owo residents

Source: authors' fieldwork.

Distance to source of water. Analysis in figure 2 shows that 19.5 % of the source of water were within the household while others need to travel distances ranging from less than 100m to 1000m (Table 2). It can however be observed that majority of the residents have to a long distance to obtain water. Apart from this, much time is being wasted at the point of fetch water. Most of the respondents emphasised that they have to wait for their turn to fetch water. This therefore constitutes constraints to accessibility in the study area.

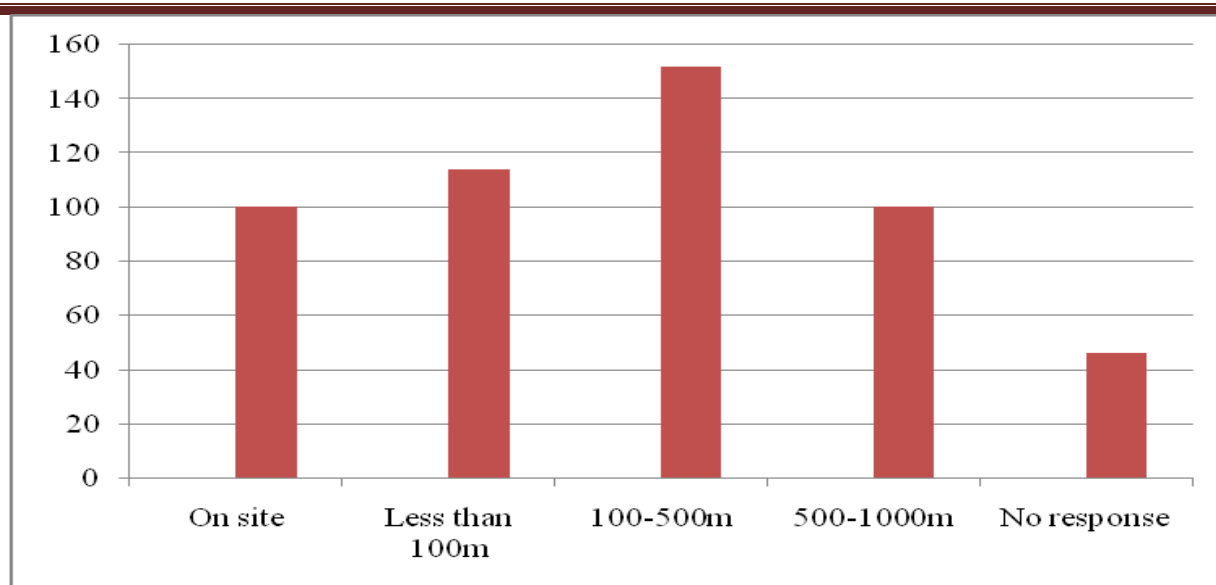
Table 2

Sources of water and distance to water source

Variables	Frequency	Percentage
Source of Water		
Surface water	46	8.9
Boreholes	96	18.8
Wells	110	21.5
Piped water	230	44.9
Other	30	5.9
Distance to water source		
On site	100	19.5
Less than 100m	114	22.3
100–500m	152	29.7
500–1000m	100	19.5
No response	46	9.0

Source: authors' fieldwork 2018.

Residents' perception on Willingness to pay for Public Water Supply. According to United Nation Development Programme (2014) on human right to water, people are not expected to pay more than 3 % of their household income, this does not mean that the person should not pay for water at all. In this wise, water cost should be on relative terms rather than actual cost of producing and transporting water to households. This however opens room for debates and diverse interpretation of the meaning of human right to water [21].

Figure 2. Distance to source of water (meters)

Source: authors' fieldwork.

With the current situation of public water supply in the study area (unreliable and inaccessible), respondents were asked on how comfortable they were with respect to their willingness to pay for public water supply services. Analysis in table 3 shows that 74.6 % of the respondents were willing to pay for public water supply services provided if the service can be improved upon, while 25.4 % of respondents were not willing to pay for the service. This implies that most of the respondents were still willing to pay for public water supply in the study area. However, water supply situation in the study area calls for government's intervention and non governmental organisation (international and national) for assistance. Further analysis revealed different reasons why proportion of respondents that were not willing to for water supply services in the study area. Out of 25.1 % of the respondents that were not willing to pay for the service, 6.6 % were of the opinion that the cost of water supply is too costly (i.e it is unbearable), 2.7 % noted that they cannot afford to pay for the scheme, this can be because of their low income. About 7.3 % of the respondents asserted that the scheme is not important to them due to the fact that they depend on alternative sources of water supply (i.e. water surface, borehole, well among others) while 8.5 % of the respondents opined that they are not satisfied with present supply of water due to the fact that the water supply is not regular.

Table 3

Willingness to pay for improved water supply services

Willingness to pay	Frequency	Percentage
Yes	382	74.6
No	130	25.4
Total	512	100.0

Source: author's fieldwork, 2018.

Mean Current charge and WTP of water supply. The mean current charge of water supply in the study area was estimated to be ₦1,679.41 (US\$4.6). The mean willing to pay (WTP) for public water supply was also estimated to be ₦972

(US\$2.7). The result of the differences in the mean shows that mean WTP is negative and respondents were not willing to pay more than the current water charges of water supply. The mean WTP results can be attributed to the fact that majority of the household surveyed were middle and low income earners. This result goes in line with the theory that the higher the household's income the more they are willing to pay for public water supply. Also majority interviewed were living in a rented apartment and jointly pay for public utilities such as electricity and thereby makes the amount payable for such service to be relatively low.

Factors influencing residents' willingness to pay. In other to examine the factors influencing residents' willingness to pay, this study hypothesis that there was no significant difference between the amount that resident were willing to pay and the identified factors [19; 20]. These factors were tested using ANOVA and Stepwise regression. Stepwise regression analysis was used to determine the factors that influence the probability of respondents' willingness to pay for public water supply services. Table 4 reveals the model summary of dependent variable regressed against predictors/ independent variables (i.e. income, quality of water supply, accessibility to water supply, frequency of water supply, gender, education, length of stay, occupation, marital status, age and household size).

Table 4

Model Summary^f

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics				
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	.331 ^a	.110	.103	.773	.110	17.142	1	139	.000
2	.541 ^b	.293	.283	.691	.183	35.806	1	138	.000
3	.617 ^c	.381	.367	.649	.088	19.440	1	137	.000
4	.668 ^d	.446	.430	.616	.065	15.951	1	136	.000
5	.689 ^e	.474	.455	.603	.028	7.274	1	135	.008
6	.710 ^f	.504	.482	.587	.030	8.036	1	134	.005
7	.721 ^g	.519	.494	.580	.015	4.259	1	133	.041

Note. a. Predictors: (Constant), Age;

b. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira);

c. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira), Accessibility to water supply;

d. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira), Accessibility to water supply, Education;

e. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira), Accessibility to water supply, Education, Quality of Water Supply;

f. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira), Accessibility to water supply, Education, Quality of Water, Frequency of Water Supply;

g. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira), Accessibility to water supply, Education, Quality of Water Supply, Frequency of Water Supply, Sex.

Source: authors' field survey (2018).

The model shows that out of the eleven possible determinants that can influence residents' willingness to pay (WTP) in the study area, only seven determinants were identified to have a significant influence on residents' willingness to pay (WTP) in the study area. These determinants include age (11.0 %), income (18.3 %), access to water supply (8.8 %), education (6.5 %), quality of water supply (2.8 %), frequency

of water supply (3.0 %) and sex (1.5 %). The model output together explains 51.9 % ($R^2 = 0.519$) of the variance in the ratings of all the predictors together as major determinants that influences residents' WTP while the correlation coefficient between the variables (independent and dependent variables) was 0.721 which was highly significant at 0.05 confidence level. The model also revealed that marital status, occupation, household size and length of stay were excluded in the model output. This implied that they do not contribute significantly as part of the factors to the model. This is in consonance with Omonona and Fajimi [6].

Furthermore, ANOVA test in table 5 was also used to know whether there is significant variation in the regression analysis.

Table 5

ANOVA Test

Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.	
1	Regression	10.237	1	10.237	17.142	.000 ^b
	Residual	83.011	139	.597		
	Total	93.248	140			
2	Regression	27.338	2	13.669	28.620	.000 ^c
	Residual	65.910	138	.478		
	Total	93.248	140			
3	Regression	35.529	3	11.843	28.110	.000 ^d
	Residual	57.719	137	.421		
	Total	93.248	140			
4	Regression	41.588	4	10.397	27.371	.000 ^e
	Residual	51.660	136	.380		
	Total	93.248	140			
5	Regression	44.229	5	8.846	24.361	.000 ^f
	Residual	49.019	135	.363		
	Total	93.248	140			
6	Regression	47.002	6	7.834	22.698	.000 ^g
	Residual	46.246	134	.345		
	Total	93.248	140			
7	Regression	48.437	7	6.920	20.537	.000 ^h
	Residual	44.811	133	.337		
	Total	93.248	140			

Note. a. Dependent Variable: if yes, how much are you willing to pay for water supply services;

b. Predictors: (Constant), Age;

c. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira);

d. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira), Accessibility to water supply;

e. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira), , Accessibility to water supply;

f. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira), Accessibility to water supply, Education, Quality of water supply;

g. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira), Accessibility to water supply, Education, Quality of Water supply, frequency of water supply?;

h. Predictors: (Constant), Age, Income (In Naira), Accessibility to water supply, Education, Quality of water supply, Frequency of water supply, Sex.

Source: authors' field survey (2018).

The table shows that F = 17.14 (1st stage); 28.62 (2nd stage); 28.11 (3rd stage);

27.37 (4th stage), 24.36 (5th stage), 22.7 (6th stage) and 20.54 (7th stage) were significant at 95 % (p = 0.05) confidence level. It can be deduced from the ANOVA table that all the identified predictors in the model are significant.

Table 6 shows the coefficient of regression analysis for the aggregated factors of WTP.

Table 6

Coefficients of Regression

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.	
	B	Std. Error	Beta			
1	(Constant)	4.278	.198		21.591	.000
	Age	-.018	.004	-.331	-4.140	.000
2	(Constant)	4.099	.180		22.808	.000
	Age	-.024	.004	-.445	-6.007	.000
	Income (in naira)	6.675E-006	.000	.443	5.984	.000
3	(Constant)	4.788	.230		20.820	.000
	Age	-.051	.007	-.944	-7.104	.000
	Income (in naira)	5.666E-006	.000	.376	5.284	.000
	Access to water supply	.042	.009	.599	4.409	.000
4	(Constant)	4.544	.227		20.040	.000
	Age	-.057	.007	-1.070	-8.228	.000
	Income (in naira)	6.669E-006	.000	.443	6.359	.000
	Access to water supply	.044	.009	.631	4.885	.000
	Education	.138	.034	.276	3.994	.000
5	(Constant)	4.589	.222		20.642	.000
	Age	-.053	.007	-.997	-7.671	.000
	Income (in naira)	7.374E-006	.000	.489	6.969	.000
	Access to water supply	.037	.009	.527	3.991	.000
	Education	.153	.034	.307	4.471	.000
	Quality of water supply	.115	.042	.181	2.697	.008
6	(Constant)	3.988	.303		13.147	.000
	Age	-.053	.007	-.997	-7.868	.000
	Income (in naira)	7.657E-006	.000	.508	7.388	.000
	Access to water supply	.034	.009	.489	3.775	.000
	Education	.123	.035	.247	3.515	.001
	Quality of water supply	.142	.043	.225	3.346	.001
	Frequency of water supply	.203	.072	.195	2.835	.005
7	(Constant)	4.332	.343		12.626	.000
	Age	-.054	.007	-1.008	-8.044	.000
	Income (in naira)	7.757E-006	.000	.515	7.567	.000
	Access to water supply	.037	.009	.528	4.080	.000
	Education	.120	.035	.242	3.485	.001
	Quality of water supply	.138	.042	.217	3.273	.001
	Frequency of water supply	.191	.071	.183	2.691	.008
	Gender	.209	.101	.128	2.064	.041

Note. a. Dependent Variable: if yes, how much are you willing to pay for water supply services.

Source: authors' fieldwork 2018.

The table shows coefficients from 1st stage to 7th stage of the stepwise regression analysis. The table reveals the standardized beta coefficient in stage one (age as -0.331); stage two (age as -0.445, income as 0.443); stage three (age as -0.944, income as 0.376, access to water supply as 0.599); stage four (age as -1.070, income as 0.443, access to water supply as 0.631, education as 0.276); stage five (age as -0.997, income as 0.489, access to water supply as 0.527, education as 0.307, quality of water supply as 0.181); stage six (age as -0.997, income as 0.508, access to water supply as 0.489, education as 0.247, quality of water supply as 0.225, frequency of water supply as 0.195); and stage seven (age as -1.008, income as 0.515, access to water supply as 0.528, education as 0.242, quality of water supply as 0.217, frequency of water supply as 0.183, gender as 0.128). The significant values for each of the stages were less than 0.05. From the result, it can be inferred that age, income, access to water supply, education, quality of water, frequency of water supply and gender were major factors that influences residents' willingness to pay for public water supply in the study area while occupation, length of stay, household size and marital status were not identified as a determinant in the stepwise regression model. This agree with the findings of [6; 10; 22].

The finding agrees with [6] where it was reported that the number of times public water supply is available can determine residents' WTP for public water supply. The standardized coefficients of time of water availability is negatively related to the WTP to pay for water supply services at 5% significant level. This implies that the likelihood of paying for water supply decreases number of time the water is unavailable increases. This study disagrees with the work of [23] in Mali, where distance to the source of water was dominant in the determination of willingness to pay.

Household income as expected to determine WTP of residents is in line with the study carried out by [24; 25; 22; 8]. The result also confirms economic theory, which states that an individual/ household demand for particular commodity depends on his/her income. Therefore an increase in respondents' income will increase the likelihood of paying for public water supply service. Gender as part of the determinants shows differences between men and women willingness to pay for the service. Female household heads were more willing to pay for the service than their male counterparts. This is similar to the work of Herath and Masayuki [26] in Bangladesh.

Conclusions. The study has examined residents' perception on willingness to pay (WTP) for public water supply in Owo local government area of Ondo State, Nigeria. In examining the residents' perception on willingness to pay (WTP) for public water supply, the socioeconomic characteristics of the respondents; residents' perception on willingness to pay for water supply and factors influencing residents' willingness to pay for water supply were examined. It was established in this study that majority of the respondents were within the active and productive population (21–60 years). Many of the respondents were educated with few having no formal education. Although more than three quarter of the respondents obtained water from

State Water Corporation, majority of these respondents were of the opinion that public water supply were irregular. Despite the irregularity in the water supply, majority of the respondents were still willing to pay for the service provided if the service is improved. The study also discovered that time of water availability, income, gender, education and age were the important factors that influences WTP for public water supply services in Owo local government area of Ondo State Nigeria.

The study therefore concluded that the present water supply in the study area is grossly unreliable and people are not satisfied with it. The study recommended that government should upgrade, repair and where possible replace most of the obsolete and non-functioning equipments so as to ensure regular, accessible and uninterrupted water supply to residents' in the study area. Government should also create enabling policy for public-private partnership in water supply to secure the much needed fund for improvement for reliable service delivery since residents' are willing to pay for improved water supply service.

References

1. Abebaw, D., Tadesse, T. and Mogues, T. (2010), Access to improved water sources and satisfaction with services evidence from rural Ethiopia. *International Food Policy Research Institute (IFPRI)*, ESSP II Working Paper 32, pp. 1–14.
2. Fissaha, M. (2006), Household demand for improved water service in urban areas: the case of Addis Ababa, Ethiopia, Ph.D. Thesis. Addisababa university.
3. Wendimu, S. and Bekele, W. (2011), Determinants of Individual wiliness to pay for quality water supply: the case of Wonji Shoa Sugar Estate, Ethiopia. *Journal of Ecology and the Natural Environment*, vol. 3, no. 15, pp. 474–480.
4. UNICEF/WHO (2012), *Progress on Drinking Water and sanitation: 2012 Update*. UNICEF and World Health Organisation, New York, USA.
5. Omole, D. O. (2013), Sustainable groundwater exploitation in Nigeria. *Journal of Water Resources and Ocean Science*, vol. 2, no. 2, pp. 9–14. <https://doi.org/10.11648/j.wros.20130202.11>.
6. Omonona, B. T. and Fajimi, F. O. (2011), Households willingness to pay for improved water supply services in Ibadan Metropolis of Oyo State, Nigeria. *New York Science Journal*, vol. 4, no. 4, pp. 72–76.
7. Littlefair, K. (1998), Willingness to pay for Water at the household level: individual financial responsibility for water consumption. MEWEREW Occasional paper No. 26. London: SOAS.
8. Ifabiyi, I. P. (2011), Willingness to pay for water at the household level in Ilorin, Kwara state. *Global Journal of Human Social Science*, vol. 11, no. 2, pp. 14–23.
9. Ayanshola, A. M., Sule, B. F. and Salami, A. W. (2013), Evaluation of Willingness to pay for reliable and sustainable Household water use in Ilorin, Nigeria. *Ethiopian Journal of Environmental Studies and Management*, vol. 6, no. 6, pp. 754–762. <http://dx.doi.org/10.4314/ejesm.v6i6.6S>.
10. Mezgebo, G. K. and Ewnetu, Z. (2015), Households willingness to pay for

improved water services in Urban areas: A case study from Nebelet town, Ethiopia. *Journal of Development and Agricultural Economics*, vol. 7, no. 1, pp. 12–19. <https://doi.org/10.5897/JDAE2014.0604>.

11. Whittington, D., Lauria, D. and Mu, X. (1991), A case study of water vending and willingness to pay in Onitsha. *World Development*, vol. 19, pp. 179–198.

12. Altaf, M. A. and Hughes, J. A. (1994), Measuring the demand for improved urban sanitation services: results of a contingent valuation study in Ouagadougou, Burkina Faso. *Urban Studies*, vol. 31, no. 4, pp. 1763–1776.

13. Afon, A. (2006), The Use of Residential Satisfaction Index in Selective rehabilitation of Urban Core Residential Areas in Developing Countries. *International Review for Environmental Strategies*, vol. 6, no. 1, pp. 137–152.

14. Bi, J., Zhang, Y. and Zhang, B. (2010), Public perception of environmental issues across socioeconomic characteristics: A survey study in Wujin, China. *Frontiers of Environmental Science & Engineering in China*, vol. 4, no. 3, pp. 361–372. <https://doi.org/10.1007/s11783-010-0017-4>.

15. Hunter, L. M., Strife, S. and Twine, W. (2007), Environmental Perceptions of Rural South African Residents: The Complex Nature of a Post-material Concern. Research Program on Environment and Society. Working Paper ES2007-0001, available at: <https://www.colorado.edu/ibs/pubs/eb/es2007-0001.pdf>.

16. Mangal, S. (2002), An introduction to psychology. Sterling Publishers Private Limited, New Delhi.

17. Afon, A. (2009), Residents and the Development Control Agency: A perceptual study of two Local Planning Authority. *Journal of Environmental Design and Management*, vol. 2, no. 1, pp. 44–54.

18. Nwankwoala, H. O. (2011), The role of communities in improved rural water supply systems in Nigeria: management model and its implications for vision 20:2020. *Journal of Applied Technology in Environmental Sanitation*, vol. 1, no. 3, pp. 295–302.

19. Olorunsogo, O. O. (2006), Report presented at the 1st National Water and Sanitation Forum. Held at Abuja Sheraton Hotel and Towers, Abuja, Nigeria. Between 9th Aug-1st Sept.

20. Adepoju, A. A. and Omonona, B. T. (2009), Determinants of willingness to pay for improved water supply in Osogbo Metropolis. *Research Journal of Social Sciences*, vol. 4, pp. 1–6.

21. Omole, D. O. and Ndambuki, J. M. (2014), Sustainable living in Africa: Case of water, sanitation, air pollution and energy. *Sustainability*, vol. 6, no. 8, pp. 5187–5202. <https://doi.org/10.3390/su6085187>.

22. Twerefou, D. K., Tutu, K. A., Botchway, E. and Darkwash, S. (2015), Willingness to pay for potable water in the Accra-Tema Metropolitan Area of Ghana. *Modern Economy*, vol. 6, no. 12, pp. 1285–1296. <https://doi.org/10.4236/me.2015.612122>.

23. Calkins, P., Larue, B. and Vézina, M. (2002), *Willingness to Pay for Drinking Water in the Sahara: The Case of Douentza in Mali*. Cahiers d'économie et

sociologie rurales, no. 64, pp. 38–56.

24. Fujita, Y., Fujii, A., Furukawa, S. and Ogawa, T. (2005), *Estimation of willingness-to-pay for water and sanitation services through contingent valuation method: A case study in Iquitos City*. The Republic of Peru. Japan Bank International Cooperation Institute, pp. 59–87.

25. Hensher, D. A., Rose, J. M., and Greene, W. H. (2005), *Applied choice analysis: A primer, first edition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

26. Herath, G. and Masayuki, T. (2014), Willingness to pay and inclusive tariff designs for improved water supply services in urban Bangladesh. *Journal of Sustainable Development*, vol. 7, no. 5, pp. 1913–9071. <http://dx.doi.org/10.5539/jsd.v7n5p212>.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Akeju T. J., Adeyinka S. A., Oladehinde G. J., Fatusin A. F. Regression analysis of residents' perception on willingness to pay (WTP) for improved water supply: a case from Nigeria. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. Pp. 5–18. URL: www.are-journal.com.

Style – Harvard:

Akeju, T. J., Adeyinka, S. A., Oladehinde, G. J. and Fatusin, A. F. (2018), Regression analysis of residents' perception on willingness to pay (WTP) for improved water supply: a case from Nigeria. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 5–18, available at: www.are-journal.com.

УДК 368:338.43

JEL: Q13, Q14, G15, G22

Олександр Віленчук

Житомирський національний агроекологічний університет
Україна

ТРИРІВНЕВИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ АГРАРНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Мета. Метою статті є виявлення сучасних тенденцій становлення аграрного страхування в Україні з огляду на потенційні можливості його розвитку, враховуючи об'єктивні потреби виробників сільськогосподарської продукції в посиленні їх страхового захисту.

Методологія / методика / підхід. Методологія представленого дослідження базується на загальноприйнятих принципах формування страхових відносин у суспільстві. Інтеграція сучасних наукових поглядів на роль страхування в цілому та аграрного зокрема, свідчить про унікальність і незамінність використання цього фінансово-економічного інструмента в процесі протидії та запобігання негативних проявів ризиків навколишнього середовища. У процесі дослідження використовували методи індукції та дедукції – для формування цілісного відображення ключових умов функціонування ринку аграрного страхування; методи порівняння, групування, аналізу й статистики – для виявлення сучасних тенденцій розвитку страхових відносин в аграрній сфері; абстрактно-логічний метод сприяв узагальненню авторської позиції щодо дальшої активізації вітчизняного ринку аграрного страхування.

Результати. Трирівневий аналіз функціонування національного ринку аграрного страхування дає підстави констатувати наявність позитивних тенденцій розвитку соціально-економічних взаємовідносин між учасниками страхового процесу. Водночас актуальними залишаються питання щодо розширення страхового покриття сільськогосподарських ризиків, диверсифікації можливих джерел сплати страхових платежів та зростання рівня капіталізації страхових компаній.

Оригінальність / наукова новизна. Оригінальність наукового дослідження полягає у використанні трирівневого аналізу показників розвитку страхового ринку в сегменті аграрного страхування. Для узагальненого діагностування та виявлення закономірностей розвитку страхового ринку, дослідженням охоплено десятирічний період (2006–2016 рр.). Аналіз територіального, галузевого та інституціонального рівнів функціонування ринку страхування сільськогосподарської продукції здійснено за період 2012–2016 рр. Наукова новизна полягає у використанні креативного підходу до аналізу ключових показників розвитку аграрного страхування в Україні.

Практична цінність / значущість. Практична цінність зумовлена розробкою авторських пропозицій, спрямованих на підвищення ділової активності учасників страхового ринку як основи для збалансування їх наявних страхових інтересів.

Ключові слова: аграрне страхування, ризики, сільськогосподарська продукція, страхувальники, страхові компанії.

THREE-LEVEL ANALYSIS OF AGRARIAN INSURANCE MARKET FUNCTIONING IN UKRAINE

Purpose. *The purpose of the article is to identify the current trends in the formation of agrarian insurance in Ukraine considering the potential of its development, taking into account the objective needs of agricultural producers in strengthening their insurance protection.*

Methodology / approach. *The methodology of the presented research is based on the generally accepted principles of insurance relations formation in society. Integration of modern scientific views on the role of insurance in general and agrarian insurance in particular, testifies to the uniqueness and the indispensability of using this financial and economic tool in the process of counteraction and prevention of negative manifestations of the environmental risks. In the process of research, methods of induction and deduction were used – to form a holistic reflection of the key conditions for the functioning of the agrarian insurance market; methods of comparison, grouping, analysis and statistics – to identify current trends in the insurance relations development in the agrarian sector; the abstract-logical method contributed to the generalization of the author's position regarding the further activation of the domestic market agrarian insurance.*

Results. *The three-level analysis of the agrarian insurance national market functioning gives grounds to state that there are positive trends in the development of socio-economic relations between the participants in the insurance process. At the same time, issues concerning the expansion of the agricultural risk insurance coverage, possible sources of insurance payments diversification and the growth of insurance companies capitalization level remain to be still relevant.*

Originality / scientific novelty. *The originality of the research is to use a three-level indicators' analysis of the insurance market development in the segment of agrarian insurance. For the generalized diagnosis and identification of the patterns of development of insurance market, the study covered the ten-year period (2006–2016). The analysis of the territorial, sectoral and institutional levels of the insurance market functioning for agricultural products was carried out for the period of 2012–2016. The scientific novelty is to use a creative approach to analyze key indicators of agricultural insurance development in Ukraine.*

Practical value / implications. *Practical value is determined by the development of author's proposals, which are aimed at activating the business activity of the insurance market participants as the basis for balancing their existing insurance interests.*

Key words: *agrarian insurance, risks, agricultural products, insurers, insurance companies.*

Александр Виленчук

Житомирский национальный агроэкологический университет
Украина

ТРЕХУРОВНЕВЫЙ АНАЛИЗ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА АГРАРНОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Цель. Целью статьи является выявление современных тенденций становления аграрного страхования в Украине с позиции потенциальных возможностей его развития, учитывая объективные потребности производителей сельскохозяйственной продукции в усилении их страховой защиты.

Методология / методика / подход. Методология представленного исследования базируется на общепринятых принципах формирования страховых отношений в обществе. Интеграция современных научных взглядов на роль страхования в целом и аграрного в частности, свидетельствует об уникальности и незаменимости использования данного финансово-экономического инструмента в процессе противодействия и предотвращения негативных проявлений рисков окружающей среды. В процессе исследования использовались методы индукции и дедукции – для формирования целостного отражения ключевых условий функционирования рынка аграрного страхования; методы сравнения, группировки, анализа и статистики – для выявления современных тенденций развития страховых отношений в аграрной сфере; абстрактно-логический метод способствовал обобщению авторской позиции по дальнейшей активизации отечественного рынка аграрного страхования.

Результаты. Трехуровневый анализ функционирования национального рынка аграрного страхования дает основания констатировать наличие положительных тенденций развития социально-экономических взаимоотношений между участниками страхового процесса. В то же время актуальными остаются вопросы расширения страхового покрытия сельскохозяйственных рисков, диверсификации возможных источников уплаты страховых платежей и роста уровня капитализации страховых компаний.

Оригинальность / научная новизна. Оригинальность научного исследования заключается в использовании трехуровневого анализа показателей развития страхового рынка в сегменте аграрного страхования. Для обобщенного диагностирования и выявления закономерностей развития страхового рынка, исследованием было охвачено десятилетний период (2006–2016 гг.). Анализ территориального, отраслевого и институционального уровней функционирования рынка страхования сельскохозяйственной продукции осуществлен за период 2010–2016 гг. Научная новизна заключается в использовании креативного подхода к анализу ключевых показателей развития аграрного страхования в Украине.

Практическая ценность / значимость. Практическая ценность обусловлена разработкой авторских предложений, направленных на повышение деловой активности участников страхового рынка как основы для сбалансирования их имеющихся страховых интересов.

Ключевые слова: аграрное страхование, риски, сельскохозяйственная продукция, страхователи, страховые компании.

Постановка проблемы. Сучасний рівень розвитку аграрного страхування в Україні перебуває на етапі свого становлення та пошуку оптимальних форм та механізмів взаємодії між учасниками страхового процесу. Водночас серед виробників сільськогосподарської продукції спостерігається поступове зростання їх платоспроможного попиту на страхові послуги. Це зумовлює необхідність формування відповідної інфраструктурної та інституціональної спроможності щодо забезпечення надійним і своєчасним страховим захистом потенційних страхувальників.

За даними Світового банку, аграрне страхування успішно розвивається в понад 100 країнах світу [1]. Цей фінансово-економічний інструмент широко застосовують для мінімізації найрізноманітніших ризиків аграріїв та

стабілізації їх доходів у часі та просторі. Проте вітчизняні товаровиробники сільськогосподарської продукції не в достатній мірі використовують потенційні можливості страхування в процесі локалізації наявних ризиків через суб'єктивні та об'єктивні причини, що зумовлює актуальність і необхідність проведення цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії та методології аграрного страхування зробили такі вітчизняні учені, як Ю. В. Алексєрова [2], О. М. Остапенко [3], О. Т. Прокопчук [4], Ю. В. Улянич [4], В. П. Бечко [4]. Зокрема, Ю. В. Алексєрова стверджує, що система аграрного страхування забезпечує стабільність сільськогосподарського виробництва та доходів сільського населення як передумов стабільного економічного зростання країни та підвищення добробуту її громадян шляхом максимального використання можливостей аграрного й страхового ринків та ефективного використання державних ресурсів [2, с. 49–50]. О. Т. Прокопчук стверджує, що сільськогосподарське страхування розвивається в усьому світі як головний інструмент управління ризиками з метою зменшення негативного впливу погоди та інших природних чинників [4]. Для вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції використання цього інструменту захисту майнових інтересів є особливо актуальним з позицій можливостей застосування міжнародного досвіду аграрного страхування.

Зарубіжні вчені акцентують увагу на різних аспектах, видах і формах страхування сільськогосподарської продукції [5–12]. Так, А. Ramsey розглядає можливості розширення програм страхування врожаю в рамках реалізації Спільної аграрної політики в країнах ЄС, а також порівнює стан розвитку аграрного страхування в ЄС та США [5]. Yu. Jisang досліджує взаємозв'язок між розміром державних (муніципальних) субсидій та сумою сплачених страхових премій, що відповідно сприяє збільшенню застрахованих посівних площ [6]. За останнє десятиліття в багатьох країнах світу проявляється значний науковий і практичний інтерес до індексних страхових продуктів. Із цього приводу N. Jensen досліджує можливості використання індексного страхування в аграрній сфері як альтернативи класичним страховим продуктам [7]. N. Komadel обґрунтовує доцільність сек'юризації сільськогосподарських ризиків для страхових компаній у разі одночасного виникнення страхових подій у виробників аграрної продукції [8].

Водночас вітчизняний ринок аграрного страхування перебуває на еволюційному етапі свого розвитку, зумовлює потребу в здійсненні дальших досліджень.

Метою статті є виявлення сучасних тенденцій становлення вітчизняного ринку аграрного страхування з огляду на потенційні можливості його розвитку, враховуючи об'єктивні потреби виробників сільськогосподарської продукції в посиленні їх страхового захисту.

З огляду на сформульовану мету в статті вирішено такі важливі завдання:

- виявлено ключові тенденції становлення й розвитку вітчизняного ринку

страхування за період 2006–2016 рр.;

- здійснено аналіз ключових показників у територіальному, галузевому та інституціональному вимірах за період 2012–2016 рр.;

- сформульовано авторські пропозиції щодо дальшого розвитку страхових відносин в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з офіційними даними американського Центру досліджень катастроф, страхування і перестраховування (AON Impact Forecasting) за 2006–2016 рр. загальна сума економічних збитків у світі, спричинених різними природо-кліматичними явищами та процесами становила 2122,0 млрд дол. США, при цьому сума страхових відшкодувань склала 29 % (або 615,4 млрд дол. США) від глобальних втрат. Найбільші суми економічних збитків були заподіяні: у 2006 р. – 77 млрд дол. США; у 2008 р. – 253 млрд дол. США; у 2010 р. – 265 млрд дол. США; у 2011 р. – 471 млрд дол. США; у 2012 р. – 219 млрд дол. США; у 2015 р. – 128 млрд дол. США та у 2016 р. – 210 млрд дол. США. Рівень страхових виплат до загальної суми збитків за досліджуваний період змінювався за роками від 19,5 до 42,9 % [13, с. 2]. Наведені статистичні дані свідчать, що традиція і культура економічної поведінки у світі передбачають використання страхування як механізму розподілу (перерозподілу) ризиків між суб'єктами страхового ринку з метою нейтралізації їх впливу на страхувальників.

Об'єктивними критеріями розвитку світового ринку аграрного страхування виступає показник капіталізованих страхових премій. За період 2005–2015 рр. загальна сума страхових премій зросла майже в 4 рази: з 8,0 млрд до 31,4 млрд дол. США [14]. Сукупність страхових програм, представлених на світовому ринку аграрного страхування, створює передумови для формування фінансово-економічних відносин між учасниками страхового процесу. Оцінювання рівня покриття страхуванням сільськогосподарських ризиків здійснюється за допомогою показників відношення застрахованих до посівних площ. У США, Китаї, Індії, Канаді, Іспанії, Греції цей показник становить: 88 %; 45 %; 15 %; 72 %; 80 % та 100 % відповідно [15].

Узагалі дієвість механізму аграрного страхування в багатьох країнах Європи базується на єдності комерційного підходу та використанні державних субсидій у формуванні фінансово-економічних інтересів суб'єктів страхового процесу. Механізм надання державних (регіональних) субсидій на часткове покриття витрат фермерів регламентується національними урядами країн ЄС щодо сплати частки страхових премій. Зокрема, в Австрії 46 % страхових премій компенсують фермерам через механізм субсидування; на Кіпрі – 50 % (за умов обов'язкового страхування), у Латвії, Литві, Люксембурзі й Туреччині – по 50 %; в Італії – 67 %; у Португалії – від 35 до 75 %; у Словенії – від 30 до 50 %; у Хорватії – 75 %; у Франції – 35 % (40 % для фермерів, які тільки розпочинають сільськогосподарську діяльність) та в Чехії – від 15 % у тваринництві та до 30 % у рослинництві [16].

Безперечно, що основним аргументом розвитку страхування в країні

виступає наявність земель сільськогосподарського призначення, на яких здійснюють виробництво аграрної продукції. Дослідження ринку аграрного страхування в Україні за період 2006–2016 рр. засвідчує еволюційний і циклічний характер його розвитку (табл. 1). Десятилітній період становлення страхових відносин в аграрній сфері умовно можна поділити на чотири етапи.

Таблиця 1

**Динаміка змін ключових показників розвитку ринку
аграрного страхування в Україні, 2006–2016 рр.**

Показники	Роки										
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Посівна площа, тис. га	25928,0	26060,0	27133,0	26990,0	26952,0	27670,5	27801,3	28329,3	27239,1	26901,8	27026,0
Застрахована площа, тис. га	670,0	2360,0	1171,0	510,0	553,0	786,3	727,3	868,9	732,0	689,2	675,6
Частка застрахованої площі в структурі посівної, %	2,6	9,1	4,3	1,9	2,1	2,8	2,6	3,1	2,7	2,6	2,5
Кількість страхових компаній, шт.	37	62	59	16	13	14	14	8	10	12	11
Кількість договорів, шт.	1330	4397	1637	1980	1217	2710	1936	1722	1392	1062	787
Страхова сума, млн грн	619,6	2189,1	3153,4	1300,0	2455,0	3640,0	3462,7	4394,9	3297,2	3969,3	5808,9
Страхова сума на 1 га, грн	924,8	927,6	2692,9	2549,0	4439,4	4629,3	4761,0	5058,0	4504,4	5758,9	8598,3
Сума премій, млн грн	28,5	116,7	155,4	42,0	72,1	136,3	130,5	135,4	72,8	77,7	156,0
Страхова премія на 1 га, грн	42,5	49,4	132,7	82,4	130,4	173,3	179,4	155,8	99,5	112,7	230,9
Сума виплат, млн грн	н/д	н/д	н/д	15,3	36,7	38,2	53,5	13,1	5,5	10,0	69,5
Рівень виплат, %	н/д	н/д	н/д	36,5	50,9	28,0	41,0	9,7	7,6	12,9	44,5
Страхові виплати на 1 га, грн	н/д	н/д	н/д	30,0	66,4	48,6	73,6	15,1	7,5	14,5	102,9
Сума субсидій, млн грн	12,5	47,8	72,8	0	0	0	0,086	0	0	0	0
Частка субсидій у страхових преміях, %	43,9	41,0	46,8	0	0	0	0,066	0	0	0	0

Джерело: розраховано на основі даних [17; 18; 19; 20].

Перший етап (2006–2008 рр.) пов'язаний з активним розвитком процесу страхування сільськогосподарських ризиків. Особливо успішним для страховиків вважається 2007 р., у якому спостерігалось збільшення ділової активності страхового ринку. Зокрема, застрахована площа зросла більш ніж у 6 разів; кількість укладених договорів збільшилась майже у 5 разів; ліміт страхового покриття – у 5,8 раза та страхові премії – у 9,1 раза відповідно. У 2007 р. зафіксовано найвищий рівень співвідношення застрахованих до посівних площ, який становив 9,1 % за середнього показника за досліджуваний період 3,5 %.

Активізація ринку аграрного страхування у 2006–2008 рр. сталася завдяки

цілеспрямованій державній підтримці в рамках реалізації Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», яким передбачено надання державних субсидій аграріям на потреби страхування. У відповідності до вищеназваного Закону передбачена компенсація 50 % страхових платежів виробникам сільськогосподарської продукції, які застрахували свої посіви. Завдяки застосуванню цієї законодавчої норми у 2006 р. з державного бюджету було виділено 12,5 млн грн, у 2007 р. – 47,8 млн грн, у 2008 р. – 72,8 млн грн, у 2012 р. – 0,086 млн грн [17, с. 4; 18, с. 4; 20, с. 6].

Другий етап (2009–2010 рр.) необхідно розглядати з позицій впливу негативних чинників світової фінансової кризи. У 2009 р. уперше після впровадження програми субсидування аграріям, уряд України не передбачив у бюджеті відповідних коштів. Це рішення негативно вплинуло на ділову активність учасників аграрного страхування. За досліджуваний період відбулося суттєве скорочення застрахованих площ на 43,6 %: із 1170,0 тис. га до 510,0 тис. га. Зафіксовано зниження сум страхових премій у 3,7 раза: з 155,4 млн грн до 42,0 млн грн. Разом з цим, необхідно відзначити про достатньо високий рівень страхових відшкодувань у сумі 36,7 млн грн, які здійснили страховики у 2010 р. Рівень виплат до премій становив 50,9 %, це свідчить про відповідальне ставлення страховиків до страхувальників, особливо з огляду на несприятливі погодні умови.

Третій етап (2011–2013 рр.) характеризується поживленням процесу укладання (переукладання) договорів аграрного страхування. За 2011 андерайтинговий рік страхові компанії, які працювали на ринку страхування сільськогосподарської продукції, уклали найбільшу кількість договорів – 2710. Це сприяло акумуляції 136,3 млн грн страхових премій, що майже вдвічі більше, ніж у 2010 р. Одним з основних чинників зростання страхових платежів стало функціонування програми форвардної закупівлі зерна, яку проводила компанія «Хліб Інвестбуд». Відповідно до умов форвардних контрактів, агропідприємства здійснювали страхування майбутнього врожаю в одній із трьох акредитованих страхових компаніях, а саме: ПрАТ «УАСК АСКА», ПрАТ «СК “Брокбізнес”» та ПрАТ «СК “Провідна”».

Четвертий етап (2014–2016 рр.) відзначається певним сповільненням розвитку базових показників, що визначають рівень розвитку ринку аграрного страхування. Основними причинами падіння обсягу аграрного страхування слід вважати наявність кризових соціально-економічних і політичних явищ та процесів у державі.

Проте, незважаючи на кризові явища в економіці України у 2016 р. ринок аграрного страхування почав демонструвати позитивні тенденції свого розвитку. Уперше за весь період дослідження сума акумульованих премій страховими компаніями досягла розміру в 156 млн грн, що більше ніж у 2 рази перевищує аналогічний показник 2008 р., у якому виділено найбільшу суму (72,8 млн грн) державних субсидій для сплати аграріями частки страхових платежів за надані

послуги страховими компаніями. Це є свідченням того, що навіть за відсутності державних субсидій аграрії поступово усвідомлюють необхідність страхування для забезпечення ефективної протидії сільськогосподарським ризикам.

Водночас варто акцентувати увагу на невикористаному потенціалі розвитку ринку аграрного страхування в Україні, про що свідчить показник питомої ваги застрахованих площ у структурі посівних площ. Зазначений показник становив: у 2012 р. – 2,6 %; у 2013 р. – 3,1 %; у 2014 р. – 2,7 %; у 2015 р. – 2,6 % та у 2016 р. – 2,5 % (рис. 1). Ці дані свідчать про необхідність здійснення дальшого аналізу й обґрунтування можливих варіантів розвитку ринку аграрного страхування з дотриманням еквівалентності інтересів усіх його учасників.

Логіка наукового дослідження передбачає необхідність формування етапів процесу аналізу та визначення тенденцій розвитку ринку аграрного страхування. Послідовність такого аналізу зумовлює виявлення територіальних, галузевих та інституціональних особливостей прояву фінансово-економічних взаємовідносин між учасниками страхового процесу. Трирівневий аналіз страхового ринку дозволяє отримати максимально об'єктивний масив статистичної інформації для проведення дальшого дослідження.

Рис. 1. Співвідношення посівних і застрахованих площ

Джерело: побудовано на основі даних [17; 18; 19; 20].

Аналізуючи територіальний розвиток аграрного страхування, необхідно зазначити, що за 2012–2016 рр. рівень покриття страхуванням посівних площ перебував у широкому діапазоні від 0,12 тис. га до 128,98 тис. га. Наприклад, у 2015 р. у Хмельницькій області страхуванням було покрито 128,98 тис. га посівних площ, що становило 11,4 % від загальнонаціонального показника. Найнижчі показники за досліджуваний період зафіксовані у Волинській, Закарпатській та Івано-Франківській областях (табл. 1).

Аналіз рівня співвідношення застрахованих до посівних площ свідчить про

те, що за досліджуваний період аграрії не використовували потенційних можливостей страхового захисту. Діапазон коливання цього показника перебував у межах від 0,39 до 11,41 %. Перевищення 5 % покриття страхуванням посівних площ зафіксовано лише у 2012–2014 рр. у Львівській, Полтавській, Хмельницькій і Чернівецькій областях.

Таблиця 1

Динаміка територіальних відмінностей становлення аграрного страхування за ключовими показниками його розвитку у 2012–2016 рр.

Області України	Застрахована площа, тис. га					Відношення застрахованих до посівних площ, %				
	Роки									
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016
АР Крим	9,07	25,42	-	-	-	1,16	3,37	-	-	-
Вінницька	52,80	69,62	54,81	63,44	35,56	3,27	4,29	3,39	3,87	2,17
Волинська	9,36	10,99	11,43	4,59	1,36	1,79	2,08	2,15	0,85	0,25
Дніпропетровська	37,93	65,31	41,32	42,78	39,79	1,99	3,37	2,12	2,21	2,07
Донецька	48,93	41,95	49,71	1,59	4,64	3,44	2,93	3,74	0,16	0,47
Житомирська	24,87	25,26	27,22	15,51	19,26	3,12	3,09	3,27	1,82	2,18
Закарпатська	1,27	2,17	1,61	0,12	0,14	0,66	1,13	0,85	0,06	0,07
Запорізька	31,79	28,73	34,14	34,79	17,28	2,00	1,77	2,10	2,14	1,06
Ів.-Франківська	4,68	10,31	6,32	4,41	8,09	1,31	2,84	1,68	1,21	2,18
Київська	27,14	33,64	29,51	12,56	13,60	2,35	2,90	2,55	1,09	1,17
Кіровоградська	42,57	58,34	46,70	31,20	20,58	2,58	3,49	2,79	1,86	1,22
Луганська	55,64	23,83	0,00	0,00	14,89	5,50	2,31	0,00	0,00	1,89
Львівська	38,48	59,87	42,62	6,24	16,01	6,45	9,64	6,78	0,98	2,42
Миколаївська	12,24	34,21	14,31	25,56	39,02	0,82	2,19	0,92	1,64	2,54
Одеська	23,42	8,70	25,72	56,82	34,22	1,31	0,47	1,39	3,08	1,85
Полтавська	84,88	113,86	89,33	44,15	70,61	4,96	6,62	5,20	2,57	4,11
Рівненська	15,98	8,58	19,41	3,08	3,80	3,02	1,59	3,58	0,56	0,69
Сумська	32,77	44,63	38,10	15,22	41,52	3,00	4,04	3,50	1,37	3,70
Тернопільська	30,25	23,10	32,61	29,16	28,62	3,79	2,89	4,06	3,68	3,52
Харківська	38,32	33,07	42,42	61,08	25,32	2,22	1,88	2,46	3,49	1,44
Херсонська	28,82	46,20	34,21	7,97	55,73	2,18	3,26	2,39	0,58	4,12
Хмельницька	22,57	29,36	26,60	128,98	115,24	2,03	2,58	2,37	11,41	9,99
Черкаська	21,51	22,22	28,11	20,28	14,15	1,78	1,85	2,34	1,69	1,18
Чернівецька	1,23	8,46	1,40	19,52	16,13	0,40	2,76	0,46	6,39	5,28
Чернігівська	30,82	41,12	34,51	60,15	40,00	2,70	3,54	3,05	5,09	3,34

Джерело: розраховано за даними [17; 18; 19; 20].

Дослідження параметрів територіального розвитку ринку аграрного страхування за 2012–2016 рр. засвідчує про нерівномірну участь аграріїв у страховому процесі, що пов'язано із сукупністю соціально-економічних, організаційних і маркетингових чинників формування страхових відносин у сільській місцевості. За досліджуваний період регіональними лідерами з аграрного страхування вважаються: Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська та Хмельницька області, їх частка в загальній структурі страхового ринку за кількістю укладених договорів страхування

становить 41,6 %; за обсягом ліміту відповідальності страховиків – 47,1 % та за сумою сплачених страхових премій – 44,2 %.

Діагностування стану ринку аграрного страхування потребує аналізу показників, які відображають рівень страхового захисту в розрізі сільськогосподарських культур (табл. 2).

Таблиця 2

**Відносні показники динаміки розвитку ринку аграрного страхування
у рослинництві за 2012–2016 рр.**

Роки	Зернові та зернобобові культури							Технічні культури			Овочі та плодівництво
	Озимі зернові			Ярі зернові			Зернобобові	Олійні культури		Коренеплоди	
	Пшениця	Ячмінь	Жито	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза		Соя	Соняшник		
<i>Страхова сума на 1 га застрахованої площі, грн</i>											
2012	4832,3	2228,9	2882,9	3865,9	2763,9	6533,4	6513,0	3949,1	1725,7	16638,2	12614,2
2013	4830,9	4230,4	5626,9	-	1189,1	7019,4	1667,4	3242,0	1556,4	14851,7	49280,7
2014	5199,2	1873,5	4086,1	1173,5	2002,2	2007,1	16698,9	4760,9	1099,5	12667,8	-
2015	4522,9	3771,4	3547,6	19278,3	7520,6	8124,0	8861,5	13634,7	2960,2	10465,5	65634,5
2016	5813,3	3889,5	4876,0	18796,7	13565,0	15203,2	27978,7	15224,8	6836,8	25402,7	17659,3
<i>Страхова сума на 1 об'єкт (договір) страхування, тис. грн</i>											
2012	2185,0	614,8	514,2	328,6	657,8	2218,8	1867,8	1973,1	673,2	1890,0	3153,5
2013	2986,1	1260,7	1712,4	-	258,4	3259,4	255,7	2214,5	563,4	5589,7	9418,1
2014	3393,2	559,3	1071,8	316,8	1563,9	712,2	2570,3	3328,5	624,1	6100,0	-
2015	4072,3	1098,6	929,5	9639,2	1398,8	6438,5	20456,8	6292,3	805,7	43362,2	2625,4
2016	5937,5	1681,1	937,3	15131,3	2898,0	9721,6	26267,1	11437,6	2805,1	44677,1	13381,8
<i>Страхові премії на 1 га застрахованої площі, грн</i>											
2012	168,8	92,3	112,8	105,5	54,7	242,1	306,3	94,3	109,4	817,2	277,8
2013	161,8	154,7	205,8	-	53,8	192,2	131,9	20,0	82,4	336,6	629,1
2014	105,4	86,6	157,3	57,6	26,5	116,1	295,6	42,9	39,3	322,4	-
2015	122,2	106,5	161,9	352,8	166,1	89,0	71,5	172,0	90,0	54,0	722,0
2016	209,4	114,5	166,7	438,7	229,4	122,1	641,8	267,5	203,4	415,0	433,3
<i>Страхові премії на 1 об'єкт (договір) страхування, тис. грн</i>											
2012	76,3	25,5	20,1	9,0	13,0	82,2	87,9	47,1	42,7	92,8	69,5
2013	100,0	46,1	62,6	-	11,7	89,3	20,2	13,6	29,8	126,7	120,2
2014	68,8	25,9	41,3	15,6	20,7	41,2	45,5	30,0	22,3	155,3	-
2015	110,1	31,0	42,4	176,4	30,9	70,5	165,1	79,4	24,5	223,9	28,9
2016	213,9	49,5	32,0	353,2	49,0	78,1	602,5	200,9	83,4	729,9	328,4
<i>Страхові виплати на 1 га застрахованої площі, грн</i>											
2012	65,9	162,4	24,8	0,0	4,8	36,1	36,2	11,0	165,8	63,8	0,0
2013	13,7	47,0	1,6	-	0,0	1,9	199,9	0,1	39,2	0,0	428,7
2014	6,6	27,2	1,4	0,0	0,0	1,1	4,9	0,3	13,3	27,4	-
2015	18,7	0,0	114,7	0,0	0,0	18,0	0,0	12,2	8,6	0,0	0,0
2016	13,7	0,0	0,0	0,0	0,0	13,5	3027,0	10,5	114,4	1,8	1254,3

Джерело: розраховано за даними [17; 18; 19; 20].

Галузевий аналіз ринку аграрного страхування дозволяє виявити наявні

тенденції попиту й пропозиції, які формуються між суб'єктами страхового процесу. Проведення такого аналізу надає необхідний масив інформації щодо залучення до процесу страхування посівів зернових, зернобобових і технічних культур, виходячи із застрахованих площ і кількості укладених договорів страхування.

Показники страхових сум на 1 га застрахованої площі відповідають обсягам лімітів відповідальності, які беруть на себе страховики, вступаючи в страхові правовідносини. За 2012–2016 рр. найбільші ліміти відповідальності на 1 га зафіксовані у 2016 р. при страхуванні: озимої пшениці – 5813,33 грн; ярого ячменя – 13564,99 грн; соняшника – 15224,75 грн; сої – 27978,69 грн; та ріпаку – до 6836,75 грн. Відмінність у страхових сумах за окремими сільськогосподарськими культурами на 1 га застрахованих площ пояснюється різними сумами витрат на виробництво й розміром доходів від реалізації аграрної продукції. Водночас страхові премії на 1 га застрахованої площі відображають плату страхувальників за передачу відповідальності щодо ризиків страховику. Діапазон розподілу страхових премій на 1 га адекватний лімітам відповідальності у розрізі сільськогосподарських культур, зокрема їх сума у 2016 р. становила щодо: озимої пшениці – 209,42 грн; ярого ячменя – 229,38 грн; соняшника – 267,47 грн; сої – 641,81 грн та ріпаку – 203,37 грн.

Розмір страхових сум і страхових премій на 1 об'єкт (договір) страхування змінювався залежно від кількості укладених договорів страхування. У зв'язку зі зменшенням їх чисельності протягом 2012–2016 рр., досліджувані показники мали стійку тенденцію до збільшення. Найбільші темпи зростання страхових сум і премій спостерігалися при страхуванні таких сільськогосподарських культур: озима пшениця – у 2,7 та 3,1 раза; озимий ячмінь – у 3,0 і 2,0 раза; соняшник – у 5,8 і 14,8 раза відповідно.

Страхові виплати на 1 га застрахованої площі свідчать про певну частку страхових премій, яку страховики повертають страхувальникам у вигляді відшкодувань, що здійснюються на умовах, передбачених договірними зобов'язаннями суб'єктами страхового процесу. Цей показник має об'єктивну основу й залежить виключно від розміру збитків, спричинених у результаті настання страхових подій і страхової суми (відповідно до обраної величини страхового зобов'язання). За 2012–2016 рр. рівень виплат перебував у діапазоні від 7,6 до 471,9 %, що свідчить про значний розкид страхового відшкодування за роками.

Водночас у розрізі окремих сільськогосподарських культур спостерігалось перевищення виплат над преміями. Зокрема, у 2012 р. рівень виплат при страхуванні озимого ячменю та ріпаку становив 175,85 та 151,64 % відповідно. У 2016 р. сума страхових відшкодувань майже у 5 разів була більшою, ніж отримані премії за страхування сої. Необхідними умовами надійності функціонування страховиків на ринку слід визначити вжиття заходів, спрямованих на розширення страхового поля, використання широкого спектру страхових продуктів в інтересах усіх суб'єктів ринку аграрного

страхування.

Ядром функціонування ринку аграрного страхування, безумовно, виступають страхові компанії. Від їх ділової активності, організації маркетингової політики та менеджменту бізнес-процесів у значній мірі залежить ефективність страхової діяльності в аграрній сфері. Страхові компанії створюють необхідні умови для забезпечення інституціональної спроможності учасників страхового ринку з метою реалізації їх фінансово-економічних інтересів через механізм страхування.

Дослідження діяльності страхових компаній за 2012–2016 рр. дозволяє виявити п'ять основних тенденцій: по-перше, скоротилась кількість страхових компаній (із 14 до 11), які надавали послуги у сфері аграрного страхування; по-друге, зменшилась кількість договорів страхування з 1939 до 787 шт. (у 2,5 рази); по-третє, уповільнилися масштаби покриття страхуванням сільськогосподарських площ із 727,34 до 675,56 тис. грн (92,9 %); по-четверте, збільшилась величина страхових сум із 3462,68 до 5808,86 млн грн (на 167,8 %); по-п'яте, зростає розмір страхових премій із 130,48 до 155,97 млн грн (на 119,5 %). За досліджуваний період часу на ринку аграрного страхування України свої послуги надавали 21 страхова компанія, з яких лише чотири (ПрАТ «УАСК Аска», ПрАТ «СК «Брокбізнес», ПрАТ «АСК «ІНГО Україна», та ПрАТ «СК «PZU Україна») здійснювали страхову діяльність на постійній основі (табл. 3).

Аналіз функціонування чотирьох вищеназваних страхових компаній за 2012–2016 рр. дозволяє зазначити, що їх частка у загальній структурі: укладених договорів складала 24,8 %, 45,6 %, 46,9 % 47,1 % та 63,8 %; застрахованих площ – 40,0 %, 51,3 %, 49,9 %, 52,0 % та 70,3 %; страхових сум – 30,4 %, 37,6 %; 44,2 %, 60,6 % та 73,3 %, страхових премій – 23,9 %, 31,6 %, 40,7 %, 47,0 % та 67,2 % відповідно. Характерною ознакою діяльності зазначених страхових компаній за досліджуваний період є збільшення показників страхових сум і премій з розрахунку на 1 га застрахованої площі та на 1 договір страхування. Таке зростання стало можливим завдяки підвищенню ліміту відповідальності страховиків і скороченню кількості укладених договорів страхування (зокрема, ПрАТ «УАСК АСКА» та ПрАТ «СК «Брокбізнес»).

Одним із ключових індикаторів функціонування страхових компаній є показник страхових виплат. Його динаміка за досліджуваний період була в цілому сприятливою з позиції організації та ведення страхового бізнесу. Однак, у 2012 р. у ПрАТ «АСК «ІНГО Україна» страхові виплати на 1 га застрахованої площі перевищили відповідні показники страхових премій на 142,72 %. Аналогічна ситуація спостерігалася у 2016 р. у ПрАТ «УАСК АСКА», рівень виплат становив 123,05 %. Наведені дані свідчать про необхідність урізноманітнення джерел капіталізації (диверсифікація спектру надання страхових послуг) діяльності страхових компаній як форми уникнення збитковості страховиків.

**Розвиток ринку аграрного страхування
у розрізі страхових компаній України, які надавали свої послуги
на постійній основі протягом 2012–2016 рр.**

Роки	Кількість договорів, шт.	Застрахована площа, тис. га	Страхова сума		Страхові премії		Страхові виплати	
			на 1 га застрахованої площі, грн	на 1 договір, тис. грн	на 1 га застрахованої площі, грн	на 1 договір, тис. грн	на 1 га застрахованої площі, грн	на 1 договір, тис. грн
<i>ПрАТ «УАСК АСКА»</i>								
2012	146	65,87	3550,24	1601,74	143,86	64,90	37,70	17,01
2013	165	78,29	1674,49	794,52	50,16	23,80	12,72	6,03
2014	125	65,63	2553,10	1340,48	32,17	16,89	14,36	7,54
2015	18	9,82	13319,07	7266,29	550,70	300,44	22,89	12,49
2016	112	143,19	12455,37	15923,97	340,06	434,76	418,46	535,00
2016 р. до 2012 р., %, рази	76,7	2,2 р.б.	3,5 р.б.	9,9 р.б.	2,4 р.б.	6,7 р.б.	11,1 р. б.	31,5 р.б.
<i>ПрАТ «СК «БРОКБІЗНЕС»</i>								
2012	71	46,00	7700,49	4991,22	221,32	143,45	44,49	28,84
2013	229	102,61	6686,12	2995,91	216,34	96,94	37,77	16,93
2014	224	131,21	4113,87	2409,73	140,37	82,23	4,55	2,67
2015	21	9,73	7324,71	3393,78	166,68	77,23	76,53	35,46
2016	13	12,44	9290,45	8890,25	219,20	209,76	0,00	0,00
2016 р. до 2012 р., %	18,3	27,0	120,6	178,1	99,0	146,2	-	-
<i>ПрАТ «АСК «ІНГО Україна»</i>								
2012	114	75,21	2274,49	1500,57	99,81	65,85	142,45	93,98
2013	237	126,62	3416,27	1825,18	92,09	49,20	31,92	17,06
2014	173	110,12	3974,67	2530,00	56,85	36,19	11,19	7,12
2015	163	200,35	5112,28	6283,72	65,99	81,11	22,20	27,28
2016	193	206,67	6477,50	6936,29	107,73	115,36	30,66	32,83
2016 р. до 2012р., %, рази	169,3	2,7 р.б.	2,8 р.б.	4,6 р.б.	108,0	175,2	21,5	34,9
<i>ПрАТ «СК «PZU Україна»</i>								
2012	149	104,12	2831,03	1978,30	38,51	26,91	13,29	9,29
2013	155	138,00	2910,50	2591,28	36,22	32,25	0,42	0,38
2014	131	58,45	4061,26	1812,07	46,08	20,56	14,11	6,29
2015	298	138,31	8536,79	3962,16	117,60	54,58	0,85	0,39
2016	184	112,62	9078,81	5556,83	276,70	169,36	24,29	14,87
2016 р. до 2012р., %, рази	123,5	108,2	3,2 р.б.	2,8 р.б.	7,2 р.б.	6,3 р.б.	182,8	160,1

Джерело: розраховано за даними [17; 18; 19; 20].

Діагностика ринку аграрного страхування з позицій територіального,

галузевого та інституціонального рівнів надає підстави для формулювання певних узагальнень у фокусі здійснення дальших наукових досліджень:

- страхові відносини в аграрній сфері повинні ґрунтуватися на максимальній солідаризації фінансово-економічних інтересів суб'єктів страхового ринку в законодавчому, інституціональному, організаційному та комунікаційному вимірах;

- закріплення позитивних тенденцій розвитку ринку аграрного страхування у 2007–2008 рр., 2011–2013 рр. та 2016 р. можливе завдяки стимулюванню попиту й пропозиції на страхові послуги з використанням обґрунтованої тарифної політики, спрямованої на формування доступної вартості страхового покриття для широкого кола аграріїв, а також забезпечення достатнього рівня рентабельності операційної діяльності страховика;

- використання наявного потенціалу розвитку аграрного страхування з метою еквівалентного розподілу ризиків і відповідальності між суб'єктами страхового процесу та забезпечення захисту майнових інтересів селян у процесі виробництва й переробки сільськогосподарської продукції;

- здійснення інформаційних, популяризаційних і культурно-освітніх заходів серед аграріїв щодо використання потенційних можливостей страхування в протидії сільськогосподарським ризикам і мотивування страховиків у розробці й наданні якісних страхових послуг;

- висвітлення сучасних методів і форм взаємодії страховиків і страхувальників на засадах державно-приватного партнерства, взаємного страхування, а також визначення можливої участі держави та муніципальних органів влади щодо покриття частки витрат аграріїв на страхування, виходячи з досвіду зарубіжних країн.

Висновки. Результати діагностування стану ринку аграрного страхування спрямовані на формування наукової позиції щодо функціонування сучасної моделі страхових відносин у сільській місцевості. Виявлені тенденції розвитку вітчизняного ринку аграрного страхування в територіальному, галузевому та інституціональному вимірах свідчать про досить низький рівень використання наявного потенціалу його розвитку, особливо з огляду на необхідність посилення страхового захисту виробників сільськогосподарської продукції. Реалізація наявних можливостей щодо активізації ділової та інвестиційної привабливості страхового ринку потребує формування відповідної методологічної бази, в основі якої мають бути закладені фундаментальні принципи страхування, методи, форми та дієві механізми взаємодії між усіма учасниками страхового процесу. Визначальними мотивами дальшого функціонування вітчизняного ринку майнового страхування слід визнати підвищення платоспроможного попиту аграріїв на відповідні послуги та гарантії отримання ними належного рівня майнового захисту, а для страхових компаній – забезпечення платоспроможності, ліквідності й рентабельності операційної діяльності в сегменті страхування сільськогосподарської продукції.

Перспективні дослідження будуть спрямовані на моделювання сучасних бізнес-процесів, орієнтованих на підвищення ділової активності учасників ринку аграрного страхування.

Список використаних джерел

1. Official website of The World Banks. URL: <http://www.worldbank.org>.
2. Алескерова Ю. В. Розвиток сільськогосподарського страхування: теорія, методологія практика: монографія. Вінниця: Друкарня Діло, 2015. 368 с.
3. Остапенко О. М. Удосконалення вітчизняної системи страхування з урахуванням зарубіжного досвіду. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 5 (10). С. 19–30.
4. Прокопчук О. Т., Улянич Ю. В., Бечко В. П. Особливості страхування аграрних ризиків у країнах світу. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 3(153). С. 46–53.
5. Ramsey A., Santeramo F. Crop Insurance in the EU: Lesson and Caution from the US. *EuroChoices*. 2017. Vol. 16. Is. 3. Pp. 34–39. <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12154>.
6. Jisang Yu., Smith A., Summer D. Effects of Crop Insurance Premium Subsidies on Crop Acreage. *American Journal of Agricultural Economics*. 2018. Vol. 100. Is. 1. Pp. 91–114. <https://doi.org/10.1093/ajae/aax058>.
7. Jensen N., Barret C. Agricultural Index Insurance for Development. *Applied Economic Perspectives and Policy* 2017. Vol. 39. Is. 2. Pp. 199–219. <https://doi.org/10.1093/aep/ppw022>.
8. Komadel D., Pinda L., Sakalova K. Securitization in crop insurance with soil classification. *Agricultural Economics*. 2018. Vol. 64. Is. 3. Pp. 131–140. <https://doi.org/10.17221/156/2016-AGRICECON>.
9. Cole S. A., Xiong W. Agricultural Insurance and Economic Development. *Annual Review of Economics*. 2017. Vol. 9. Is. 1. Pp. 235–262. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080315-015225>.
10. Crop Insurance Handbook. 2014 United States Department of Agriculture Risk Management Agency Washington, D.C. 840 p.
11. Mahul O., Stutley C. Government Support to Agricultural Insurance Challenges and Options for Developing Countries. Washington DC: The World Bank, 2010. 42 p.
12. Zarkovic N., Toscan B., Mrksic D., Lisov M. Key features of crop insurance in Serbia. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*. 2014. Vol. 20. No. 2. Pp. 23–33.
13. 2016 Annual Global Climate and Catastrophe Report. URL: <http://thoughtleadership.aonbenfield.com/Documents/20170117-ab-if-annual-climate-catastrophe-report.pdf>.
14. Glauber J. W. Agricultural insurance and the World Trade Organization. IFPRI. Discussion Paper 1473. Washington, D.C.: International Food Policy Research Institute (IFPRI). 40 p. URL: <http://ebrary.ifpri.org/cdm/singleitem/collection/p15738coll2/id/129733>.

15. Graber J. A dip into newer P & C opportunities. 18th International Investots's Day Frankfurt, 14 October 2015. Pp. 18–23.

16. Tangermann S. Risk Management in Agriculture and the Future of the EU's Common Agricultural Policy. Issue Paper № 34. International Centre for Trade and Sustainable Development. 2011. URL: <http://www.ictsd.org/sites/default/files/event/2013/09/risk-management-in-agriculture-and-the-future-of-the-eus-common-agricultural-policy-1.pdf>.

17. Рынок агрострахования Украины в 2012 г. Аналитическое исследование. Проект “Развитие агрострахования в Украине”. URL: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/05407f804eb1b072a212bf45b400a808/Report_AgIns-2012-Final_Rus.pdf?MOD=AJPERES.

18. Рынок агрострахования Украины в 2013 г. Аналитическое исследование. Проект “Развитие агрострахования в Украине”. URL: <http://docplayer.ru/62529450-Рынок-агрострахованија-украины-в-2013-г.html>.

19. Ринок агрострахування України у 2014-2016 андерайтингових роках. Аналітичне дослідження. Проект “Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії”. URL: <http://agro-insurance.com/statistica/429>.

20. Ринок агрострахування України у 2016-му андерайтинговому році. Аналітичне дослідження. Проект “Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії”. URL: www.agroinsurance.com.

References

1. Official website of The World Banks, available at: <http://www.worldbank.org>.
2. Aleskerova, Yu. (2015), *Rozvytok silskohospodarskoho strakhuvannia: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Development of agricultural insurance: theory, methodology, practice], Drukarnia Dilo, Vinnytsia, Ukraine.
3. Ostapenko, O. (2013), Improvement of domestic system considering foreign experience. *Economics: time realities*, vol. 5(10), pp. 19–30.
4. Prokopchuk, O., Ulianych, Yu. and Bechko, V. (2014), Peculiarities of agrarian risk insurance in different counties of the world. *Actual problems of the economy*, vol. 3(153), pp. 46–53.
5. Ramsey, A. and Santeramo, F. (2017), Crop Insurance in the EU: Lesson and Caution from the US. *EuroChoices*, vol. 16, is. 3, pp. 34–39. <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12154>.
6. Jisang, Yu., Smith, A. and Summer, D. (2018), Effects of Crop Insurance Premium Subsidies on Crop Acreage. *American Journal of Agricultural Economics*, vol. 100, is. 1, pp. 91–114. <https://doi.org/10.1093/ajae/aax058>.
7. Jensen, N. and Barret, C. (2017), Agricultural Index Insurance for Development. *Applied Economic Perspectives and Police*, vol. 39, is. 2, pp. 199–219. <https://doi.org/10.1093/aapp/ppw022>.
8. Komadel, D., Pinda, L. and Sakalova, K. (2018), Securitization in crop insurance with soil classification. *Agricultural Economics*, vol. 64, is. 3, pp.131–140. <https://doi.org/10.17221/156/2016-AGRICECON>.

9. Cole, S. A. and Xiong, W. (2017), Agricultural Insurance and Economic Development. *Annual Review of Economics*, vol. 9, is. 1, pp. 235–262. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080315-015225>.

10. Crop Insurance Handbook (2014), United States Department of Agriculture Risk Management Agency, Washington, D.C.

11. Mahul, O. and Stutley, S. (2010), Government Support to Agricultural Insurance Challenges and Options for Developing Countries. Washington D.C.: The World Bank.

12. Zarkovic, N., Toscan, B., Mrksic, D. and Lisov, M. (2014), Key Features Crop Insurance in Serbia. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, vol. 20, is. 2, pp. 23–33.

13. 2016 Annual Global Climate and Catastrophe Report (2016), available at: <http://thoughtleadership.aonbenfield.com/Documents/20170117-ab-if-annual-climate-catastrophe-report.pdf>.

14. Glauber, J. W. (2015), Agricultural insurance and the World Trade Organization. IFPRI. Discussion Paper 1473. Washington, D.C.: International Food Policy Research Institute (IFPRI), available at: <http://ebrary.ifpri.org/cdm/singleitem/collection/p15738coll2/id/129733>.

15. Graber, J. (2015), A dip into newer P&C opportunities, *18th International Investotss Day*, Frankfurt, 14 October.

16. Tangermann, S. (2011), Risk Management in Agriculture and the Future of the EUs Common Agricultural Policy. Paper № 34. International Centre for Trade and Sustainable Development, available at: <http://www.ictsd.org/sites/default/files/event/2013/09/risk-management-in-agriculture-and-the-future-of-the-eus-common-agricultural-policy-1.pdf>.

17. Agricultural insurance market in Ukraine in 2012 (2012), Analytical study. The project “Development of agricultural insurance in Ukraine”, available at: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/05407f804eb1b072a212bf45b400a808/Report_AgIns-2012-Final_Rus.pdf?MOD=AJPERES.

18. Agricultural insurance market in Ukraine in 2013 (2013), Analytical study. The project “Development of agricultural insurance in Ukraine”, available at: <http://docplayer.ru/62529450-Rynok-agrostrahovaniya-ukrainy-v-2013-g.html>.

19. Agricultural insurance market in Ukraine in 2014-2016 underwriting years (2016), Analytical study. The project “Development of financing of agrarian sector in Europe and Central Asia”, available at: <http://agro-insurance.com/statistica/429>.

20. Agricultural insurance market in Ukraine in 2016 underwriting years (2016), Analytical study. The project “Development of financing of agrarian sector in Europe and Central Asia”, available at: www.agroinsurance.com.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Віленчук О. Трирівневий аналіз функціонування ринку аграрного страхування в Україні. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. Pp. 19–36. URL: www.are-journal.com.

Style – Harvard:

Vilenchuk, O. (2018), Three-level analysis of agrarian insurance market functioning in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 19–36, available at: www.are-journal.com.

УДК 339.1:638.16

JEL: F13, F14, Q11, Q17

Віталій Данкевич, Євген Данкевич, Петро Пивовар

*Житомирський національний агроекологічний університет
Україна*

ФОРМУВАННЯ КОН'ЮНКТУРИ СВІТОВОГО РИНКУ МЕДУ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕКСПОРТЕРІВ

Мета. Метою статті є вивчення специфіки експорту та імпорту меду в умовах лібералізації світової торгівлі.

Методологія / методика / підхід. Теоретико-методичною основою дослідження є діалектичний метод пізнання економічних процесів, фундаментальні положення сучасної економічної теорії, законодавчі акти України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених щодо економіки аграрного ринку в цілому та ринку продукції бджільництва зокрема. Для досягнення поставленої мети й вирішення завдань у науковому дослідженні використовували різноманітні методи: абстрактно-логічний – під час вивчення теоретичних основ та формування висновків щодо розвитку ринку продукції бджільництва, статистичний – для дослідження динаміки розвитку світового та вітчизняного ринку продукції бджільництва, порівняльний – під час вивчення економічних явищ шляхом зіставлення фактичних даних за окремі роки, розрахунково-конструктивний, графічний – для наочного зображення тенденцій і змін економічних явищ, експертних оцінок – для вивчення впливу якісних факторів на функціонування ринку продукції бджільництва, кореляційно-регресійного аналізу та економічного моделювання – для створення моделі ринку меду й здійснення прогнозу щодо дальшого його розвитку.

Результати. Розглянуто сучасний стан і тенденції розвитку кон'юнктури на світовому ринку меду. Визначено внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на конкурентоспроможність вітчизняної продукції. Виокремлено основних гравців на світовому ринку меду. Визначено основні фактори, що впливають на обсяг експорту меду з України.

Оригінальність / наукова новизна. Досліджено стан галузі бджільництва в контексті виробництва меду, наявності бджолиних колоній та їх продуктивності в різних організаційно-правових формах господарювання. Окреслено експортний потенціал галузі бджільництва України на світовому ринку.

Практична цінність / значущість. Оцінено конкурентні позиції вітчизняної галузі бджільництва порівняно із основними країнами-конкурентами. Установлено частку українського меду в загальному експорті основних країн партнерів. Побудовано кореляційну карту факторів, що впливають на ефективність експорту вітчизняного меду.

Ключові слова: кон'юнктура експорт, імпорт, мед, ефективність, міжнародні економічні відносини, світова торгівля.

Vitalii Dankevych, Yevgen Dankevych, Petro Pyvovar

Zhytomyr National Agroecological University

FORMING CONJUNCTURE IN THE WORLD HONEY MARKET: CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR UKRAINIAN EXPORTERS

Purpose. The purpose of the article is to study the specifics of export and import of honey in conditions of liberalization of world trade.

Methodology / approach. The theoretical and methodological basis of the research is the dialectical method of knowledge of economic processes, the fundamental provisions of modern economic theory, legislative and normative acts of Ukraine, scientific works of domestic and foreign scientists concerning the economy of the agrarian market in general and the market of beekeeping products in particular. Different methods were used to achieve the goal and solve problems in the research: abstract-logical – in studying the theoretical foundations and forming conclusions about the development of the beekeeping market, statistical – to study the dynamics of development of the world and domestic market of beekeeping products, comparative – in the study of economic phenomena by comparing the actual data for some years, calculation-constructive, graphical – for a visual representation of trends and changes in economic phenomena, expert assessments – in the study of the influence of qualitative factors on the functioning of the market of beekeeping, correlation-regression analysis and economic modeling – to create a model of the honey market and make a forecast for its further development.

Results. In the article we consider the current state and trends of the state of the world market for honey. We have identified internal and external factors that influence the competitiveness of domestic products. The main players in the world market of honey are singled out. The main factors influencing the volumes of export of honey from Ukraine are determined.

Originality / scientific novelty. We have investigated the state of the beekeeping industry in the context of honey production, the presence of bee colonies and their productivity in various organizational and legal forms of management. The export potential of beekeeping industry of Ukraine on the world market is outlined.

Practical value / implications. In the article we evaluate the competitive position of the domestic branch of beekeeping in comparison with the main rivals of the countries. A share of Ukrainian honey in the total exports of major partner countries has been established. We have constructed a correlation map of the factors influencing the efficiency of the export of domestic honey.

Key words: business environment, export, import, honey, efficiency, international economic relations, world trade.

Виталий Данкевич, Евгений Данкевич, Петр Пивовар

Житомирский национальный агроэкологический университет
Украина

ФОРМИРОВАНИЕ КОНЬЮНКТУРЫ МИРОВОГО РЫНКА МЕДА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ УКРАИНСКИХ ЭКСПОРТЕРОВ

Цель. Целью статьи является изучение специфики экспорта и импорта меда в условиях либерализации мировой торговли.

Методология / методика / подход. Теоретико-методической основой исследования

является диалектический метод познания экономических процессов, фундаментальные положения современной экономической теории, законодательно нормативные акты Украины, научные труды отечественных и зарубежных ученых по экономике аграрного рынка в целом и рынка продукции пчеловодства в частности. Для достижения поставленной цели и решения задач в научном исследовании использовались разнообразные методы: абстрактно-логический – при изучении теоретических основ и формирования выводов по развитию рынка продукции пчеловодства, статистический – для исследования динамики развития мирового и отечественного рынка продукции пчеловодства, сравнительный – при изучении экономических явлений путем сопоставления фактических данных за отдельные годы, расчетно-конструктивный, графический – для наглядного изображения тенденций и изменений экономических явлений, экспертных оценок – при изучении влияния качественных факторов на функционирование рынка продукции пчеловодства, корреляционно-регрессионного анализа и экономического моделирования – для создания модели рынка меда и осуществления прогноза относительно дальнейшего его развития.

Результаты. Рассмотрено современное состояние и тенденции развития конъюнктуры на мировом рынке меда. Определены внутренние и внешние факторы, влияющие на конкурентоспособность отечественной продукции. Выделены основные игроки на мировом рынке меда. Определены основные факторы, влияющие на объемы экспорта меда из Украины.

Оригинальность / научная новизна. Исследовано состояние отрасли пчеловодства в контексте производства меда, наличия пчелиных колоний и их производительности в различных организационно-правовых формах хозяйствования. Определен экспортный потенциал отрасли пчеловодства Украины на мировом рынке.

Практическая ценность / значимость. Оценены конкурентные позиции отечественной отрасли пчеловодства по сравнению с основными странами конкурентами. Установлено долю украинского меда в общем экспорте основных стран партнеров. Построено корреляционная карту факторов, влияющих на эффективность экспорта отечественного меда.

Ключевые слова: конъюнктура экспорт, импорт, мед, эффективность, международные экономические отношения, мировая торговля.

Постановка проблеми. Оцінка сучасного стану товарного ринку є важливим чинником економічного зростання країни. Процес прийняття кон'юнктурних рішень щодо розвитку її зовнішньоекономічної діяльності як у коротко-, так і довготривалій перспективі сприяє підвищенню конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, формуванню інноваційної стратегії, забезпеченню інвестиційної привабливості галузей реального сектора вітчизняної економіки.

Глобалізація, активізація євроінтеграційної політики нашої держави та збільшення народонаселення Землі надало пріоритетного значення підвищенню ефективності використання земельних ресурсів [1; 2], розвитку аграрного сектора економіки й виробництва сільськогосподарської продукції [3]. Це, у свою чергу, збільшило вагу зовнішньоекономічної діяльності на підприємствах, які займаються агробізнесом. Останні роки свідчать про суттєве зрушення в структурі українського експорту аграрної продукції на світовому продовольчому ринку [4; 5]. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної

сільськогосподарської продукції забезпечить зростання продовольчої безпеки країни та підвищить її інвестиційну привабливість [6]. При цьому, важливим є постійне дослідження кон'юнктури ринку та адаптація до її змін.

Термін «кон'юнктура ринку», або «ринкова кон'юнктура» – це конкретна економічна ситуація, що складається на певному ринку на конкретний період часу. Вихідний латинський термін – *conjung* (кон'юнктура) – перекладається як зв'язок, з'єднання та з економічного погляду характеризується певним співвідношенням між попитом і пропозицією на товари одного виду (групи), а також рівнем співвідношення цін на них. В основу формування та зміни кон'юнктури ринку покладені головним чином фактори, які безпосередньо впливають на рух цін; обсяг виробництва, об'єм експорту та імпорту продукції; зайнятість населення; грошові доходи споживачів тощо [7]. У системі світового ринку особлива роль належить кон'юктурі аграрного ринку, що мотивовано, з одного боку, стратегічно важливим значенням галузі сільського господарства в досягненні продовольчої безпеки країни та, з другого боку, нерівномірністю розвитку сільськогосподарського виробництва й незбалансованістю попиту та пропозиції на агропродовольчу продукцію в різних країнах та регіонах світу. Свою специфіку має ринок меду.

Зважаючи на сучасні тенденції техніко-технологічного розвитку, людський соціум дуже залежний від бджіл, особливо від результатів їх діяльності – запилення більшості сільськогосподарських культур, мед та інша продукція бджільництва. Бджільництво виконує дуже важливу міжгалузеву багатогранну функцію, оскільки від бджіл одержують мед, квітковий пилок, бджолиний віск, прополіс, маточне молочко, що широко використовують як у харчовій, так і в фармацевтичній промисловості. Не можна не згадати важливість галузі бджільництва для медицини, де використовують бджолину отруту. При перехресному запиленні зростає урожайність таких культур, поліпшується їх якість, підвищується вміст білка, вуглеводів і вітамінів. При цьому, нині Україна є однією із світових країн-лідерів у бджільництві світу, що виробляє продукцію на експорт. Ця галузь є перспективною для вітчизняних експортерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення кон'юнктури ринку аграрної продукції, підвищення ефективності її виробництва, ціноутворення, формуванню ринкового механізму в аграрному секторі приділяли увагу багато вітчизняних учених. Вагомий внесок у розвиток та функціонування галузі бджільництва та розвиток ринку її продукції останнім часом зробили: В. Л. Гриценко [8], Г. П. Самчук [9], О. М. Яценко [10]. Дослідження конкурентоспроможності галузі бджільництва на внутрішньому та зовнішньому ринках представлено в роботах О. Д. Витвицької, Є. С. Козупиці [11], Ю. В. Кернасюка [12], М. В. Кравченка [13–15], О. М. Яценко [16; 17] та інших. Світові тенденції на ринку меду досліджували у своїх працях А. Borowska [18], N. Garcia, R. Phipps [19], N. Ören, T. Alemdar, O. Parlakay, H. Yılmaz, A. Seçer, C. Güngör, B. Yaşar, B. Gürer [20], I. Pîrvuțoiu, A. Popescu [21], M. Soyulu, S. Silici [22], Qi Yamei, Ye Zhihua [23], N. Žak [24] та інших.

Водночас наразі залишається багато невирішених питань, пов'язаних із пристосуванням товаровиробників до змін на світових ринках.

Метою статті є вивчення специфіки експорту та імпорту меду в умовах лібералізації світової торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бджільництво – з давніх-давен особлива та надзвичайна галузь сільського господарства в Україні. Основою бджільництва є розведення медоносних бджіл, які організовані в бджолині колонії та являються своєрідними біологічними одиницями. Бджільництво дає такі два основні види продукції: мед і віск, а також додаткові: бджолопакекти, бджолині матки, пилок, маточне молоко та прополіс. Але основний продукт, який виробляють бджоли, на нашу думку, є запилення сільськогосподарських культур. У результаті запилення бджолами соняшнику, гречки, плодово-ягідних, овочевих і багатьох інших культур їх урожайність підвищується на 20–30 %. Отже, вартість сформованої додаткової продукції по всій Україні значно перевищує вартість меду та інших продуктів.

На початку 2005 р. у всіх категоріях господарств України нараховувалося близько 3379 млн бджолиних колоній, тоді як у 2016 р. було наявно 2487 млн, що свідчить про значне зменшення кількості колоній – на 25,2 %. Якщо розглядати в розрізі категорій господарств, то зменшення спостерігалось як у сільськогосподарських підприємствах (на 74 %), так і в особистих селянських господарствах (на 24,4 %) [25]. За досліджуваний період зменшився обсяг виробленого меду на 17 % (табл. 1). Найбільше зменшення спостерігалось в сільськогосподарських підприємствах, тоді як у фермерських господарствах, не дивлячись на значне зменшення кількості бджолиних колоній (на 47 %), спостерігалось збільшення обсягу виробництва меду на 6 %.

Таблиця 1

Динаміка виробництва меду в сільському господарстві України, т

Категорії господарств	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Зміна у 2016 р. до 2005 р., %
Сільськогосподарські підприємства	2461	1620	1417	1323	982	918	901	36,6
у т. ч. фермерські господарства	117	215	162	172	138	120	124	106,0
Особисті селянські господарства	69001	69253	68717	72390	65539	62697	58393	84,6
Усього	71462	70873	70134	73713	66521	63615	59294	83,0

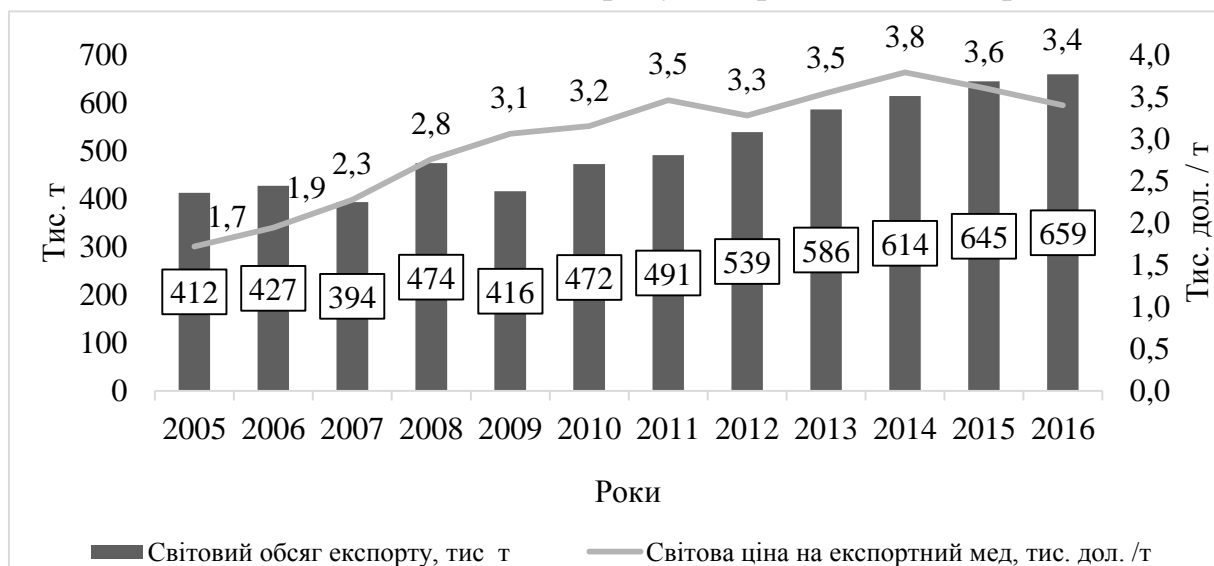
Джерело: побудовано на основі [26; 27].

Аналізуючи динаміку виробництва меду з 2005 р., ми бачимо майже щорічну тенденцію до зменшення, така сама ситуація й відносно бджолиних колоній, крім 2013 р., коли спостерігалось збільшення виробництва меду та кількості бджолиних колоній. Хоч продуктивність виробництва меду збільшується, але це не може компенсувати стрімке зменшення кількості бджолиних колоній і, як наслідок, кількості випущеного меду, тому слід

звернути увагу саме на кількість бджолиних колоній і простимулювати тих, хто їх утримує, до збільшення їхньої кількості, оскільки далі скорочення їх числа може значно вплинути на конкурентоспроможність України в цій сфері та частково витіснити наших виробників з неї у світових масштабах.

Слід відмітити позитивну тенденцію значного підвищення продуктивності бджолиних колоній. Для прикладу, в 1990 р. середній збір меду з однієї бджолиної колонії становив 14,5 кг меду, у 2000 р. – 17,3, у 2005 р. – 21,2, то у 2016 р. цей показник становив 23,8 кг. Найбільше продуктивність за останні 10 років зростає у фермерських господарствах – 100 %, сільськогосподарські підприємства – 43,3 і в особистих господарствах – 10 % [25]. Така відмінність у зростанні продуктивності пов'язана із значними капітальними витратами на розвиток бджолиних господарств. Потрібно відмітити що середня продуктивність бджолиних колоній у світі становить 12–15 кг меду. Зростання медової продуктивності вітчизняних пасік відбувається майже за повної відсутності державної підтримки та регіональних органів влади. Основними факторами успіху вітчизняних пасічників є сприятливі природно-кліматичні умови та власні зусилля господарів пасік.

Світовий ринок меду належить до найбільш глобалізованих продовольчих ринків у світі, у зв'язку із чим на цьому ринку є високий рівень конкуренції [28]. Для інтеграції до цього ринку й адаптації до умов його функціонування та здійснення ефективної зовнішньо-економічної діяльності необхідне інформаційне забезпечення суб'єктів щодо конкурентів, обсягу, потреб ринку та його кон'юнктури. Основними факторами високого рівня конкуренції є незадоволений світовий попит на цей продукт і зростання ціни (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка світового обсягу експорту меду та ціни на нього

Джерело: побудовано на основі [29; 30].

До числа топ-п'яти країн – найбільших виробників меду у світі за період 2005–2016 рр. належать Китай, Туреччина, США, Україна й Аргентина. У середньому за цей період виробництво меду становило 1,6 млн т (табл. 2).

Найбільшим виробником меду до сьогодні виступає Китай, чие середньорічне виробництво було 450,7 тис. т, що майже у п'ять разів вище, ніж у середньому річний обсяг виробництва Туреччини (92,5 тис. т) чи України (70,3 тис. т). За останні роки до 2016 р. втрачали свої позиції в рейтингу Росія й Аргентина. Натомість покращили свої позиції такі країни, як Китай, Туреччина, Україна. У Китаї за аналізований період виробництво меду зросло на 90 % або на 63 тис. т, у Туреччині відповідно майже на 26 % або на 31 тис. т. В Україні валове виробництво зменшилося на 12 % або на 17 тис. т.

Необхідно зазначити, що на п'ять країн-лідерів у 2016 р. припадало 33,5 % світового виробництва меду. Цей показник у порівнянні з 2005–2016 рр. зменшився на 16 в. п. З динаміки світового виробництва меду явно проглядається тенденція до його збільшення. За досліджуваний період відбулося зростання приблизно на 26 %, що свідчить про зростання попиту на мед в усьому світі. Потрібно відмітити, що з кожним роком збільшується частка експортованого меду відносно виробленого на 8 в. п. або на 247 тис. т.

Таблиця 2

Виробництво меду натурального у світі, тис. т

Країна-виробник	2005 р.		2010 р.		2015 р.		2016 р.		Зміна 2016 р. до 2005 р.	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
Аргентина	110	7,8	59	4,2	58	4,1	51	3,6	-59	-53
Індія	52	3,7	60	4,2	61	4,3	61	4,3	9	18
Україна	71	5,1	71	5,0	64	4,5	59	4,2	-12	-17
В'єтнам	14	1,0	12	0,8	15	1,1	17	1,2	3	22
Китай	300	21,2	409	28,9	489	34,6	489	35,6	189	63
Туреччина	82	5,8	81	5,7	108	7,6	108	7,5	26	31
Інші	867	61,3	931	65,8	1139	80,5	1096	77,5	229	26
Світове виробництво	1414	100	1542	100	1826	100	1787	100	373	26
Світовий обсяг експорту	412	29	472	31	645	35	659	37	247	60

Джерело: побудовано на основі [31; 32; 29; 30].

Аналізуючи зміни обсягу меду (табл. 3), бачимо, що Україна має позитивну стабільну тенденцію до його збільшення. За період з 2005 р. до 2015 р. його обсяг збільшився в 9,5 разів, тоді як загальна вартість збільшилася в 16 разів. Експорт українського меду за останні роки стрімко зростає, не зважаючи на те, що безмитна квота на експорт меду до ЄС до 2017 р. становила 5 тис. т. Решту меду експортують, сплачуючи мито в обсязі 17,3 %. Потрібно відмітити, що обсяг експорту меду з України за 2016 р. становив 54,5 тис. т, що на 33 % більше, ніж у 2015 р. Основними покупцями українського меду за період дослідження були Німеччина, Польща, Сполучені Штати Америки й Туреччини (рис. 2).

Досліджуючи структуру експорту меду до основних торгових партнерів, потрібно відмітити, що за останні 10 років значно змінилася структура експорту.

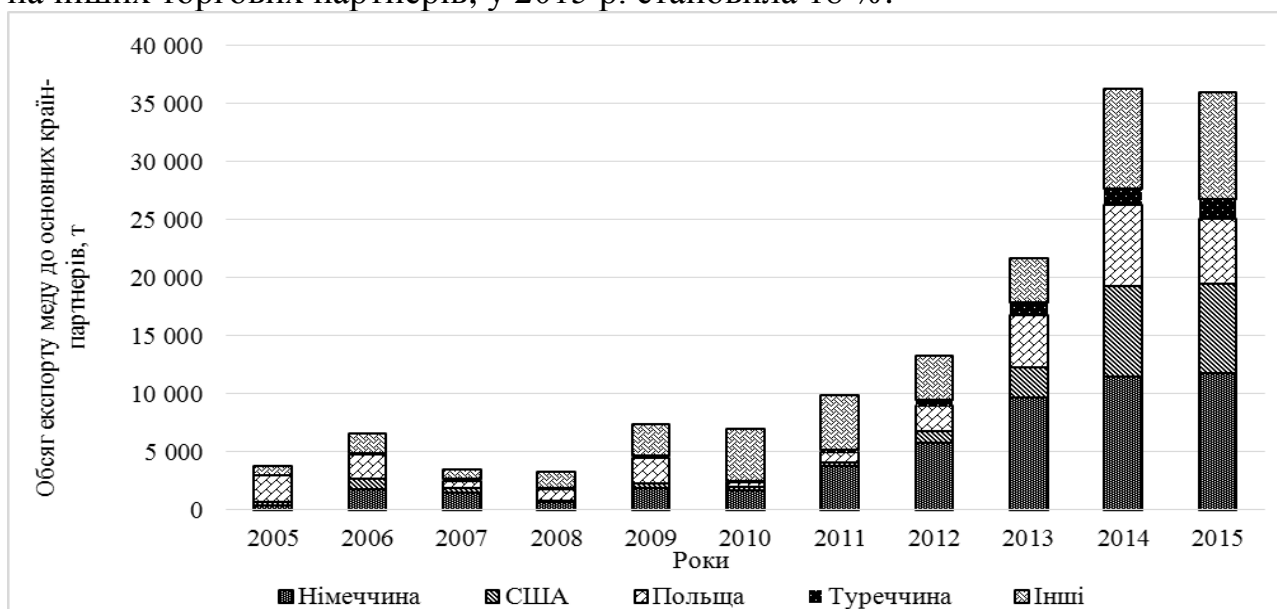
Таблиця 3

Динаміка обсягу та вартості експорту українського меду

Країна-імпортер		2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Збільшен- ня
Німеччина	тис. т	0,4	1,7	3,8	5,8	9,7	11,5	11,8	у 30 разів
	тис. дол./т	530	4547	10580	14119	24730	30887	27671	у 52 рази
США	тис. т	0,3	0,3	0,2	1,0	2,6	7,8	7,6	у 26 разів
	тис. дол./т	408	934	722	2700	6974	21640	19397	у 48 разів
Польща	тис. т	2,3	0,4	0,9	2,2	4,5	7,0	5,6	у 2,4 рази
	тис. дол./т	3008	1267	2474	4938	10192	16038	13120	у 4,4 рази
Туреччина	тис. т	0,0	0,1	0,2	0,5	1,0	1,4	1,7	у 96 разів
	тис. дол./т	272	0	62	188	958	1478	3155	у 12 разів
Інші	тис. т	0,8	4,5	4,7	3,8	3,8	8,7	9,2	у 11 разів
	тис. дол./т	934	13205	13981	9167	10117	23158	20640	у 22 рази
Усього	тис. т	3,8	7,0	9,9	13,3	21,7	36,3	36,0	у 9,5 разів
	тис. дол./т	5152	19954	27821	31113	52972	93198	83982	у 16 разів

Джерело: побудовано на основі [32; 29; 30].

Якщо у 2005 р. основним торговим партнером виступала Польща (58 % від загального експорту), то у 2015 р. – 16 %. Значно збільшилася частка експортованого меду до Німеччини: з 10 % у 2005 до 33 % у 2015 р. Також значна частина експорту припадає на США, частка яких із кожним роком збільшується з 8 % у 2005 р. до 23 % у 2015 р. Частка експорту, що припадала на інших торгових партнерів, у 2015 р. становила 18 %.

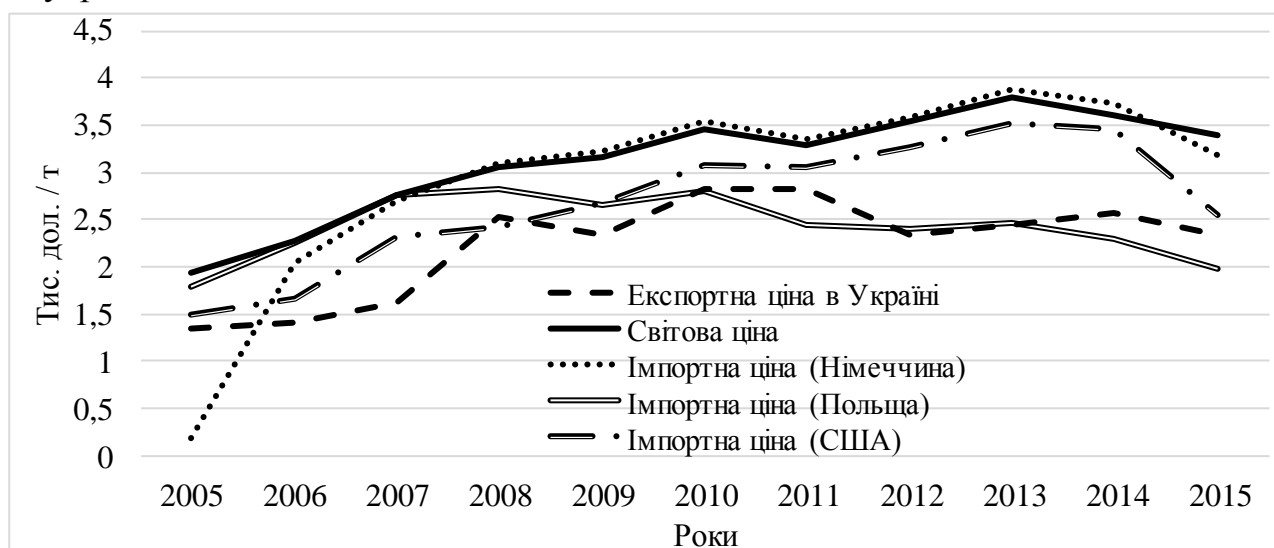
Рис. 2. Обсяги експорту меду до основних торгових партнерів світу

Джерело: побудовано на основі [29; 30].

Основний акцент постачання солодкого продукту залишатиметься на ринку ЄС. Україна має тут низку переваг: безмитну квоту (5,2 тис. т), географічну близькість розташування й відповідно відносно невисокі логістичні витрати на доставку продукції, хороше співвідношення ціни та якості на українську продукцію. На позаквотовий обсяг українського меду мито

становитиме 17,3 % [27, с. 2]. Ураховуючи сучасні негативні торгові відносини з Російською Федерацією, з 2015 р. туди не було поставлено жодної тонни меду.

Динаміку зміни ціни експорту меду із України представлено на рис. 3. Як бачимо, лише експортна ціна до Німеччини відповідала світовій експортній ціні. Найнижча експортна ціна спостерігалася до Польщі. Згідно із інформацією Державної фіскальної служби України, експортна ціна на мед в Україні була найнижчою, що є логічним при здійсненні комерційних операцій. Необхідно відмітити, що на світовому ринку відбувається падіння цін на мед, у тому числі на український мед.

Рис. 3. Динаміка експортних цін на мед, тис. дол. США/т

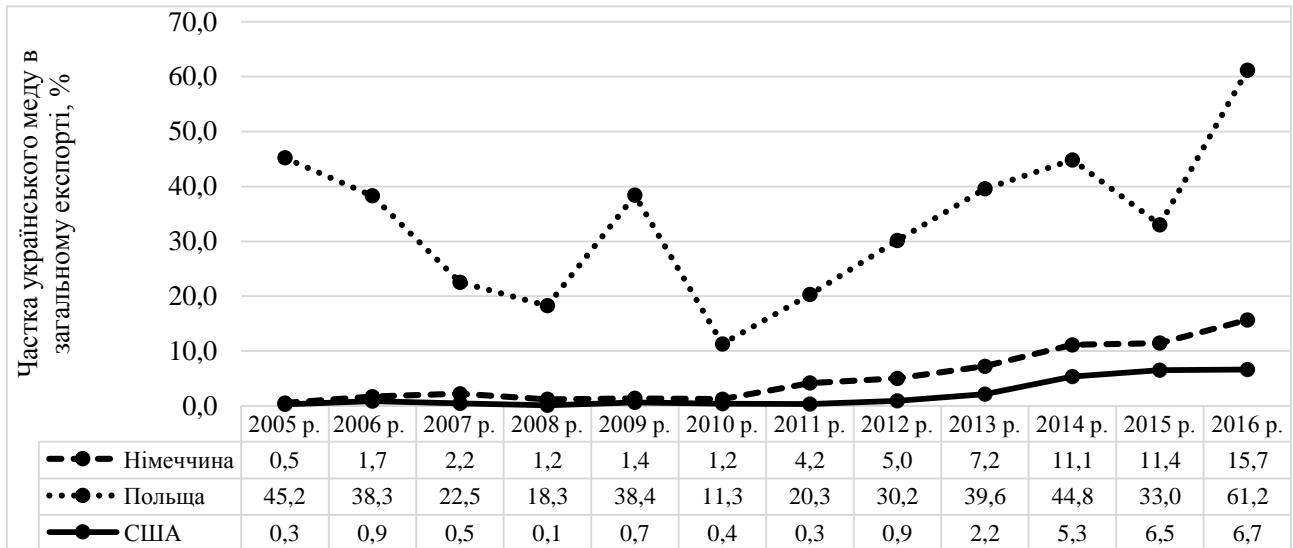
Джерело: побудовано на основі [29; 30].

Згідно з реєстром експортних потужностей Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, станом на 1 липня 2017 р. кількість зареєстрованих як експортери продукції бджільництва становить 63 суб'єкти, хоча у 2015 р. їх було 45, отже, за цей період зареєстровано додатково 18 суб'єктів [29].

За результатами проведеного дослідження ми виявили процеси, що свідчать про значне збільшення присутності й частки українських експортерів на зовнішніх ринках меду (рис. 4). Так, частка присутності вітчизняного бізнесу на ринку імпортного меду Німеччини за останнє десятиріччя зросла на 15 %, у Польщі – 14 % та у США – 15 %.

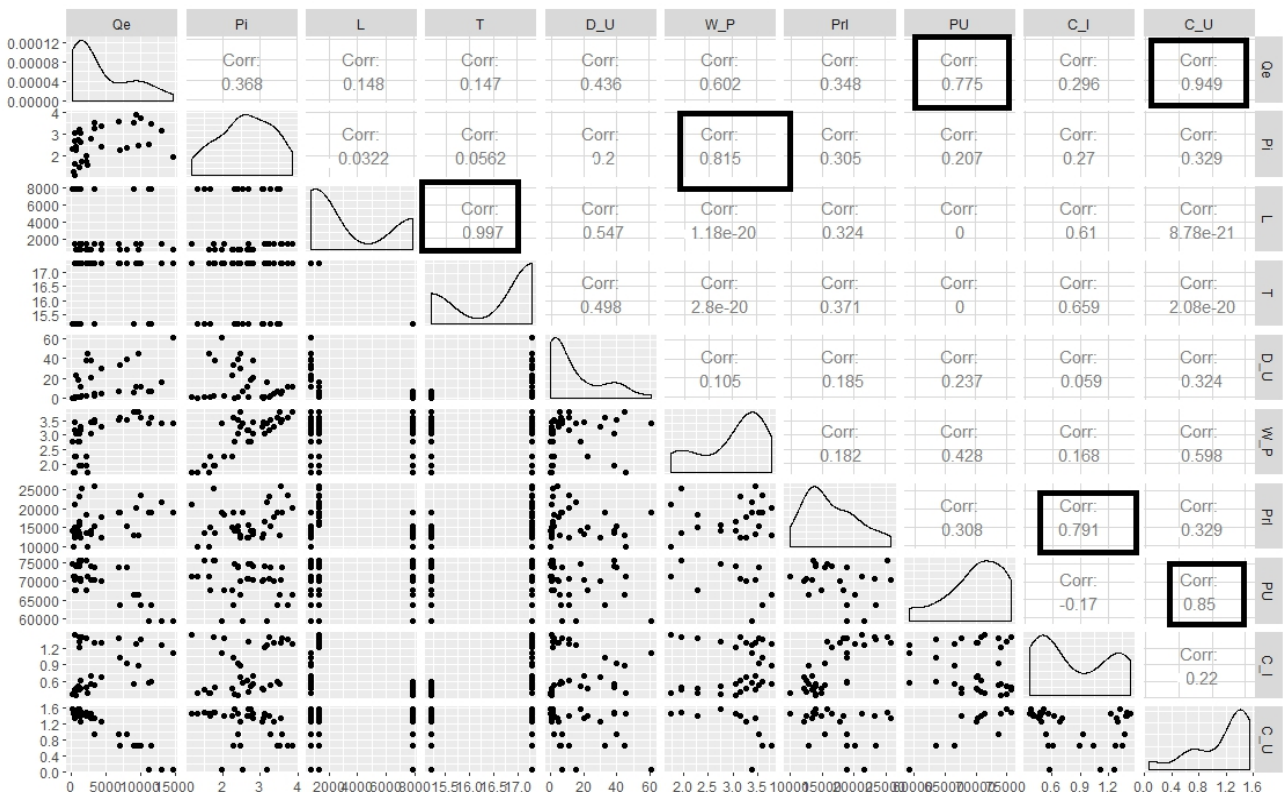
Такі тенденції свідчать про високу якість і доступні ціни; вітчизняний мед користується стабільним попитом на світовому агропродовольчому ринку. Для визначення основних домінантних факторів, що впливають на ринок українського експорту меду, побудовано кореляційну карту на основі даних зовнішньої торгівлі з основними країнами партнерами (Німеччина, Польща, США, Туреччина) за 2005–2016 рр. (рис. 5). Основними факторами в ній представлені такі: обсяги експорту меду з України, т (Qe), ціна експортного

меду з України, тис. дол. США/т (Pi), відстань, км (L), мито, % (T), частка українського експортного меду, % (D_U), світова ціна на мед, тис. дол. США/т (W_P), виробництво меду в країні-імпортері, т (PrI), виробництво меду в Україні, т (PU), споживання меду в країні-імпортері, т (C_I), споживання меду в Україні, т (C_U).

Рис. 4. Частка українського меду в загальному експорті основних країн-партнерів, %

Джерело: побудовано на основі [29].

Рис. 5. Кореляційна карта факторів, що впливають на ринок українського експортного меду

Джерело: власні дослідження.

У результаті проведеного аналізу виявлено такі домінуючі фактори, що впливають на ринок українського експортного меду:

1) на обсяг експорту українського меду впливає обсяг виробництва меду в Україні й описується це таким рівнянням:

$$Y = -1.99x + 156379 \quad (1)$$

На основі цього рівняння можна зробити прогноз експорту меду (табл. 4). Як бачимо з проведеного прогнозу, у 2019 р. обсяг експорту перевищить виробництво (за рахунок запасів), що дуже негативно вплине на споживання меду в Україні на душу населення.

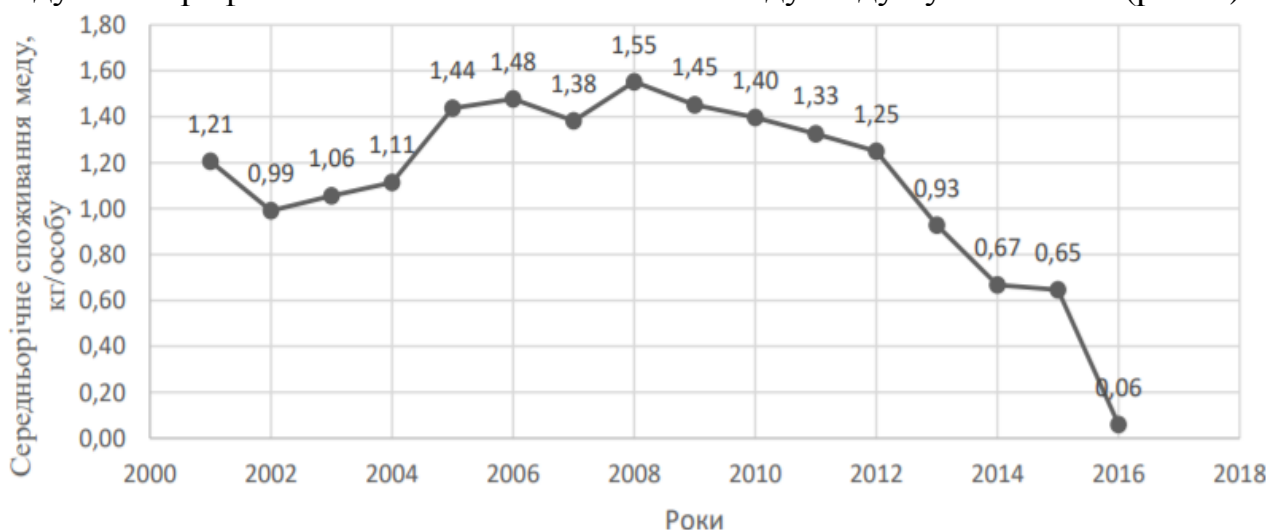
Таблиця 4

Прогноз експорту меду в умовах лібералізації світової торгівлі

Показник	Фактичні дані				Прогнозні дані		
	2005 р.	...	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Виробництво меду в Україні, тис. т	71462	...	63615	59294	57122	53944	50766
Обсяги експорту меду, тис. т	3814	...	36336	36013	42706	49030	55354

Джерело: побудовано на основі [25; 32].

2) висновки, зроблені в попередньому положенні, підтверджуються результатами, які представлені на кореляційній карті, – дуже сильний негативний зв'язок між обсягами експорту меду та споживанням на душу населення в Україні. Потрібно відмітити, що зі збільшенням обсягу експорту меду катастрофічно зменшилося споживання меду на душу населення (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка середньодушового споживання меду в Україні

Джерело: побудовано на основі [25].

3) наступна тісна залежність спостерігалася між виробництвом меду в країні-імпортері та обсягом споживання меду в країні-імпортері. Ця залежність є цілком логічною та не потребує дальшого обґрунтування, оскільки вироблений мед у країні завжди дешевший, ніж імпортований.

4) цікава залежність спостерігається між ціною імпортованого меду з України та світовою ціною, яка в середньому за десять років нижча від світової ціни на 20–27%, що свідчить про потенційні невикористані конкурентні переваги або якість вітчизняного меду. Ураховуючи споживчі вподобання,

український мед прирівнюється до аргентинського, який вважають найкращим і підтверджений відповідними сертифікатами та стандартними, тоді як український не завжди підтверджений відповідними документами.

5) не зовсім зрозуміла залежність спостерігається між відстанню до країни-імпортера та митом на мед, на нашу думку, ця залежність є статистичною похибкою у зв'язку з неповноцінною вибіркою – лише чотири країни, частка експорту на які припадає 74 %.

Для глибшого дослідження нами проведено багатофакторний кореляційно-регресійний аналіз. Для цього побудовано модель залежності обсягів експорту меду від усіх перерахованих вище факторів. У результаті розрахунків отримано рівняння множинної регресії:

$$Y = 1.1508 + 1388.5916X_1 - 0.7756X_2 + 368.2461X_3 + 85.7732X_4 - 897.7069X_5 - 7.5175X_6 - 24.1736X_7 + 2145.5859X_8 - 7841.2882X_9 \quad (2)$$

де: обсяги експорту меду з України, т (Y), ціна імпортного меду з України, тис. дол. США/т (x1), відстань, км (x2), мито, % (x3), частка українського експортного меду, % (x4), світова ціна на мед, тис. дол. США/т (x5), виробництво меду в країні-імпортері, т (x6), виробництво меду в Україні, т (x7), споживання меду в країні-імпортері, т (x8), споживання меду в Україні, т (x9).

Можлива економічна інтерпретація параметрів моделі: збільшення X_1 на 1 одиницю виміру призводить до збільшення Y у середньому на 1388,592 од. вимір.; збільшення X_2 на 1 од. виміру призводить до зменшення Y у середньому на 0,776 од. виміру; збільшення X_3 на 1 од. виміру призводить до збільшення Y у середньому на 368,246 од. виміру; збільшення X_4 на 1 од. виміру призводить до збільшення Y у середньому на 85,773 од. виміру; збільшення X_5 на 1 од. виміру призводить до зменшення Y у середньому на 897,707 од. виміру; збільшення X_6 на 1 од. виміру призводить до зменшення Y у середньому на 7,517 од. виміру; збільшення X_7 на 1 од. виміру призводить до зменшення Y у середньому на 24,174 од. виміру; збільшення X_8 на 1 од. виміру призводить до збільшення Y у середньому на 2145,586 од. виміру; збільшення X_9 на 1 од. виміру призводить до зменшення Y у середньому на 7841,288 од. виміру.

За максимальним коефіцієнтом $\beta_4 = 0,342$ робимо висновок, що найбільший вплив на результат Y справляє фактор X_1 . Статистичну значущість рівняння перевірено за допомогою коефіцієнта детермінації й критерію Фішера. Установлено, що в досліджуваній ситуації 91 % загальної варіабельності Y пояснюється зміною факторів X_j , тоді як 9 % – вплив не включених у модель факторів. Установлено також, що параметри моделі статистично значущі.

Для того, щоб при рівні значущості α перевірити нульову гіпотезу про рівність нулю генерального коефіцієнта рангової кореляції Спірмена при конкуруючій гіпотезі $H_1: \rho \neq 0$, треба обчислити критичну точку:

$$T_{kp} = t(\alpha, k) \sqrt{\frac{1-p^2}{n-2}} \quad (3)$$

де n – обсяг вибірки; r – вибірковий коефіцієнт рангової кореляції Спірмена; $t(\alpha, k)$ – критична точка двосторонньої критичної області, яку знаходять по таблиці критичних точок розподілу Стьюдента, за рівнем значущості α і числа ступенів свободи $k = n - 2$.

Якщо $|r| < T_{kr}$ – немає підстав відкинути нульову гіпотезу. Ранговий кореляційний зв'язок між якісними ознаками не значущий.

Якщо $|r| > T_{kr}$ – нульову гіпотезу відкидають. Між якісними ознаками є значущий ранговий кореляційний зв'язок.

По таблиці Стьюдента знаходимо $t(\alpha / 2, k) = (0.05 / 2; 36) = 2,021$.

$$T_{kr} = 2.021 \sqrt{\frac{1 - 0.0539^2}{38 - 2}} = 0.34 \quad (4)$$

Оскільки $T_{kr} > r$, то приймаємо гіпотезу про рівність 0 коефіцієнта рангової кореляції Спірмена. Іншими словами, коефіцієнт рангової кореляції статистично – не значущий і ранговий кореляційний зв'язок між оцінками за двома тестами незначущий. Перевіримо гіпотезу H_0 : гетероскедастичність відсутня. Оскільки $2,021 > 0,34$, то гіпотеза про відсутність гетероскедастичності приймається.

Отже, розроблена модель залежності обсягу експорту меду від розглянутих факторів є статистично достовірною та з урахуванням коефіцієнта детермінації на 91 % описує їхній вплив на процес формування експортного потенціалу меду. Таким чином, найсуттєвішими факторами, які впливають на експортний потенціал, виступають: обсяг виробництва меду в Україні, споживанням меду на душу населення в Україні, виробництво меду в країні-імпортері та обсяг споживання меду в країні-імпортері.

Висновки. Аналізуючи обсяг експорту вітчизняного меду можна зазначити, що в Україні є позитивна стабільна тенденція до його збільшення. За період 2005–2015 рр. його обсяг збільшився в 9,5 разів, тоді як загальна вартість збільшилася в 16 разів. Експорт українського меду за останні роки стрімко зростає, не зважаючи на те, що безмитна квота на експорт меду до ЄС до 2017 р. становила 5 тис. т. Решту меду експортують при сплаті мита в обсязі 17,3 %. Потрібно відмітити, що обсяг експорту меду з України за 2016 р. становив 54,5 тис. т, що на 33 % більше, ніж у 2015 р. Основними покупцями українського меду за період дослідження були Німеччина, Польща, Сполучені Штати Америки та Туреччина. Досліджуючи експортну ціну, відмічено, що ціна до Німеччини відповідала світовій експортній ціні, а найнижча експортна ціна спостерігалася до Польщі. Згідно із інформацією Державної фіскальної служби України, експортна ціна на мед в країні була найнижчою, що є логічним при здійсненні комерційних операцій. Необхідно відмітити, що на світовому ринку відбувається падіння цін на мед, у тому числі на український мед.

З проведених розрахунків випливає, що конкурентоспроможність вітчизняного меду на зовнішньому ринку є слабкою та поступово знижується. Потрібно відмітити, що конкурентоспроможність українського меду

формується за рахунок таких факторів, як: збільшення обсягу внутрішнього виробництва меду та зменшення купівельної спроможності українських споживачів. Ці дві економічних передумови формують експортну ціну українського меду, яка є найнижчою серед основних гравців на ринку експортного меду. Провівши багатофакторний кореляційно-регресійний аналіз, визначено, що найсуттєвішими факторами, які впливають на експортний потенціал, виступають: обсяг виробництва меду в Україні, споживанням меду на душу населення в Україні, виробництвом меду в країні-імпортері та обсяг споживання меду в країні-імпортері.

Перспективами дальших досліджень є проведення кластерного аналізу зовнішньої торгівлі продукцією галузі бджільництва між Україною та ЄС з використанням гравітаційної моделі.

Список використаних джерел

1. Данкевич Є., Данкевич В. Переваги і ризики надконцентрації агропромислового виробництва та земельних ресурсів: економічний, екологічний та соціальний аспект. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2016. Vol. 2. No. 3. С. 60–74. URL: www.are-journal.com.

2. Dankevych V. Y. The essence, tasks and functions of the farm land market. *The advanced science journal*. 2013. № 8. Рр. 12–16.

3. Песковский П. Методы измерения специализации международной торговли агропродовольственной продукцией. *Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці*: матер. Міжнар. наук.-теорет. конф., Житомир 3-5 березня 2005 р. У 3-х ч. Житомир. держ. агрокол. ун-т, 2005. Ч.2. С. 7–11.

4. Данкевич В. Є. Митне регулювання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції в умовах асоціації з ЄС. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 57–60.

5. Данкевич Є. М., Данкевич В. Є. Асоціація з ЄС: перспективи і ризики для товаровиробників та експортерів сільськогосподарської продукції. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 7. С. 29–33.

6. Загальна інформація про Світову організацію торгівлі. URL: <http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article>.

7. Волкова І. М., Варченко О. М., Данкевич В. Є. та ін. Кон'юнктура та перспективи світових аграрних ринків: монографія; під. ред. Т. О. Зінчук. Київ: ЦНЛ, 2013. 672 с.

8. Гриценко В. Л. Економічне моделювання ринку меду. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С. 97–106.

9. Самчук Г. П. Стан та тенденції розвитку вітчизняного та світового ринків меду. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1(40). С. 958–961.

10. Яценко О. М. Формування і реалізація конкурентних переваг галузі бджільництва України: монографія. Житомир: Вид-во «ЖНАЕУ», 2011. 470 с.

11. Витвицька О. Д., Козупиця Є. С. Інноваційні зміни та стимулювання

розвитку галузі бджільництва в Україні. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. № 4. С. 44–48.

12. Кернасюк Ю. Медові перспективи. *Агробізнес сьогодні*. 2015. № 14(309). URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7906-medovi-perspektyvy.html>.

13. Кравченко М. В. Розвиток економічної ефективності бджільництва в ринкових умовах. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_34.

14. Кравченко М. В. Методологічні основи стійкого розвитку підприємств бджільництва. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 1. С. 57–58.

15. Кравченко М. В. Умови забезпечення економічної ефективності бджільництва. *Вісник ОНУ. Сер. Економіка*. 2014. Вип. 2/3. Т. 19. С. 172–175.

16. Яценко О. М. Конкурентоспроможність вітчизняної продукції бджільництва на світовому агропродовольчому ринку. *Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки*. 2011. № 5. Т. 1. С. 44–49.

17. Яценко О. М. Отримання конкурентної переваги за рахунок створення глобальних продуктів (на прикладі меду натурального). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 15. Ч. 2. С. 170–180.

18. Borowska A. Production, consumption and foreign trade of honey in Poland in the years 2004 to 2015. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa I Rozwoju Obszarów Wiejskich*. 2016. Т. 103. З. 4. Рр. 97–111.

19. Garcia N., Phipps R. International Honey Market Report: “To bee or not to bee”. URL: https://www.apiservices.biz/documents/articles-en/international_honey_market_report_september_2017.pdf.

20. Ören N., Alemdar T., Parlakay O., Yılmaz H., Seçer A., Güngör C., Yaşar B., Gürer B. An economic analysis of beekeeping activities in Adana. Publication no.178. Ankara, Agricultural Economic and Policy Development Institute, 2010. Turkey.

21. Pîrvuțoiu I., Popescu A. Analysis of Romania’s Honey Market. *Animal Science and Biotechnologies*. 2011. Vol. 44. Is. 2. Рр. 500–503.

22. Soylu M., Silici S. Honey consumption preferences of university students. *Journal of Human Sciences*. 2018. Vol. 15. Is. 1. Рр. 386–399. <https://doi.org/10.14687/jhs.v15i1.5255>.

23. Yamei Qi, Zhihua Ye. Analysis on the export and blocking factors for Chinese bee product. *China’s Livestock Industry*. 2012. Vol. 12. Рр. 19–23.

24. Žak N. Honey market in the opinion of young consumers. *Handel wewnętrzny*. 2017. Vol. 1(366). Рр. 424–438.

25. Статистичний щорічник України за 2016 рік / за ред. О. Г. Осауленка. К.: Держслужба статистики України, 2017. 598 с.

26. Офіційний сайт Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. URL: <http://www.consumer.gov.ua>.

27. Експорт українського меду: ринки та смаки споживачів. URL:

<https://agronews.ua/node/79198>.

28. Маркетинговое исследование украинского импорта и экспорта натурального меда. URL: http://marketing.vc/marketing_research/ukr-marketingovoe-issledovanie-ukrainskogo-importa-i-eksporta-naturalnogo-meda.html.

29. Trade statistics for international business development. URL: <http://www.trademap.org/index.aspx>.

30. Official site the World Bank. URL: <https://wits.worldbank.org>.

31. Державна служба статистики України. Зовнішньоекономічна діяльність. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

32. Official site the FAOSTAT. URL: <http://faostat.fao.org>.

References

1. Dankevych, Ye. and Dankevych, V. (2016), Benefits and risks overconcentration agricultural production and land resources: economic, environmental and social aspect. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, vol. 2, no. 3, pp. 60–74, available at: www.are-journal.com.

2. Dankevych, V. Y. (2013), The essence, tasks and functions of the farm land market. *The advanced science journal*, no. 8, pp. 12–16.

3. Peskovskij, P. (2005), Methods for measuring the specialization of international trade in agri-food products. *Metodychni osnovy suchasnoho doslidzhennia v ahrarnii ekonomitsi* [Methodical bases of modern research in the agrarian economy], Mizhnarodna naukovo-teoretychna konferentsia [International scientific-theoretical conference], Zhytomyrskyi derzhavnyi ahroekolohichnyi universytet, Zhytomyr, Ukraine, March 3–5, pp. 7–11.

4. Dankevych, V. Y. (2015), Customs regulation of export and import of agricultural products in the context of association with the EU. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 57–60.

5. Dankevych, Y. M. and Dankevych, V. Y. (2015), Association with the EU: prospects and risks for producers and exporters of agricultural products. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 7, pp. 29–33.

6. General information about the World Trade Organization (2018), available at: <http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article>.

7. Zinchuk, T. O. ed. (2013), *Kon'iunktura ta perspektyvy svitovykh ahrarnykh rynkiv* [Conjuncture and prospects world agrarian markets], TsNL, Kyiv, Ukraine.

8. Gritsenko, V. L. (2017), Economic modeling of the honey market. *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 97–106.

9. Samchuk, H. P. Status and trends of national and international honey markets. *Young Scientist*, no. 12.1(40), pp. 958–961.

10. Yatsenko, O. M. (2011), *Formuvannia i realizatsiia konkurentnykh perevah haluzi bdzhilnytstva Ukrainy* [Formation and realization of competitive advantages of beekeeping in Ukraine], Vyd-vo «ZhNAEU», Zhytomyr, Ukraine.

11. Vitvitska, O. D. and Kozupitsya, E. S. (2016), Innovative changes and

incentives for beekeeping in Ukraine. *Actual problems of innovative economy*, no. 4, pp. 44–48.

12. Kernasyuk, Yu. (2015), Honey prospects. *Agribusiness today*, no. 14(309), available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7906-medovi-perspektyvy.html>.

13. Kravchenko, M. V. (2014), Development of economic efficiency of beekeeping in market conditions. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, no. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_34.

14. Kravchenko, M. V. (2014), Methodological foundations of regional socio-ecological-economic systems. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, no. 1, pp. 57–58.

15. Kravchenko, M. V. (2014), Conditions for providing of economic efficiency of beekeeping. *Visnyk ONU. Ser. Ekonomika*, vol. 19, is. 2/3, pp. 172–175.

16. Yatsenko, O. M. (2011), Competitiveness of domestic beekeeping products on the world agro-food market. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Ekonomichni nauky*, no. 5, vol. 1, pp. 44–49.

17. Yatsenko, O. M. (2017), Gaining competitive advantage through global product creation (on the example of natural honey). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 15, part 2, pp. 170–180.

18. Borowska, A. (2016), Production, consumption and foreign trade of honey in Poland in the years 2004 to 2015. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa I Rozwoju Obszarów Wiejskich*, vol. 103, is. 4, pp. 97–111.

19. Garcia, N. and Phipps, R. International Honey Market Report: “To bee or not to bee”, available at: https://www.apiservices.biz/documents/articles-en/international_honey_market_report_september_2017.pdf.

20. Ören, N., Alemdar, T., Parlakay, O., Yılmaz, H., Seçer, A., Güngör, C., Yaşar, B. and Gürer, B. (2010), *An economic analysis of beekeeping activities in Adana*. Publication no. 178. Agricultural Economic and Policy Development Institute, Ankara, Turkey.

21. Pîrvuțoiu, I. and Popescu, A. (2011), Analysis of Romania’s Honey Market. *Animal Science and Biotechnologies*, vol. 44, is. 2, pp. 500–503.

22. Soyulu, M. and Silici, S. (2018), Honey consumption preferences of university students. *Journal of Human Sciences*, vol. 15, is. 1, pp. 386–399. <https://doi.org/10.14687/jhs.v15i1.5255>.

23. Yamei, Qi and Zhihua, Ye. (2012), Analysis on the export and blocking factors for Chinese bee product. *China’s Livestock Industry*, vol. 12, pp. 19–23.

24. Žak, N. (2017), Honey market in the opinion of young consumers. *Handel wewnętrzny*, vol. 1(366), pp. 424–438.

25. State Statistics Service of Ukraine (2017), *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 r.* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2016], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

26. Official site State service of Ukraine for food safety and consumer protection (2018), available at: <http://www.consumer.gov.ua>.

27. Export of Ukrainian honey: markets and consumer tastes (2017), available at: <https://agronews.ua/node/79198>.

28. Marketing research of Ukrainian import and export of natural honey (2017), available at: http://marketing.vc/marketing_research/ukr-marketingovoe-issledovanie-ukrainskogo-importa-i-eksporta-naturalnogo-meda.html.

29. Trade statistics for international business development (2018), available at: <http://www.trademap.org/index.aspx>.

30. Official site the World Bank, available at: <https://wits.worldbank.org>.

31. Official site State Statistics Service of Ukraine (2017), Foreign economic activity, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

32. Official site the FAOSTAT, available at: <http://faostat.fao.org>.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Данкевич В., Данкевич Є., Пивовар П. Формування кон'юнктури світового ринку меду: сучасний стан і перспективи для українських експортерів. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. Pp. 37–54. URL: www.are-journal.com.

Style – Harvard:

Dankevych, V. and Dankevych, Ye. (2018), Forming conjuncture in the world honey market: current state and prospects for Ukrainian exporters. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 37–54, available at: www.are-journal.com.

УДК 331.101.262:631.1.027

JEL: Q13, J10, M31

Юлія Калюжна, Денис Писаренко, Сергій Нестеренко

*Полтавська державна аграрна академія
Україна*

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМИ РЕСУРСАМИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ МАРКЕТИНГУ

Мета. Мета статті – охарактеризувати теоретичні аспекти стратегічного управління трудовими ресурсами аграрних підприємств на засадах маркетингу; виявити окремі чинники впливу на трудові ресурси та побудувати схему ефективного стратегічного управління трудовими ресурсами у взаємозв'язку з маркетинговою діяльністю підприємства.

Методологія / методика / підхід. У процесі написання статті використано такі методи: логічного узагальнення – для теоретичного обґрунтування сутності маркетингової діяльності, трудових ресурсів; статистичного аналізу – для оцінки чинників, а саме міграційного руху трудових ресурсів із сільської місцевості, що впливає на функціонування аграрних підприємств; системного аналізу – для дослідження та обґрунтування ефективного стратегічного управління трудовими ресурсами на засадах маркетингу – як основного елемента діяльності підприємства.

Результати. Нині в Україні однією з основних проблем ефективного ведення агробізнесу є залучення та використання трудових ресурсів. Оскільки трудові ресурси є головною продуктивною силою під час вирішення питань конкурентоспроможності, економічного зростання й забезпечення ефективної діяльності підприємства. Управління трудовими ресурсами є складним процесом і має свої специфічні властивості й закономірності та повинно мати системний характер і завершеність на основі розробки стратегічного управління. Застосування стратегічного управління трудовими ресурсами на засадах маркетингу в аграрних підприємствах дозволить ефективно використовувати економічні, організаційні й технічні можливості виробництва.

Оригінальність / наукова новизна. Здійснено спробу дослідити вплив міждержавного міграційного приросту (зниження) сільського населення як негативного фактора зниження трудових ресурсів в аграрних підприємствах і зроблено прогноз на перспективний період.

Практична цінність / значущість. Визначено прогнозний рівень міграційного руху трудових ресурсів із сільської місцевості. Розроблено схему взаємозв'язку елементів маркетингу й трудових ресурсів, що сприятиме збільшенню прибутковості підприємств. Запропонована оновлена схема стратегічного управління маркетинговою діяльністю підприємства при використанні основного елемента – трудові ресурси.

Ключові слова: аграрне підприємство, маркетинг, стратегічне управління, трудові ресурси.

Julia Kalyuzhna, Denis Pisarenko, Sergey Nesterenko

*Poltava State Agrarian Academy
Ukraine*

STRATEGIC MANAGEMENT OF LABOR RESOURCES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE BASIS OF MARKETING

Purpose. *The goal of this paper is to characterize the theoretical aspects of strategic management of labor resources with the marketing principles in agrarian enterprises; to identify individual factors of influence on labor resources and to form a scheme effective strategic management of labor resources in conjunction with marketing activities of the enterprise.*

Methodology / approach. *In the process of writing the article, were used such methods as: logical generalization – for the theoretical substantiation of the marketing activity's and labor resources' essence; statistical analysis – for the estimation of such factors, as migration movement of labor resources from rural areas, which influence on the functioning of agrarian enterprises; system analysis – for research and substantiation of effective strategic management of labor resources with the marketing principles as the main element of the enterprise's activity.*

Results. *Today in Ukraine one of the main problems of effective management of is the attraction and use of labor resources. Since labor is the main productive force in solving the issues of competitiveness, economic growth and ensuring the effective operation of the enterprise. The labor resources management is a complex process and has its own specific properties and regularities and should have systemic character and completeness based on the development of strategic management. Application of strategic management of labor resources with the marketing principles at agrarian enterprises will allow using economic, organizational and technical possibilities of production effectively.*

Originality / scientific novelty. *An attempt to investigate the influence of interstate migration growth (decrease) in the rural population as a negative factor of the labor resources reduction in agrarian enterprises, and the forecast for the prospective period was made.*

Practical value / implications. *The forecasting level of labor migration from the rural areas is determined. The scheme of interconnections between marketing elements and labor resources is developed, which will increase the profitability of enterprises. An updated scheme of strategic management of marketing activity of the enterprise with the use of labor resources as the basic element is proposed.*

Key words: *agricultural enterprise, marketing, strategic management, labor resources.*

Юлия Калюжная, Денис Писаренко, Сергей Нестеренко

*Полтавская государственная аграрная академия
Украина*

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ТРУДОВЫМИ РЕСУРСАМИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ МАРКЕТИНГА

Цель. *Цель статьи – охарактеризовать теоретические аспекты стратегического управления трудовыми ресурсами аграрных предприятий на принципах маркетинга; выявить отдельные факторы влияния на трудовые ресурсы и построить схему эффективного стратегического управления трудовыми ресурсами во взаимосвязи с маркетинговой деятельностью предприятия.*

Методология / методика / подход. *В процессе написания статьи использованы следующие методы: логического обобщения – для теоретического обоснования сущности маркетинговой деятельности, трудовых ресурсов; статистического анализа – для оценки факторов, а именно миграционного движения трудовых ресурсов из сельской местности,*

что влияет на функционирование аграрных предприятий; системного анализа – для исследования и обоснования эффективного стратегического управления трудовыми ресурсами на основе маркетинга – как основного элемента деятельности предприятия.

Результаты. На сегодняшний день в Украине одной из основных проблем эффективного ведения агробизнеса является привлечение и использование трудовых ресурсов. Поскольку трудовые ресурсы являются главной производительной силой при решении вопросов конкурентоспособности, экономического роста и обеспечения эффективной деятельности предприятия. Управление трудовыми ресурсами является сложным процессом и имеет свои специфические свойства и закономерности и должно иметь системный характер и завершенность на основе разработки стратегического управления. Применение стратегического управления трудовыми ресурсами на принципах маркетинга на аграрных предприятиях позволит эффективно использовать экономические, организационные и технические возможности производства.

Оригинальность / научная новизна. Предпринята попытка исследовать влияние межгосударственного миграционного прироста (снижения) сельского населения как негативного фактора снижения трудовых ресурсов в аграрных предприятиях, и сделан прогноз на перспективный период.

Практическая ценность / значимость. Определен прогнозный уровень миграционного движения трудовых ресурсов из сельской местности. Разработана схема взаимосвязи элементов маркетинга и трудовых ресурсов, что будет способствовать увеличению прибыльности предприятий. Предложенная обновленная схема стратегического управления маркетинговой деятельностью предприятия при использовании основанного элемента – трудовые ресурсы.

Ключевые слова: аграрное предприятие, маркетинг, стратегическое управление, трудовые ресурсы.

Постановка проблеми. Нині управління трудовими ресурсами аграрних підприємств на засадах маркетингу є актуальною проблемою. Це пов'язано з тим, що в умовах ринку найважливішим джерелом успіху підприємства в конкурентній боротьбі є його трудові ресурси. Саме трудові ресурси здатні організувати роботу підприємства в такому напрямі, щоб ефективно забезпечити досягнення встановлених стратегічних цілей агроформування на основі маркетингової діяльності. Наразі однією з проблем є те, що тривале зниження темпів розвитку економіки зумовило погіршення професійної якості трудових ресурсів та їх використання. Тому в умовах стратегічного управління необхідним стає пошук елементів і напрямів ефективного використання трудових ресурсів на засадах маркетингу для забезпечення високої прибутковості аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти маркетингової діяльності та управління маркетингом у підприємствах досліджували закордонні та українські вчені: Г. Амстронг і Ф. Котлер [1], Л. Балабанова [2], М. Белявцев і В. Воробйов [3], Н. Карпенко [4], Т. Мордвінцева [5], Д. Мусієнко [6], П. Орлов [7], К. Туболец [8] та багато інших.

Згідно з визначенням Г. Амстронга та Ф. Котлера, «маркетинг – це система різних видів діяльності підприємства, що пов'язані між собою й охоплюють планування, ціноутворення, продаж, доставку товарів і надання послуг, у яких є

потреба у наявних або потенційних споживачів, а також вид людської діяльності, спрямованої на задоволення потреб через обмін» [1, с. 19].

Багато науковців вважають, що маркетингова діяльність має за мету забезпечити: надійну, достовірну й своєчасну інформацію про ринок, структуру й динаміку конкретного попиту, смаки й переваги покупців, тобто інформацію про зовнішні умови функціонування підприємства; створення такої продукції, що повніше задовольняє вимоги ринку, ніж продукція конкурентів; необхідний вплив на споживача, на попит, на ринок, що забезпечує максимально можливий контроль сфери реалізації [4, 6, 7].

У свою чергу автор К. Туболец надає управлінню маркетингу таке визначення: «управління маркетингом – це аналіз, планування, втілення в життя й контроль за проведенням заходів, розрахованих на встановлення, зміцнення й підтримку вигідних обмінів із цільовими покупцями заради досягнення певних завдань організації, таких як, зокрема, отримання прибутку, зростання обсягу збуту, збільшення частки ринку» [8]. Водночас Т. Мордвінцева вважає, що головною метою стратегічного маркетингового управління є забезпечення розвитку й високої результативності діяльності підприємства через задоволення потреб покупців [5]. М. Белявцев і В. Воробйов зазначають, що: «маркетингове управління на підприємстві можна здійснювати лише тоді, коли його організаційна діяльність базується на принципах маркетингу, коли вся діяльність зорієнтована на кінцевого споживача продукції, у той час, коли відділи менеджменту виробництва, фінансів, персоналу, дослідження й розроблення об'єднують зусилля для задоволення його потреб» [3, с. 17].

Дослідженню теоретичних, методичних і стратегічних аспектів використання трудових ресурсів підприємства загалом та оцінки ефективності використання персоналу зокрема присвячено наукові праці В. Романішина [9], В. Травіна [10], А. Тітікової [11] та ін. Так, В. Романішин трудові ресурси вважає головною продуктивною силою суспільства [9]; В. Травін визначає трудові ресурси як частину населення країни, яка володіє фізичним розвитком, розумовими здібностями та знаннями, необхідними для заняття суспільно-корисною працею [10, с. 518]; А. Тітікова стверджує: «Трудові ресурси – це частина працездатного населення, що за своїми віковими, фізичними, освітніми даними відповідає тій чи іншій сфері діяльності» [11].

Зарубіжні вчені вивчають різні підходи та елементи ефективного використання трудових ресурсів. Так, К. Kosec, Н. Ghebru, В. Holtmeyer, V. Mueller, E. Schmidt вивчали питання щодо проблем міграційного руху трудових ресурсів сільських територій [12]; А. Olper, V. Raimondi, D. Cavicchioli, M. Viganì вивчали вплив оплати праці трудових ресурсів на їх міграцію та загальний економічний ефект у сільськогосподарській галузі в країнах ЄС [13]; А. Drichoutis, A. Vassilopoulos, J. Lusk, R. Nayga досліджували причини незадоволення умовами праці та оплати в аграрній сфері та займалися пошуком альтернатив вирішення цієї проблеми [14].

Але, незважаючи на велику кількість досліджень, проблема формування теоретичних і практичних підходів щодо визначення ефективної стратегічної маркетингової діяльності та використання трудових ресурсів підприємства в сучасних умовах залишається актуальною і зумовлює необхідність проведення досліджень у цій сфері. Функціонування аграрного підприємства в сучасних ринкових умовах викликає об'єктивну необхідність вивчення та вдосконалення стратегічного управління трудовими ресурсами суб'єкта господарювання при використанні основних елементів маркетингу.

Мета статті – охарактеризувати теоретичні аспекти стратегічного управління трудовими ресурсами аграрних підприємств на засадах маркетингу; виявити окремі чинники впливу на трудові ресурси та побудувати схему ефективного стратегічного управління трудовими ресурсами у взаємозв'язку з маркетинговою діяльністю підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маркетинг є невід'ємною частиною ведення бізнесу та одним з найважливіших інструментів у досягненні поставлених цілей підприємства: вплив на рівень, час і характер попиту споживачів. Для успішного управління маркетингом на сучасному етапі є інформаційне сприяння вирішенню завдань, пов'язаних з оптимізацією використання ресурсів, забезпечення ефективного використання фінансових, трудових та інформаційних ресурсів у межах економічної одиниці та національної економіки зокрема [15].

Організація стратегічного управління маркетинговою діяльністю підприємства є процесом пристосування до обраних маркетингових стратегій з метою їх повної ефективної реалізації.

Традиційне поняття стратегії засноване на уявленні про неї як про один із процесів управління організацією, зокрема: стратегія у своєму розвитку проходить два етапи (розроблення та впровадження); стратегія складається з безлічі рішень, включаючи аналіз ресурсів і формування загальних цілей і варіантів можливої їх реалізації, але без урахування обмежень, які з'являються на етапі реалізації; стратегія має стосунок переважно до зовнішньої сфери діяльності організації (держава, збут продукції, конкуренція), а не до внутрішньої (культура організації, очікування персоналу, структура) [16, с. 16].

Нині особливе місце в аграрній сфері займають трудові ресурси, які є частиною населення, що має здібності, загальноосвітні й професійні знання, необхідні для роботи в суспільному господарстві. Головним критерієм для обчислення кількості трудових ресурсів є вік. Межі працездатного (робочого) віку в різних країнах встановлено законом. У визначенні нижньої межі працездатного віку істотних відмінностей між державами немає, а щодо верхньої межі розбіжності сягають 20 років. У більшості країн світу її встановлено на рівні 60–65 років (Естонія – 63, США – 65), у країнах із високою тривалістю життя (наприклад, Данія, Швеція) – 67 і навіть 70 років (Норвегія), у багатьох країнах Азії та Африки вік виходу на пенсію визначено на рівні 50 років [17, с. 15–16].

Як зазначає Ж. Балабанюк, що: «В умовах сьогодення український ринок праці в очікуванні кардинальних структурних змін:

по-перше, зростання питомої ваги віддаленої праці (уже тепер близько 35 % компаній України мають віддалених працівників). Це істотно впливає на розподіл трудових ресурсів між регіонами України. Компанії, будуючи стратегії залучення та найму персоналу, досить часто вибирають стратегію формування віддалених команд, у тому числі в регіонах України;

по-друге, чергова хвиля масової трудової міграції та еміграції з України. При цьому особливістю трудової міграції нині, є те, що українці виїжджають за кордон сім'ями, забираючи дітей, тобто цілими родинами. Посилнюється тенденція навчання українців за кордоном, починаючи зі школи та і закладах вищої освіти. Так, наприклад, у Польщі навчається близько 17 тис. українських студентів, а всього в європейських закладах вищої освіти навчається більше 60 тис. українців» [18].

«У вересні 2016 р. на XXVI Економічному форумі в Криниці віце-прем'єр і міністр економіки Польщі Я. Пехочиньській заявив, що Польща готова прийняти від 1 до 2 млн громадян України й офіційно їх працевлаштувати. При цьому, у 2016 р. Польща видала 1,3 млн дозволів на роботу для українців. Водночас українці у 2016 р. склали 57 % трудових мігрантів в Естонії за даними Департаменту поліції і прикордонної охорони Естонії. Угорщина може запропонувати українцям не менше ніж 50 тис. вакансій і спрощує процедуру видачі дозволів на роботу. У відповідності до підписаної угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Ізраїль про тимчасове працевлаштування українських працівників в окремих галузях на ринку праці Держави Ізраїль (2016 р.), 20 тис. українських будівельників поїхали для роботи в будівельній галузі для Ізраїлю» [18].

Проте лише описової характеристики міграційного руху населення недостатньо для дослідження, тому для виявлення взаємозв'язків між факторами міграційної активності населення в статті застосовано економетричний метод прогнозування за допомогою трендових моделей на основі графічних даних.

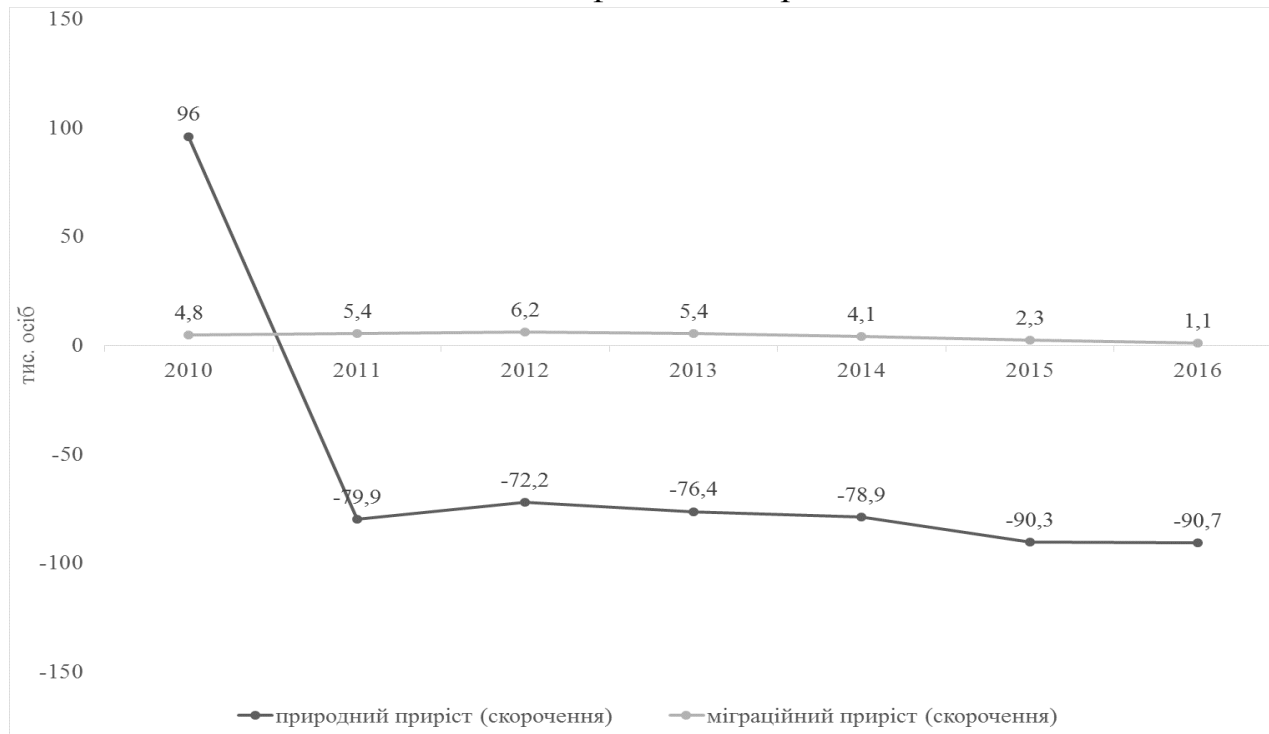
Отже, на основі проведеного аналізу динаміки рівня міждержавного міграційного руху відзначимо, що останніми роками спостерігається зменшення міграційного приросту сільського населення України, про що свідчать дані, наведені на рис. 1.

Обробку даних, аналіз одержаних результатів і прогнозування рівня міждержавного міграційного руху сільського населення України проведено з використанням шести типів моделей тренду: лінійна, логарифмічна, степенева, експоненціальна, поліноміальна 2-го ступеня та поліноміальна 3-го ступеня.

Як відомо, рівняння прямої має вигляд: $Y = a_1 X + a_0$, де a_1 та a_0 – коефіцієнти рівняння. Під час дослідження міграційного приросту (скорочення) за допомогою лінійної моделі одержано рівняння $Y = -697,96 X + 7019,86$ та

коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,66$.

Результатом дослідження міграційного приросту (скорочення) сільського населення за допомогою логарифмічної моделі є виробнича функція $Y = -1721,74LN(X) + 6324,87$ та коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,41$.

Рис. 1. Динаміка міграційного та природного руху сільського населення України, 2010–2016 рр.

Джерело: складено на основі даних [19].

Рівняння степеневі лінії тренду має вигляд: $Y = a_1 X^{a_0}$. Степенева лінія тренду міграційного приросту (скорочення) сільського населення має вигляд $Y = 7502,93 X^{-0,58}$, коефіцієнт детермінації становить $R^2 = 0,41$.

Рівняння експоненціальної лінії тренду міграційного приросту (скорочення) сільського населення має такий вигляд: $Y = 9399,94 EXP^{-0,23X}$, коефіцієнт детермінації становить $R^2 = 0,66$.

Поліноміальну лінію тренда будують відповідно до рівняння $Y = a_0 + a_1 X + a_2 X^2 + \dots + a_n X^n$, де коефіцієнти $a_0, a_1, a_2, \dots, a_n$ – константи, значення яких визначаються під час побудови; n – ступінь поліному.

Рівняння поліноміальної лінії тренду 2-ступеня рівня міждержавного міграційного руху сільського населення України має такий вигляд: $Y = -271,11x^2 + 1470,89x + 3766,57$ та коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,96$.

Рівняння поліноміальної лінії тренду 3-ступеня міждержавного міграційного руху сільського населення України має такий вигляд: $Y = 38,83x^3 - 737,11x^2 + 3063,06x + 2368,57$ та коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,98$.

Результати проведеного дослідження рівня міждержавного міграційного

руху сільського населення України можна згрупувати, порівняти коефіцієнти детермінації та скласти прогноз на наступний період (табл. 1).

Таблиця 1

Результати дослідження рівня міждержавного міграційного руху сільського населення України за допомогою моделей тренду

Модель тренду	R^2
Лінійна $Y = -697,96X + 7019,86$	0,66
Логарифмічна $Y = -1721,74LN(X) + 6324,87$	0,41
Степенева $Y = 7502,93X^{-0,58}$	0,41
Експоненціальна $Y = 9399,94EXP^{-0,23X}$	0,66
Поліноміальна 2- ступеня $Y = -271,11x^2 + 1470,89x + 3766,57$	0,96
Поліноміальна 3 – ступеня $Y = 38,83x^3 - 737,11x^2 + 3063,06x + 2368,57$	0,98

Джерело: побудовано на основі даних рис. 1.

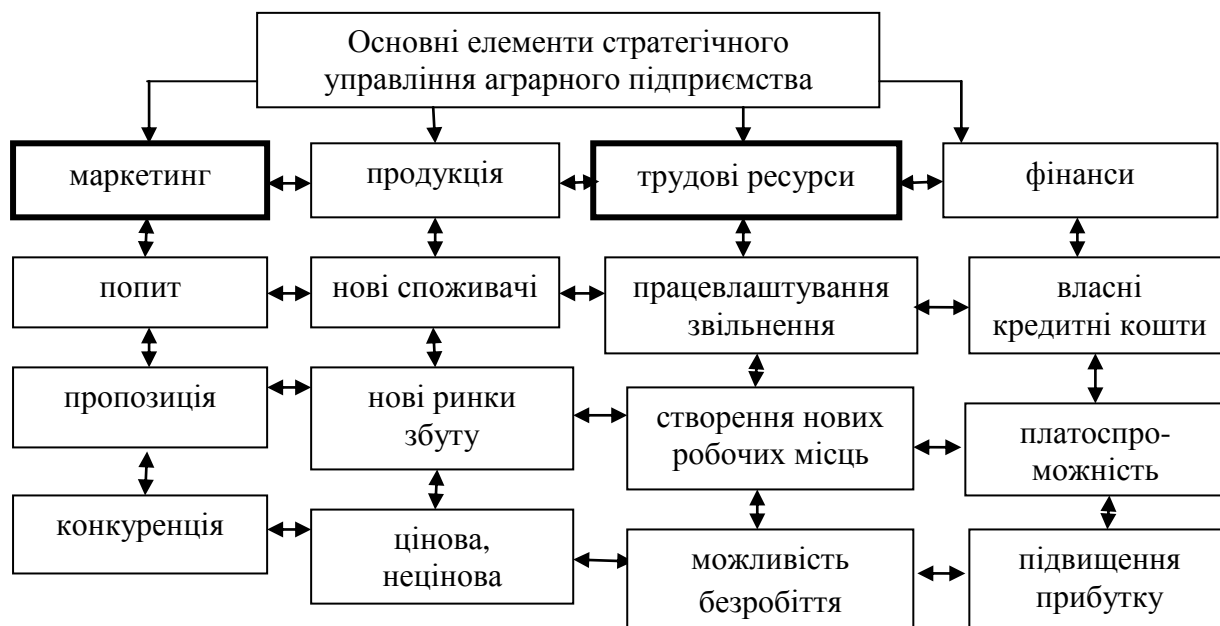
Найкращою моделлю для економічного аналізу та дальшого прогнозу є та лінія тренду, де коефіцієнт детермінації R^2 найближчий до одиниці, що характеризує вищу достовірність значень лінії тренда до фактичних даних. Отже, можна зазначити, що для дослідження та прогнозування рівня міждержавного міграційного руху сільського населення України за допомогою моделей тренду в нашому випадку доцільно використовувати поліноміальну модель тренду 3-ступеня, оскільки ця модель точніше за інші описує фактичні й теоретичні значення рівня міждержавного міграційного руху сільського населення, має високий коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,98$, що в порівнянні з іншими моделями найближче до 1 і свідчить про достовірність вибраної моделі.

У результаті дослідження одержано прогноз рівня міждержавного міграційного руху сільського населення України за допомогою поліноміальної моделі тренду 3-ступеня на 2019 і 2020 рр. – 1010 осіб і 961 осіб відповідно.

Як показав аналіз центру науки, інновацій та інформатизації, на більшості підприємств аграрної галузі у працівників немає фундаментальної мотивації для ефективної діяльності, вони не беруть на себе повну відповідальність за прийняття й реалізацію управлінських рішень, не ототожнюють себе з підприємством. Саме це зумовлює якісний підбір кадрів й ефективне їх використання, а, отже, необхідність розробки стратегії управління персоналом і використання людського потенціалу [16, с. 45].

Саме стратегія розвитку підприємства включає аналіз основних функцій діяльності: управління персоналом, маркетингової, виробничої та фінансової. Маркетингова стратегія дозволяє підприємству обґрунтувати вид діяльності, здійснити оцінку інструментів маркетингу (товар, ціну, напрями розвитку), формувати виробничу програму, планувати потребу в ресурсах. У зв'язку із цим, можна виділити основні стратегічні напрями: 1) стратегії розвитку продукту; 2) стратегії проникнення на ринки; 3) стратегії зростання підприємства [20, с. 125]. На основі цього твердження зобразимо схему

взаємозв'язку основних елементів стратегічного управління аграрного підприємства та його розвитку (рис. 2).

Рис. 2. Схема взаємозв'язку елементів стратегічного управління аграрного підприємства та його розвитку

Джерело: власна розробка.

Як бачимо з рисунка, всі елементи взаємопов'язані, раціональне використання трудових ресурсів сприяє збільшенню обсягу виробництва продукції, зниженню собівартості продукції та зростанню прибутку. Отже, забезпечення робочою силою перебуває в тісному зв'язку із обсягом виробництва та реалізації продукції, оскільки від попиту та пропозиції на продукцію залежить кількість залучення (звільнення) працівників і прибутковість (збитковість) у цілому по підприємству.

Ефективне стратегічне управління аграрним підприємством майже неможливе без активного використання трудових ресурсів. Досягнення цієї збалансованості може бути забезпечене за рахунок упровадження стратегічного управління на засадах маркетингу, оскільки це дасть змогу узгоджувати взаємозв'язки між ринковими умовами, можливостями підприємства з інтересами кожного працівника та сприятиме зростанню результативності виробництва без залучення додаткових ресурсів.

Можемо зазначити, що для ефективної та успішної реалізації діяльності персоналу в аграрних підприємствах необхідним елементом є створення системи та розроблення стратегії управління трудовими ресурсами на засадах маркетингу. Отже, для успішного функціонування підприємства на ринку нині необхідним є здійснення стратегічного управління, оскільки воно дає змогу управляти ризиками та стабільно розвиватися (рис. 3).

Основою для розроблення заходів щодо ефективного стратегічного управління трудовими ресурсами аграрного підприємства на засадах

маркетингу є інформація про зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на забезпечення підприємств основними елементами діяльності.

Рис. 3. Схема стратегічного управління маркетинговою діяльністю аграрного підприємства

Джерело: власна розробка.

Основними зовнішніми чинниками є:

- ситуація на ринку в регіоні, де функціонує підприємство;
- попит і пропозиція на трудові ресурси та на продукцію підприємства;
- знання споживача про продукцію, її якість і технологію виробництва;
- формування вимог до кваліфікації працівників;
- визначення особливостей пріоритетних потреб населення;
- чинне законодавство в аграрній сфері та його можливі зміни.

У свою чергу, основними внутрішніми чинниками є:

- місія підприємства та його стратегічні цілі;
- фінансові ресурси, що підприємство може витратити на здійснення маркетингових заходів;
- трудові ресурси підприємства.

Отже, діяльність підприємств аграрної галузі пов'язана з необхідністю забезпечення ефективного використання трудових ресурсів. Саме реалізація стратегічного управління на засадах маркетингу є запорукою досягнення основних цілей підприємства, оскільки ефективна стратегія управління є засобом раціонального використання трудових ресурсів.

Висновки. Нині в Україні однією з основних проблем ефективного

ведення агробізнесу є залучення та використання трудових ресурсів. Оскільки трудові ресурси є головною продуктивною силою під час вирішення питань конкурентоспроможності, економічного зростання й забезпечення ефективної діяльності підприємства. Управління трудовими ресурсами є складним процесом і має свої специфічні властивості й закономірності та повинно мати системний характер і завершеність на основі розробки стратегічного управління. Стратегічне управління трудовими ресурсами на засадах маркетингу здійснюють у контексті місії аграрного підприємства та його фундаментальних завдань, щоб забезпечити досягнення поставлених цілей в умовах змінного економічного середовища.

Аналіз динаміки й визначення прогнозного рівня міграційного руху трудових ресурсів із сільської місцевості України свідчить про необхідність вирішення питання щодо його зниження шляхом поліпшення умов праці та життя, а також підвищення заробітної плати.

Розроблено схему взаємозв'язку елементів маркетингу й трудових ресурсів, використання якої сприятиме збільшенню ефективності роботи підприємств. Запропонована оновлена схема стратегічного управління маркетинговою діяльністю підприємства при використанні основного елемента – трудові ресурси. Застосування стратегічного управління трудовими ресурсами на засадах маркетингу в аграрних підприємствах дозволить ефективно використовувати виробничий потенціал.

Список використаних джерел

1. Армстронг Г., Котлер Ф. Введение в маркетинг; пер. с англ. 5-е изд. Москва: Вильямс, 2007. 824 с.
2. Балабанова Л. В. Маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств: стратегічний підхід. Донецьк: ДонДУЕТ, 2008. 294 с.
3. Белявцев М. И., Воробьев В. Н. Маркетинговый менеджмент: учеб. пособие. Донецк: ДонНУ, 2004. 545 с.
4. Карпенко Н. В. Маркетингова діяльність підприємств: сучасний зміст: монографія. Київ: Центр навчальної літератури, 2016. 252 с.
5. Мордвінцева Т. В. Стратегічне маркетингове управління діяльністю підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2007. № 23. С. 41–43.
6. Мусиенко Д. О. Сущность маркетинговой деятельности на предприятиях. *Молодой ученый*. 2013. № 6. С. 383–386.
7. Орлов П. А., Лисиця Н. М., Холодний Г. О. та ін. Сучасний маркетинг: аналіз і перспективи розвитку: наукове видання. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 212 с.
8. Туболец К. Г. Шляхи вдосконалення управління маркетинговою діяльністю аграрних підприємств. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: Державне управління. 2012. Вип. 174. Т. 186. С. 129–132.
9. Романишин В. О. Рынок труда Украины: современное положение и пути реформирования. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 6. С. 214–219.

10. Травин В. В. Кадровая политика в современных условиях. Москва: Инфра-М, 2010. 590 с.
11. Тітікова А. О., Дидленко В. І., Шевченко О. О. Трудовий потенціал підприємства. *Економічні науки. Сер.: Економіка та менеджмент*. 2012. Вип. 9(2). С. 518–523.
12. Kosec K., Ghebru H., Holtemeyer B., Mueller V., Schmidt E. The Effect of Land Access on Youth Employment and Migration Decisions: Evidence from Rural Ethiopia *American Journal of Agricultural Economics*. 2018. Vol. 100. Is. 3. Pp. 931–954. <https://doi.org/10.1093/ajae/aax087>.
13. Olper A., Raimondi V., Cavicchioli D., Vigani M. Do CAP payments reduce farm labour migration? A panel data analysis across EU regions. *European Review of Agricultural Economics*. 2014. Vol. 41. Is. 5. Pp. 843–873. <https://doi.org/10.1093/erae/jbu002>.
14. Drichoutis A., Vassilopoulos A., Lusk J., Nayga R. Consumer preferences for fair labour certification. *European Review of Agricultural Economics*. 2017. Vol. 44. Is. 3. Pp. 455–474. <https://doi.org/10.1093/erae/jbx002>.
15. Афанасьева И. И., Кудачкая Т. С. Взаимосвязь учета и контроля как функций управления. *Вестник Восточноукр. национ. ун-та им. В. Даля*. 2010. № 11 (153). С. 23–25.
16. Стратегічне управління людськими ресурсами як елемент модернізації системи державної служби. Івано-Франківськ: Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації, 2012. 193 с. URL: http://www.dbuara.dp.ua/cpk/Lib/3/Navch_posibnik.pdf
17. Решетило В. П., Міщенко Н. С., Шубна О. В. Трудові ресурси регіонів: просторове розміщення та підвищення ефективності використання: монографія. Харків: ХНУМГ, 2014. 157 с.
18. Українці на експорт: для кого готує Україна трудові ресурси. URL: https://ukr.lb.ua/blog/zhanna_balabaniuk/374156_ukraintsi_eksport_gotuie.
19. Населення України за 2016 рік: демографічний щорічник. Державна служба статистики України; за ред. М. Б. Тімоніна. Київ, 2017. 134 с.
20. Чувакова С. Г. Стратегический маркетинг. Москва: Издательство «Дашков и Ко». 2010. 272 с.

References

1. Armstrong, G. and Kotler, F. (2007), *Vvedenie v marketing* [Marketing: An Introduction], 5nd ed, VD Viliams, Moscow, Russia.
2. Balabanova, L. V. (2008), *Marketynhove upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv: stratehichniy pidkhid* [Marketing management the competitiveness of enterprises: a strategic approach], DonDUET, Donetsk, Ukraine.
3. Beliavtsev, M. Y. and Vorob'ev, V. N. (2004), *Marketynhovy menedzhment* [Marketing of Management], DonNU, Donetsk, Ukraine.
4. Karpenko, N. V. (2016), *Marketynhova diialnist pidpriemstv: suchasnyi*

zmist [Marketing activity of enterprises: modern content], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

5. Mordvintseva, T. V. (2007), Strategic marketing management of activity of enterprises. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 23, pp. 41–43.

6. Musyenko, D. O. (2013), The essence of marketing activity at the enterprises. *Molodoj uchenyj*, no. 6, pp. 383–386.

7. Orlov, P. A. Lysytsia, N. M. and Kholodnyi, H. O. et al. (2015), *Suchasnyj marketynh: analiz i perspektyvy rozvytku* [Modern marketing: analysis and prospects of development], KhNEU, Kharkiv, Ukraine.

8. Tubolets, K. G. (2012), Ways of improving the management of marketing activity of agricultural enterprises. *Proceedings Petro Mohyla Black Sea State University complex «Kyiv-Mohyla Academy». Ser. Public administration*, vol. 174, part 186, pp. 129–132.

9. Romanyshyn, V. O. (2004), The labor market of Ukraine: current situation and ways of reforming. *Actual problems of economics*, no. 6, pp. 214–219.

10. Travyn, V. V. (2010), *Kadrovaja politika v sovremennyh uslovijah* [Personnel policy in modern conditions], Infra-M, Moscow, Russia.

11. Titikova, A. O., Dydlenko, V. I. and Shevchenko, O. O. (2012), Labour potential of enterprise. *Ekonomichni nauky. Ser: Ekonomika ta menezhment*, vol. 9(2), pp. 518–523.

12. Kosec, K., Ghebru, H., Holtemeyer, B. Mueller, V. and Schmidt, E. (2018), The Effect of Land Access on Youth Employment and Migration Decisions: Evidence from Rural Ethiopia. *American Journal of Agricultural Economics*, vol. 100, is. 3, pp. 931–954. <https://doi.org/10.1093/ajae/aax087>.

13. Olper, A., Raimondi, V., Cavicchioli, D. and Vigani, M. (2014), Do CAP payments reduce farm labour migration? A panel data analysis across EU regions. *European Review of Agricultural Economics*, vol. 41, is. 5, pp. 843–873. <https://doi.org/10.1093/erae/jbu002>.

14. Drichoutis, A., Vassilopoulos, A., Lusk, J. and Nayga, R. (2017), Consumer preferences for fair labour certification. *European Review of Agricultural Economics*, vol. 44, is. 3, pp. 455–474. <https://doi.org/10.1093/erae/jbx002>.

15. Afanaseva, Y. Y. and Kudatskaia, T. S. (2010), The relationship of accounting and control as the control functions. *Vestnyk Vostochnoukr. natsyon. un-ta ym. V. Dalia*, no. 11(153), pp. 23–25.

16. *Stratehichne upravlinnia liudskymy resursamy yak element modernizatsii systemy derzhavnoi sluzhby* (2012), [Strategic management of human resources as an element of modernization of the civil service system], Ivano-Frankivskyi tsentr nauky, innovatsii ta informatyzatsii, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

17. Reshetylo, V. P., Mischenko, N. S. and Shubna, O. V. (2014), *Trudovi resursy rehioniv: prostorove rozmishchennia ta pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia* [Labor resources of regions: spatial allocation and increase of efficiency of use], KHNUMG, Kharkiv, Ukraine.

18. *Ukraintsi na eksport: dlia koho hotuie Ukraina trudovi resursy* [Ukrainians

for export: for whom Ukraine prepares labor resources], available at: https://ukr.lb.ua/blog/zhanna_balabaniuk/374156_ukraintsi_eksport_gotuie

19. State Statistics Service of Ukraine (2017), *Naselennia Ukrainy za 2016 rik. Demohrafichniy shchorichnyk* [Population of Ukraine for 2016. Demographic yearbook], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

20. Chuvakova, S. H. (2010), *Stratehycheskyi marketynh* [Strategic marketing], Izdatel'stvo «Dashkov i Ko», Moscow, Russia.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Калюжна Ю., Писаренко Д., Нестеренко С. Стратегічне управління трудовими ресурсами аграрних підприємств на засадах маркетингу. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. Pp. 55–68. URL: www.are-journal.com.

Style – Harvard:

Kalyuzhna, Ju., Pisarenko, D. and Nesterenko, S. (2018), Strategic management of labor resources of agricultural enterprises on the basis of marketing. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 55–68, available at: www.are-journal.com.

УДК 338.332.1
JEL: Q13, P28, P42

Ірина Кравчук, Олександр Ракович

*Житомирський національний агроекологічний університет
Україна*

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета. Мета дослідження – обґрунтування перспектив теоретико-методологічного й прикладного забезпечення підприємницького потенціалу сільських територій з урахуванням сучасних тенденцій розвитку соціо-економіко-територіальних систем.

Методологія / методика / підхід. Методологічною основою дослідження є абстрактно-логічний метод, прийоми аналізу та синтезу, за допомогою яких здійснено теоретичні узагальнення концепцій підприємницького потенціалу територій, класифікацію періодів їхнього розвитку й трансформацій.

Результати. Необхідність дослідження проблем підприємницького потенціалу сільських територій зумовлена браком досвіду та знань у керівників різних організацій, голів особистих селянських господарств щодо його формування й відтворення, здійснення бізнес-комунікацій, недостатнім методичним і прикладним забезпеченням його адаптації до наявних умов територіального розвитку. У статті проаналізовано змістовне наповнення економічної категорії «підприємницький потенціал сільських територій», виявлено передумови формування теоретичного базису підприємницького потенціалу сільських територій, виділено етапи його еволюції та накреслено перспективи його теоретико-методологічного та прикладного забезпечення.

Оригінальність / наукова новизна. Оригінальність дослідження зумовлюється класифікацією еволюції поняття підприємницького потенціалу сільських територій із виділенням шістьох етапів, у яких мають прояв причинно-наслідкові зв'язки економічного розвитку територій з підприємницькою активністю, орієнтованою на економічне зростання соціо-економіко-територіальних систем.

Практична цінність / значущість. Значущість дослідження зумовлена перспективами теоретико-методологічного та прикладного забезпечення підприємницького потенціалу сільських територій зокрема, розглядом його інтеграційних (сукупних) ознак, ресурсного складника, середовища його відтворення, ефективного використання інституційного, управлінського, ендогенного потенціалів.

Ключові слова: підприємницький потенціал, сільські території, середовище відтворення, ендогенний розвиток.

Iryna Kravchuk, Alexander Rakovich

*Zhytomyr National Agroecological University
Ukraine*

ENTREPRENEURIAL POTENTIAL OF RURAL TERRITORIES AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

Purpose. The purpose of the research is to substantiate the prospects of theoretical, methodological and applied provision of entrepreneurial potential of rural areas taking into account the current trends in the development of socio-economic-territorial systems.

Methodology / approach. The methodological basis of the research is the abstract-logical method, methods of analysis and synthesis, by means of which theoretical generalizations of the concepts of the entrepreneurial potential of territories, classification of periods of their development and transformations were made.

Results. The need to study the problems of entrepreneurial potential of rural areas is due to the lack of experience and knowledge of the leaders of various organizations, heads of private peasant farms in relation to its formation and reproduction, the implementation of business communications, inadequate methodological and applied to ensure its adaptation to the existing conditions of territorial development. The article analyzes the content of the economic category «entrepreneurial potential of rural territories», identifies the preconditions for forming the theoretical basis of entrepreneurial potential of rural territories, identifies the stages of its evolution and outlines the prospects for its theoretical, methodological and applied support.

Originality / scientific novelty. The originality of the research is determined by the classification of the evolution of the concept of entrepreneurial potential of rural territories with the allocation of six stages, in which there is a manifestation of causal relationships of economic development of territories with entrepreneurial activity, oriented on the economic growth of socio-economic-territorial systems.

Practical value / implications. The significance of the research is due to the prospects of the theoretical, methodological and applied provision of entrepreneurial potential of rural areas in particular, considering its integration (aggregate) features, the resource component, the environment for its reproduction, the effective use of institutional, managerial, and endogenous potentials.

Key words: entrepreneurial potential, rural territories, reproduction environment, endogenous development.

Ирина Кравчук, Александр Ракович

*Житомирский национальный агроэкологический университет
Украина*

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ КАК ОБЪЕКТ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Цель. Цель исследования – обоснование перспектив теоретико-методологического и прикладного обеспечения предпринимательского потенциала сельских территорий с учетом современных тенденций развития социо-экономико-территориальных систем.

Методология / методика / подход. Методологической основой исследования является абстрактно-логический метод, приемы анализа и синтеза, с помощью которых осуществлялись теоретические обобщения концепций предпринимательского потенциала территорий, классифицировались периоды их развития и трансформаций.

Результаты. Необходимость исследования проблем предпринимательского потенциала сельских территорий обусловлена недостатком опыта и знаний у руководителей различных организаций, председателей личных крестьянских хозяйств по его формированию и воспроизводству, осуществлению бизнес-коммуникаций, недостаточным методическим и прикладным обеспечением его адаптации к существующим условиям

територіального розвитку. В статті проаналізовано змістовне наповнення економічної категорії «предприемательський потенціал сільських територій», виявлені передумови формування теоретичного базису підприємницького потенціалу сільських територій, виділені етапи його еволюції і намічені перспективи його теоретико-методологічного і прикладного забезпечення.

Оригінальність / наукова новизна. Оригінальність дослідження визначається класифікацією еволюції поняття підприємницького потенціалу сільських територій з виділенням шести етапів, в яких проявляються причинно-наслідкові зв'язки економічного розвитку територій з підприємницькою активністю, орієнтованою на економічний ріст соціо-економіко-територіальних систем.

Практична цінність / значимість. Значимість дослідження обумовлена перспективами теоретико-методологічного і прикладного забезпечення підприємницького потенціалу сільських територій в частині, розглядом його інтеграційних (совокупних) ознак, ресурсної складової, середовища його виробництва, ефективного використання інституціонального, управлінського, ендogenous потенціалів.

Ключові слова: підприємницький потенціал, сільські території, середовище виробництва, ендogenous розвиток.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку країн у глобальному середовищі характеризуються пошуком ефективних механізмів становлення та відтворення різних потенціалів: людського, земельного, територіального, економічного, соціального, екологічного, інноваційного та багатьох інших. Високий ступінь інтелектуалізації економіки, прорив стартапів, віртуалізація бізнесу та формування новітніх моделей управління підприємницькою діяльністю підвищують актуальність ефективного використання територіального потенціалу національних соціумів та сільських територій зокрема. Це пов'язано з необхідністю залучення різних видів активів у розвиток підприємництва на цих територіях (матеріальних, нематеріальних), підтримки відтворювальних процесів у соціо-еколого-економіко-територіальних системах та становлення підприємницького потенціалу сільських територій.

До гальмівних чинників розвитку підприємницького потенціалу сільських територій поряд із об'єктивними відносяться й суб'єктивні зокрема, брак досвіду і знань у керівників різних організацій (що знаходяться на сільських територіях), голів особистих селянських господарств щодо формування й відтворення підприємницького потенціалу на сільських територіях, здійснення бізнес-комунікацій, а також – недостатнє методичне й прикладне забезпечення підприємницького потенціалу сільських територій з урахуванням адаптації його складових до існуючих умов територіального (або регіонального) розвитку. Означене зумовлює необхідність розробки та обґрунтування теоретико-методологічних й прикладних положень становлення й розвитку підприємницького потенціалу сільських територій та актуалізує проблему цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування,

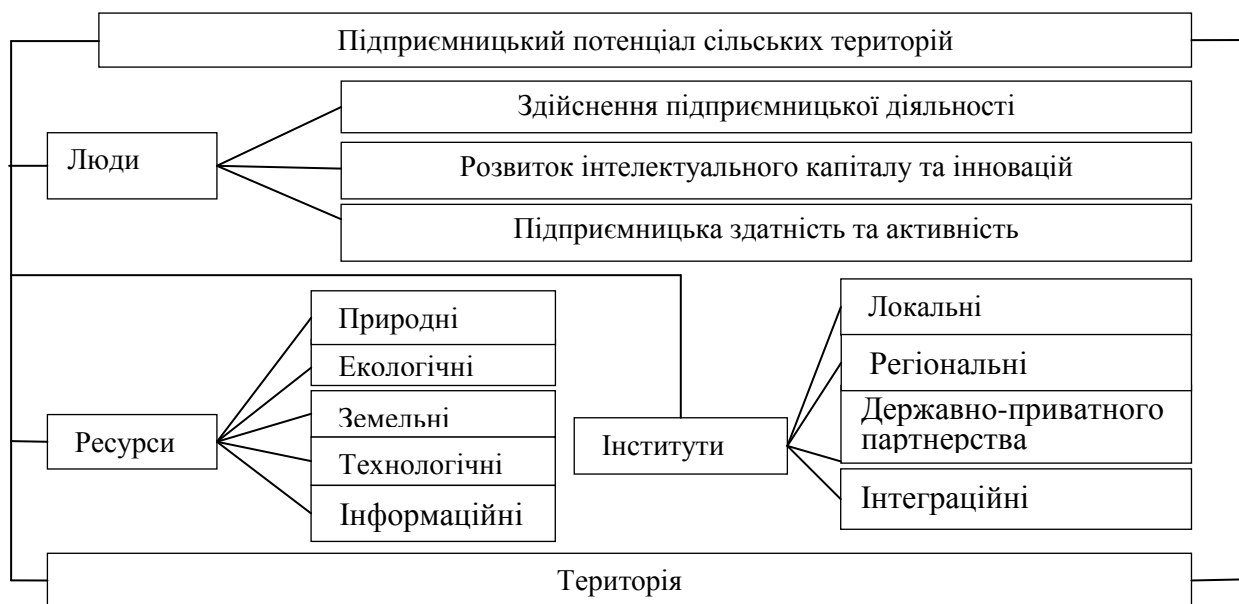
використання та відтворення підприємництва, аграрного та сільськогосподарського підприємницького потенціалу, соціального капіталу підприємництва досліджували багато вітчизняних і зарубіжних дослідників: З. С. Варналій [1], Я. Гадзало та В. Жук [2] (досліджено аспекти становлення підприємництва на сільських територіях, сформовано методологію аграрного підприємництва та його впливу на соціально-економічний розвиток територій); О. Д. Гудзинський [3], О. В. Комеліна [4] сформулювали та обґрунтували стратегічні вектори трансформації інноваційно-інвестиційного розвитку сільських територій; Дж. Девіс [5], Р. Кантільон [6], Н. С. Краснокутська [7; 8], Дж. Родрігес [9], Ю. О. Лупенко [10], М. І. Мельник [11] довели необхідність розвитку підприємницької активності на територіях для підвищення рівня життя та формування ендogenous потенціалу економічного розвитку сільських територій. У дослідженнях О. О. Романовського [12], Л. Ромео [13], О. Г. Шпикуляка [14], Й. Шумпетера [15; 16], В. В. Хачатряна [17], О. В. Яценко [18] наголошено на існуванні системного зв'язку між складовими частинами підприємницького потенціалу територій, обґрунтовано організаційні засади економічного розвитку сільського соціуму з використанням підприємницьких функцій. Разом із тим, окремих досліджень потребують питання теоретико-методологічного та прикладного забезпечення підприємницького потенціалу сільських територій і формування відповідного категоріального апарату.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування перспектив теоретико-методологічного й прикладного забезпечення підприємницького потенціалу сільських територій з урахуванням сучасних тенденцій розвитку соціо-економіко-територіальних систем. Завдання дослідження: 1) здійснити аналіз змістовно-сутнісного наповнення економічної категорії «підприємницький потенціал»; 2) дослідити передумови формування теоретичного базису підприємницького потенціалу територій і підприємницького потенціалу сільських територій; 3) запропонувати перспективні аспекти теоретико-методологічного та прикладного забезпечення підприємницького потенціалу сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатоаспектність трактувань економічної категорії «підприємницький потенціал території» зумовлена еволюцією наукової думки щодо її сутнісного наповнення, зміною концептуальних поглядів на середовище, функції, механізми формування й реалізації цього потенціалу та новітнім форматом інтерпретації теоретико-методологічних, прикладних і практичних аспектів його впливу на економічне зростання національних економік. Етимологічний аналіз складових частин поняття «підприємницький потенціал» засвідчує наявність у ньому інтегрованої сукупності двох ознак – «підприємницької» та «потенційної», поєднання яких сформувало його нове змістовне наповнення. Ці ознаки мають прояв у концептуальному обґрунтуванні потенціалу (наявності в будь-кого або будь-чого (окремої людини, громади, підприємства, галузі, регіону, держави)) явних

і неявних можливостей або здатності діяти у відповідних сферах), якому притаманні ресурсна, організаційна, творча функції підприємництва [19, с. 6].

Щодо підприємницького потенціалу сільських територій – його структуру представимо як набір складових частин (люди, ресурси, інститути, територія (простір)), взаємодія яких сприяє формуванню територіального підприємницького простору та відтворенню локальних суспільних благ для забезпечення соціально-економічного розвитку цих територій (рис. 1).

Рис. 1. Структура підприємницького потенціалу сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Водночас у концептуальному обґрунтуванні підприємництва (як виду діяльності) виділяють його функції (раціональне комбінування ресурсів, факторів виробництва на інноваційній основі, організація та керування виробництвом з метою одержання підприємницького доходу), необхідні для саморозвитку власної справи й забезпечення обов'язків перед бюджетами й іншими суб'єктами господарювання [2, с. 74; 20, с. 135; 8].

Використання «підприємницького потенціалу» в якості ознаки підприємства, організації, ресурсу, соціуму, території дозволяє аналізувати чинники «підприємництва» і «потенціалу», притаманні їх носіям. Це визначає сенс формування сучасного змістовного наповнення поняття «підприємницький потенціал сільських територій», яким слід вважати можливості, ресурси й компетенції сільської соціально-економічної системи та управління, детерміновані ринковими умовами, конкурентними силами, унікальними особистісними якостями, інтегральними здібностями носіїв підприємницької діяльності, що сприяють розвитку цієї системи. Для підтвердження цього здійснимо класифікацію етапів еволюції поняття «підприємницький потенціал сільських територій» із виділенням критеріальних ознак та особливостей прояву підприємницької активності, притаманних кожному етапу (табл. 1).

**Етапи еволюції поняття «підприємницький потенціал
 сільських територій»**

Назва етапу	Період	Назва теорії	Особливості прояву підприємницької активності	Фундатори
Підтримки існування соціуму потенціалом територій	Друга пол. XVI ст.	Теорія розміщення провінцій	Цикли відтворення господарської діяльності в провінціях підтримуються організаторськими здібностями та здатністю членів спільнот	Л. Гвіччардіні
		Теорія суспільного простору	Розвиток суспільства зумовлений потенціалом просторового середовища та його ефективним використанням	Ж. Боден
Підприємницької складової розвитку територій	Середина XVIII ст.	Вчення про соціо-економічний ландшафт	Роль людини в зміні природи; людина – трансформатор змін середовища	Ш. Монтескьє
		Теорія природного розміщення	Господарське освоєння природних ресурсів сприяє оптимальному розміщенню «центрів виробництва»	М. Ломоносов
		Теорія населення, теорія грошового обігу	Панівна роль підприємця в розвитку територіальних соціумів	Р. Кантільон
Підприємницької активності у формуванні територіальних комплексів	XIX ст.	Теорія соціально-економічної гармонії	Підприємницька активність продукує нові, нестандартні, економічні передумови формування «якості існування» соціуму	Ф. Бастіа, Г. Кері
		Теорія географічного посибілізму	Взаємовідносини та взаємовплив природи й людської діяльності, прояв новаторства в економічному освоєнні територій	К. Ріттер
Центральних місьць	Початок XX ст.	Теорія динамічного розвитку ринкової системи	Складові частини підприємницького потенціалу – використання нових джерел сировини, промислової організації, ринків збуту, нової техніки	Й. Шумпетер
Центральних місьць	Початок XX ст.	Економічна теорія добробуту	Реалізація механізму спонукання локальних (місцевих) підприємницьких ініціатив до участі в забезпеченні загального добробуту на території існування	К. Віксель Г. Дейли А. Пігу К. Віксель
		Теорія центральних місьць (економічних центрів)	Економічні центри розвитку «розповсюджують» і підтримують підприємницьку активність територіального соціуму	В. Крісталлер

Продовження табл. 1

Підприємницького ресурсу розвитку території	Середина XX ст.	Центр – периферійна парадигма	«Точки зростання» територіальних економічних систем сприяють активізації економічної ініціативи, розвитку підприємництва на місцевому рівні	Ф. Перру
		Концепція підприємницького ресурсу	Підприємницький потенціал – результат здійснення нового типу господарювання, який базується на інноваційному поведженні власників підприємства, на умінні знаходити й використовувати ідеї, утілювати їх у конкретні підприємницькі проекти	К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю, Ш. М. Флінн
		Ресурсна модель організації	Фірма – сукупність виробничих ресурсів, розподілених між різними користувачами за допомогою адміністративних, економічних, підприємницьких рішень	Е. Вернерфельт, Р. Румельт
Підприємницького потенціалу територій	Кінець XX ст. початок XXI ст.	Теорія агробізнесу	Ефективна координація всіх операцій, залучених до виробництва й розподілу сільськогосподарської продукції сприяє формуванню «матеріальних (територіальних) каналів реалізації»	Дж. Девіс, Р. Голдберг
		Теорія ендегенного зростання	Довготривале зростання фірм забезпечує передумови зростання територіальної економіки	Ф. Агіон
		Теорія економічної соціодинаміки	Підприємницький потенціал території забезпечує економічне зростання локальних територіальних систем	Ж. Тісс, В. Катькало
		Теорія ендегенного потенціалу	Максимальне використання потенціалу території спонукає до розвитку місцевих ініціатив для локального розвитку	Європейська конвенція аграрного розвитку

Джерело: сформовано на основі [21, с. 201; 22; 23, с. 176; 24, с. 502; 25, с. 403].

У результаті аналізу еволюції поняття «підприємницький потенціал сільських територій» виявлено причинно-наслідкові зв'язки економічного розвитку територій з проявами підприємницької активності, орієнтованої на економічне зростання соціо-економіко-територіальних систем. У цілому виділено шість етапів еволюції цього поняття: 1) підтримки існування соціуму потенціалом територій, 2) підприємницької складової частини розвитку території, 3) підприємницької активності у формуванні територіальних комплексів, 4) центральних місць економічного розвитку, 5) підприємницького

ресурсу розвитку території, б) підприємницького потенціалу території.

Аналіз критеріальних чинників прояву підприємницької активності у різні періоди еволюції поняття «підприємницький потенціал сільських територій» засвідчує переважну наявність у ньому ознак підприємництва – від організаторських здібностей і здатностей членів спільнот підтримувати цикли відтворення господарської діяльності в провінціях (1-й етап, теорія розміщення провінцій, теорія суспільного простору) – до ефективної координації всіх організацій, залучених до виробництва й розподілу сільськогосподарської продукції у формуванні «матеріальних» (територіальних) каналів реалізації та максимального використання потенціалу території в локальному розвитку (6-й етап, теорія агробізнесу, теорія ендогенного потенціалу). Означене дає підстави стверджувати про наявність інтеграційної складової частини в понятті «підприємницький потенціал сільських територій», або – наявності можливостей (здатностей) цього потенціалу організовувати, об'єднувати територіальні ресурси (потенціали) з використанням інноваційних прийомів.

Наявність інтеграційної складової частини в підприємницькому потенціалі сільських територій відзначають дослідники, які вважають тотожними поняття «підприємницький потенціал» і «трудовий потенціал» зокрема, до цього потенціалу відносять детерміновані ринковими умовами, конкурентними силами, унікальними особистісними якостями інтегральні здібності носіїв підприємницької діяльності, спрямовані на визначення, пошук, формування та задоволення потреб у товарах, що користуються попитом, та отримання підприємницького доходу. Такий погляд зумовлюється орієнтацією дослідників на вчення Р. Кантільона, Й. Тюнена, Г. Мангольдта, Ф. Найтвиделілі, які основним чинником підприємницького потенціалу вбачали здатність до ризику підприємця [17; 8].

Розгляд інтеграційних (сукупних) ознак підприємницького потенціалу сільських територій у контексті вчень Й. Шумпетера, Л. Мізеса, Ф. Хайєка, І. Кріцнера додає до ознак цього потенціалу інноваційність, креативність, індивідуально-психологічні характеристики підприємця (управлінські здібності, самостійність у прийнятті рішень, здатність реагувати на зміни економічної та суспільної ситуації) [26; 18, с. 19; 24]. Такі тлумачення виділяють ключові ознаки підприємницького потенціалу сільських територій, пов'язані із інтеграційними здатностями підприємця ефективно відтворювати різні види ресурсів і засвідчують необхідність розширювати дослідницький базис підприємницького потенціалу сільських територій обґрунтуванням його ресурсних складових частин і середовища його відтворення.

Наявність ресурсної складової частини в підприємницького потенціалу сільських територій відзначають дослідники, які розглядають його в якості ресурсу ймовірного відтворення підприємницьких циклів, що може сприяти (або не сприяти) розвитку підприємницької діяльності у певному просторовому середовищі, в існуючих умовах та з використанням накопиченого підприємницького досвіду [27, с. 80; 28; 17, с. 147]. Ототожнення

сукупності ресурсів (фінансових, матеріальних, трудових, технічних, інноваційних, координаційних, креативних, навичок і можливостей менеджерів), бізнес-ідей з підприємницьким потенціалом викликає дискусію в колі дослідників та актуалізує продовження розширеного спектру дослідження його ресурсної складової частини.

Ознаки ресурсної складової частини підприємницького потенціалу сільських територій знаходимо у фундаментальних тлумаченнях економічного потенціалу, до ресурсів якого віднесено: природні, виробничі, трудові, науково-технічні, технологічні, інформаційні, а також – потенціали техніко-економічних та організаційно-економічних відносин, відносин економічної власності, господарського механізму [30]. Уважаємо, що саме «сене відносин» і підкреслює особливість прояву підприємницького потенціалу сільських територій як складової частини економічного потенціалу, оскільки відносини економічної власності між людьми у взаємодії з розвитком продуктивних сил і базисними елементами господарського механізму, виступають основним джерелом розвитку соціо-економіко-територіальних систем та їх можливостей.

Урахування ресурсної складової частини підприємницького потенціалу сільських територій як частини підприємницького потенціалу регіону в процесі інституціонального планування дозволяє поєднувати загальні можливості регіону, активно проводити політику в усіх сферах господарської діяльності із можливостями, які забезпечують становлення рівноправної конкуренції між підприємцями, що впливає на сталий розвиток регіонів, розвиток галузей промисловості та сільського господарства, які надають робочі місця населенню.

Підприємницький потенціал регіону як економічна категорія – здатність регіональної системи підприємництва на інноваційній основі вирішувати завдання економічного та соціального розвитку цієї території, формуючи унікальні комбінації ресурсного, науково-технічного, інформаційного та інших потенціалів [26]. Важливим фактором підтримки функціонування підприємницького потенціалу сільських територій є формування середовища його відтворення.

Дослідження середовища відтворення підприємницького потенціалу територій, регіонів здійснюють у площині ототожнення цього середовища із діловою інфраструктурою ведення бізнесу, простором, що зумовлює конкурентоспроможність підприємств, які здійснюють свою діяльність у цьому регіоні, фактором конкурентоспроможності фірми, середовищем формування матеріальних (територіальних) каналів руху продукції від виробника до споживача, ендегенним потенціалом локального розвитку [31; 18, с. 17; 11, с. 202; 5, с. 110; 28]. Означені аспекти свідчать про відтворювальну можливість підприємницького потенціалу сільських територій, його здатність продовжувати цикли відтворення в часі.

Виокремлення інтеграційної, ресурсної складових частин підприємницького потенціалу сільських територій і середовища його відтворення дозволяють продовжувати дослідження проблем формування та

ефективного використання інституційного й управлінського потенціалів як чинників забезпечення його ефективного відтворення. Погоджуємось із підходом, згідно з яким збереження та нарощення інституційного потенціалу повинно відбуватися шляхом створення нових і трансформації наявних правових, соціальних інститутів та інститутів власності, опиратися на традиції, господарські та етнокультурні особливості цієї місцевості, на виховання національної гідності та соціальної відповідальності, що сприятиме створенню ініціативно-громадських інституцій, підвищує громадську активність населення [11, с. 337]. Щодо розвитку управлінського потенціалу – необхідним вбачається урахування диференціації в соціально-економічному розвитку територій і регіональної специфіки, раціоналізація програм управління кожної окремої території на основі виявлення її ендогенних особливостей. Уважаємо, що прояв соціальної відповідальності управління буде забезпечуватися потенціалами техніко-економічних, організаційно-економічних відносин власності й господарського механізму. Усе це зумовлює необхідність виділення ключових суб'єктів формування підприємницького потенціалу сільських територій.

Згідно з теорією ендогенного зростання, підприємницький потенціал сільських територій може вбачатись «ресурсом опори на власні сили», що здатний створити необхідні стартові умови економічного зростання та підтримання його оптимальних темпів у довгостроковому плані, стимулятором забезпечення економічного зростання території, механізмом забезпечення локальних проектів територіального розвитку, детермінантою локального (ендогенного) партнерства та партнерства держави, бізнесу й громад [32, с. 70]. Відтак, суб'єктами формування підприємницького потенціалу сільських територій вбачатимуться всі організації, особи, що здійснюють підприємницьку діяльність на цих територіях.

Уважаємо помилковим судження про те, що підприємництво слід ототожнювати тільки із малим бізнесом, адже за своєю сутністю підприємницьку діяльність здійснюють усі суб'єкти господарювання, що розташовані на сільських територіях, та інші суб'єкти, що залучають різні ресурси сільських територій для здійснення бізнесу. Отже, до суб'єктів формування підприємницького потенціалу сільських територій слід відносити сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, особисті селянські господарства, переробні підприємства, логістичні центри, зерносховища, інших суб'єктів підприємництва (організації з надання різних видів послуг (побутові, торговельні, рекреаційні), сезонне підприємництво (збирання й реалізація лісових ягід, грибів, організація садиб зеленого туризму тощо). Такий підхід перетинається з відомою руральною теорією, згідно з якою ендогенний потенціал сільських територій є основою сільської економіки та забезпечує соціо-економіко-екологічне зростання цих територій [33, с. 32].

Висновки. Проаналізовано змістовне наповнення економічної категорії «підприємницький потенціал сільських територій», виявлено передумови формування теоретичного базису підприємницького потенціалу сільських

територій, виділено етапи його еволюції та накреслено перспективи його теоретико-методологічного та прикладного забезпечення.

1. Необхідність дослідження проблем підприємницького потенціалу сільських територій зумовлена гальмівними чинниками його розвитку, до яких віднесено: брак досвіду і знань у керівників різних організацій, голів особистих селянських господарств щодо його формування й відтворення, здійснення бізнес-комунікацій, недостатнє методичне й прикладне забезпечення його адаптації до наявних умов територіального (або регіонального) розвитку.

2. Аналіз змістовного наповнення економічної категорії «підприємницький потенціал» свідчить про наявність у ній «підприємницької» та «потенційної» ознак; виділяють функції цього потенціалу, необхідні для саморозвитку власної справи та забезпечення обов'язків перед бюджетами й іншими суб'єктами господарювання.

3. Передумовами формування теоретичного базису підприємницького потенціалу територій і підприємницького потенціалу сільських територій є теорії, в яких виділяють критеріальні ознаки проявів підприємницької активності на цих територіях. Еволюція поняття підприємницького потенціалу територій має шість етапів, у яких мають прояв причинно-наслідкові зв'язки економічного розвитку територій з підприємницькою активністю, орієнтованою на економічне зростання соціо-економіко-територіальних систем.

4. Аналіз критеріальних ознак підприємницької активності в різні періоди еволюції поняття «підприємницький потенціал сільських територій» засвідчує переважну наявність у ньому ознак підприємництва – організаторських здібностей і здатностей членів спільнот підтримувати цикли відтворення господарської діяльності у провінціях, ефективної координації всіх організацій, залучених до виробництва й розподілу сільськогосподарської продукції у формуванні «матеріальних» (територіальних) каналів реалізації та максимального використання потенціалу територій в локальному розвитку.

5. До перспектив теоретико-методологічного та прикладного забезпечення підприємницького потенціалу сільських територій віднесено розгляд його інтеграційних (сукупних) ознак, ресурсної складової частини, середовища його відтворення, ефективного використання інституційного, управлінського, ендогенного потенціалів.

Список використаних джерел

1. Варналій З. С. *Мале підприємництво: основи теорії і практики*: монографія. Київ: Знання, 2001. 170 с.

2. Гадзало Я., Жук В. *Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю*. Наукова доповідь. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 80 с.

3. Гудзинський О. Д., Судомир С. М., Гуренко Т. О. *Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект)*: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2010. 212 с.

4. Комеліна О. В. *Стратегія трансформації інноваційно-інвестиційного*

простору України: теорія, методологія і практика. Київ: ТОВ «ДКС центр», 2010. 230 с.

5. Davis J. H. From agriculture to agribusiness. *Harvard Business Review*. 1956. № 34(1). Pp. 107–115.

6. Cantillon R. *Essai sur la Nature du Commerce en General* / ed. by H. Higgs, C. V. Reissued. The Royal Economic Society by Frank. London: Cassand Co. LTD, 1959. 480 p.

7. Краснокутська Н. С., Бубенець І. Г. Підприємницький потенціал як фактор розвитку торговельних підприємств: монографія. Харків: ФОП Іванченко І. С., 2015. 175 с.

8. Краснокутська Н. С., Бубенець І. Г. Підприємницький потенціал у контексті еволюції теорії підприємництва. *Бізнес Інформ*. 2014. № 9. С. 205–209.

9. Rodriguez J. EU's new thinking on decentralisation and territorial development. *GREAT insights Magazine*. 2015. Vol. 4. Is. 4. URL: <http://ecdpm.org/great-insights/territorial-development-2/eus-new-thinking-on-decentralisation-and-territorial-development>.

10. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект: монографія / за ред. Ю. О. Лупенка, М. Й. Маліка, О. Г. Шпикуляка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 235 с.

11. Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2012. 568 с.

12. Романовський О. О. Феномен підприємництва в університетах світу: монографія. Вінниця: Нова книга, 2012. 504 с.

13. Romeo L. What is territorial development? *GREAT insights Magazine*. 2015. Vol. 4. Is. 4. URL: <http://ecdpm.org/great-insights/territorial-development-2/what-is-territorial-development>.

14. Шпикуляк О. Г., Пехов В. А. Формування та інституціоналізація соціального капіталу в розвитку аграрного підприємництва: методологічні аспекти оцінки. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 102–107.

15. Schumpeter J. *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. Leipzig, 1912. 403 p.

16. Scumpeter J. *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York-Toronto-London: McGraw-Hill Book Company, 1939. 461 p.

17. Хачатрян В. В., Богацька Н. М. Змістовні особливості категорії «підприємницький потенціал» в умовах євроінтеграції та глобалізації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 13. С. 98–100.

18. Яценко О. В. Теоретичні та методологічні засади формування інноваційного потенціалу сталого розвитку і конкурентоспроможності сільських регіонів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2014. 30 с.

19. Хомяков В. І., Белінська В. М., Федоренко О. В. Потенціал і розвиток

підприємництва: навч. посібник. Черкаси: ЧДТУ, 2008. 156 с.

20. Ващенко К. О., Кампо В. М., Лібанова Е. М. Державна політика розвитку підприємництва в Україні / за заг. ред. К. О. Ващенка. Київ: Вид. дім «Персонал», 2010. 306 с.

21. Кравчук І. І. Економічний розвиток сільського соціуму: проблеми управління: монографія. Житомир: Полісся, 2014. 345 с.

22. Макконнелл К. Р., Брю С. Л., Флінн Ш. М. Экономика: принципы, проблемы и политика; пер. 19-е англ. изд. Москва: ИНФРА-М, 2013. 1028 с.

23. Мартинова Н. О. Використання європейських моделей локального партнерства у сфері розвитку сільських територій та його адаптація до національного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 274–279.

24. Портер М. Е. Конкуренция. Москва: Изд. дом «Вильямс», 2005. 608 с.

25. Aghion P., Howitt P. Endogenous Growth Theory. Cambridge, MA: MIT Press, 1998. 694 p.

26. Чайкіна А. О. Теоретичні засади формування поняття «підприємницький потенціал». *Вісник ОНУ. Серія: Економіка*. 2014. Т. 19. Вип. 2/4. С. 231–235.

27. Карапінський Б. А. Інноваційно-технологічний потенціал підприємств регіону: аналіз формування та фінансування. *Регіональна економіка*. 2007. № 2. С. 77–86.

28. Мельник В., Погріщук О. Економічний потенціал розвитку сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів: перспективи зміцнення. *Вісник ТНЕУ*. 2017. № 3. С. 38–48.

29. Миргородська А. П. Розкриття сутності поняття «підприємницький потенціал» та його роль в потенціалі підприємства. *Економіка и управление*. 2011. № 5. С. 144–149.

30. Енциклопедія сучасної України. Київ: ІЕД НАН України. 2018. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18794.

31. Гринько Т. В., Гвініашвілі Т. З. Методичний підхід до управління змінами в діяльності суб'єктів підприємництва. *Економіка розвитку*. 2017. № 3. С. 61–67.

32. Заяць В. М. Підприємницька модель сільського розвитку. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 67–78.

33. Бородіна О. М., Прокопа О. Л., Попова О. Л. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні: наукова доповідь. Київ: ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2015. 70 с.

References

1. Varnalii, S. S. (2001), *Male pidprijemnytstvo: osnovy teorii i praktyky* [Small entrepreneurship: the basics of theory and practice], Kyiv, Znannia, Ukraine.

2. Hazghalo, Ya. and Zhuk, V. (2015), *Naukovi osnovy rozvytku ahrarnoho pidprijemnytstva ta silskykh terytorii za selozberihaiuchoiu modelliu* [Scientific

fundamentals of agrarian entrepreneurship and rural areas development for the rural-preservation model], NSC «IAE», Kyiv, Ukraine.

3. Hudzynskyi, O. D., Sudomyr, S. M. and Hurenko, T. O. (2010), *Upravlinnia formuvanniam konkurentospromozhnoho potentsialu pidpriemstv (teoretyko-metodolohichni aspekt)* [Management of the formation of competitive potential of enterprises (theoretical and methodological aspect)], IPK DSZU, Kyiv, Ukraine.

4. Komelina, O. V. (2010), *Stratehiia transformatsii innovatsiino-investytsiinoho prostoru Ukrainy: teoriia, metodolohiia i praktyka* [The Strategy of the Transformation of Ukraine's Innovation and Investment Space: Theory, Methodology and Practice], TOV “DKS tsentr”, Kyiv, Ukraine.

5. Davis, J. H. (1956), From agriculture to agribusiness. *Harvard Business Review*, vol. 34(1), pp. 107–115.

6. Cantillon, R. (1959), *Essai sur la Nature du Commerce en General*; ed. by H. Higgs, C. B. Reissued. The Royal Economic Society by Frank Cass and Co., LTD., London, UK.

7. Krasnokutska, N. S. and Bubenets, I. H. (2015), *Pidpriemnytskyi potentsial yak faktor rozvytku torhovelnykh pidpriemstv* [Entrepreneurial potential as a factor in the development of trade enterprises], FOP Ivanchenko I. S., Kharkiv, Ukraine.

8. Krasnokutska, N. S. and Bubenets, I. H. (2014), Entrepreneurial potential in the context of the evolution of the theory of entrepreneurship. *Biznes Inform*, vol. 9, pp. 205–209.

9. Rodriguez, J. (2015), EU's new thinking on decentralisation and territorial development. *GREAT insights Magazine*, vol. 4, is. 4, available at: <http://ecdpm.org/great-insights/territorial-development-2/eus-new-thinking-on-decentralisation-and-territorial-development>.

10. Lupenko, Yu. O., Malik, M. Ya. and Shpykuliak, O. H. (2016), *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt* [Development of entrepreneurship and co-operation: an institutional aspect], NSC «IAE», Kyiv, Ukraine.

11. Melnyk, M. I. (2012), *Formuvannia biznes-seredovyshcha Ukrainy v umovakh instytutsiinykh transformatsii* [Formation of the business environment of Ukraine in the context of institutional transformations], IRD NAN Ukrainy, Lviv, Ukraine.

12. Romanovskyi, O. O. (2012), *Fenomen pidpriemnytstva v universytetakh svitu* [The phenomenon of entrepreneurship in the universities of the world], Nova knyha, Vinnytsia, Ukraine.

13. Romeo, L. (2015), What is territorial development? *GREAT insights Magazine*, vol. 4, is. 4, available at: <http://ecdpm.org/great-insights/territorial-development-2/what-is-territorial-development>.

14. Shpykuliak, O. H. and Pehov, V. A. (2015), Formation and institutionalization of social capital in the development of the agricultural business: methodological aspects of evaluation. *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 102–107.

15. Schumpeter, J. (1912), *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. Leipzig,

Germany.

16. Scumpeter, J. (1939), *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York-Toronto-London: McGraw-Hill Book Company, USA.

17. Khachatryan, V. V. and Bohatska, N. M. (2016), Content features of category “business potential” in terms of European integration and globalization. *Global and national problems of the economy*, vol. 13, pp. 98–100.

18. Yatsenko, O. V. (2014), *Teoretychni ta metodolohichni zasady formuvannia innovatsiinoho potentsialu staloho rozvytku i konkurentospromozhnosti silskykh rehioniv* [Theoretical and methodological principles of formation of innovative potential of sustainable development and competitiveness of rural regions], vydavets Chabanenko Yu., Cherkasy, Ukraine.

19. Khomiakov, V. I., Bielinska, V. M. and Fedorenko, O. V. (2008), *Potentsial i rozvytok pidpryemnytstva* [Potential and development entrepreneurship], ChDTU, Cherkasy, Ukraine.

20. Vashchenko, K. O., Kampo, V. M. and Libanova, E. M. (2010), *Derzhavna polityka rozvytku pidpryemnytstva v Ukraini* [State Policy of Entrepreneurship Development in Ukraine], Vyd. dim «Personal», Kyiv, Ukraine.

21. Kravchuk, I. I. (2014), *Ekonomichnyi rozvytok silskoho sotsiumu: problemy upravlinnia* [Economic development of rural society: management problems], Polissia, Zhytomyr, Ukraine.

22. Makkonnell, K. R., Briu, S. L. and Flinn, Sh. M. (2013), *Economics: principles, problems and politics*, 19nd ed, INFRA-M, Moscow, Russia.

23. Martinova, N. O. (2014), Use of the European models of local partnerships in the field of rural development and its adaptation to national legislation. *Current Problems of State and Law*, vol. 72, pp. 274–279.

24. Porter, M. E. (2005), *Konkurentsya* [Competition], Izd. dom “Vyliams”, Moskva, Russia.

25. Aghion, P. (1998), *Endogenous Growth Theory*. MA: MIT Press, Cambridge, UK.

26. Chaikina, A. O. (2014), Theoretical principles of the formation of the concept of “entrepreneurial potential”. *Visnyk ONU. Serii: Ekonomika*, part 19, vol. 2/4, pp. 231–235.

27. Karapinskyi, B. A. (2007), Innovative and technological potential of enterprises of the region: analysis of formation and financing. *Regional Economy*, no. 2, pp. 77–86.

28. Melnyk, V. and Pohrishchuk, O. (2017), Economic potential of rural areas development in conditions of European integration processes: perspectives of strengthening. *Visnyk TNEU*, no. 3, pp. 77–86.

29. Myrhorodska, A. P. (2011), Disclosure of the essence of the concept of «entrepreneurial potential» and its role in the potential of the enterprise. *Economics and Management*, no. 5, pp. 144–149.

30. Encyclopedia of modern Ukraine (2018), available at:

http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18794.

31. Grynko, T. V., Gviniashvili, T. Z. (2017), A methodical approach to change management in the activities of business entities. *Economics of development*, no. 3. pp. 61–67.

32. Zaiats, V. M. (2015), Entrepreneurial model of rural development. *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 67–78.

33. Borodina, O. M., Prokopa, I. V. and Popova, O. L. eds. (2015), *Polityka silskoho rozvytku na bazi hromad v Ukraini* [Rural development policy based on the communities in Ukraine], DU “In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy”, Kyiv, Ukraine.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Кравчук І., Ракович О. Підприємницький потенціал сільських територій як об’єкт наукових досліджень. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. Pp. 69–84. URL: www.are-journal.com.

Style – Harvard:

Kravchuk, I. and Rakovich, A. (2018), Entrepreneurial potential of rural territories as an object of scientific research. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 69–84, available at: www.are-journal.com.

УДК 339.96:339.726.2
JEL: Q01, F63, F64, F65

Інна Макаренко, Юлія Серпенінова, Катерина Погоріла

*Сумський державний університет
Україна*

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У СВІТЛІ МУЛЬТИСТЕЙКХОЛДЕРСЬКОГО ПІДХОДУ

Мета. Метою статті є проведення класифікаційного впорядкування інститутів, які здійснюють фінансування ініціатив у сфері сталого розвитку, та вивчення їх досвіду на європейському та національному рівні.

Методологія / методика / підхід. Як змістовну методологічну основу класифікації різнорівневої системи інститутів, які здійснюють фінансування ініціатив у сфері сталого розвитку, використано мультистейкхолдерський підхід, як технічний інструментарій – метод типологій. Їх застосування, поряд з компаративним аналізом, дозволило узагальнити досвід організації інституційного забезпечення фінансування ініціатив сталого розвитку на європейському та національному рівні.

Результати. Установлено, що у світі та ЄС є значна кількість інститутів, які у своїй сукупності створюють інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку, що зумовлює важливість їх класифікації. Базуючись на порівнянні європейського та національного досвіду, визначено, що формування національної стратегії сталого розвитку в Україні потребує посилення інституційної спроможності фінансування заходів і Цілей у цій сфері.

Оригінальність / наукова новизна. Розроблено систему критеріїв класифікації розробників стандартів, регуляторів, міжнародних організацій, що утворюють інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку на основі мультистейкхолдерського підходу.

Практична цінність / значущість. Указана система критеріїв дозволяє упорядкувати процес визначення концептуальної основи для здійснення фінансування ініціатив зі сталого розвитку з огляду на інституційне та регуляторне середовище та превалюючі інтереси стейкхолдерів.

Ключові слова: фінансування сталого розвитку, інституційне забезпечення, Цілі сталого розвитку, інститут.

Матеріал підготовлено в рамках виконання НДР «Корпоративна соціально-екологічна відповідальність для сталого розвитку: партнерство стейкхолдерів реального, фінансового та державного секторів економіки» № державної реєстрації 0117U003933.

Inna Makarenko, Yulia Serpeninova, Kateryna Pogorila

*Sumy State University
Ukraine*

**INSTITUTIONAL SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT
FINANCING IN THE LIGHT OF THE MULTISTAKEHOLDER APPROACH**

Purpose. The purpose of the article is to classify institutions funding sustainable development initiatives and to study their experience at the European and national levels.

Methodology / approach. As a meaningful methodological basis for the classification of the multilevel system of institutions, funding sustainable development initiatives, the multistakeholder approach is used and as a technical tool – typology method. Application of these methods, along with comparative analysis, allowed to generalize the experience of organizing institutional support for financing sustainable development initiatives at European and national level.

Results. In the world and the EU there is a significant number of institutions, which in their totality create institutional support for the financing of sustainable development, which determines the importance of their classification. Based on a comparison of European and national experience, it has been determined that the formation of a national strategy for sustainable development in Ukraine needs to strengthen the institutional capacity to finance activities and objectives in this area.

Originality / scientific novelty. The system of criteria for the development of standards, regulators, international organizations, which forms the institutional support for the financing of sustainable development based on the multistakeholder approach, has been developed.

Practical value / implications. The specified system of criteria allows to streamline the process of defining a conceptual framework for financing sustainable development initiatives, taking into account the institutional and regulatory environment and the prevailing interests of stakeholders.

Key words: sustainable development financing, institutional support, goals of sustainable development, institute.

Инна Макаренко, Юлия Серпенинова, Катерина Погорелая

*Сумский государственный университет
Украина*

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В СВЕТЕ МУЛЬТИСТЕЙКХОЛДЕРСКОГО ПОДХОДА

Цель. Целью статьи является проведение классификационного упорядочение институтов, осуществляющих финансирование инициатив в области устойчивого развития, и изучения их опыта на европейском и национальном уровне.

Методология / методика / подход. Как содержательную методологическую основу классификации разноуровневой системы институтов, осуществляющих финансирование инициатив в области устойчивого развития, использовано мультистейкхолдерский подход, как технический инструментарий – метод типологий. Их применение, наряду с компаративным анализом, позволили обобщить опыт организации институционального обеспечения финансирования инициатив устойчивого развития на европейском и национальном уровне.

Результаты. Установлено, что в мире и ЕС существует значительное количество институтов, которые в своей совокупности создают институциональное обеспечение финансирования устойчивого развития, что обуславливает важность их классификации. Основываясь на сравнении европейского и национального опыта, определено, что формирование национальной стратегии устойчивого развития в Украине нуждается в усилении институциональной способности финансирования мероприятий и Целей в этой

сфере.

Оригинальность / научная новизна. Разработана система критериев классификации разработчиков стандартов, регуляторов, международных организаций, образующих институциональное обеспечение финансирования устойчивого развития на основе мультистейкхолдерского подхода.

Практическая ценность / значимость. Указанная система критериев позволяет упорядочить процесс определения концептуальной основы для осуществления финансирования инициатив по устойчивому развитию с учетом институциональной и регуляторной среды и преобладающих интересов стейкхолдеров.

Ключевые слова: финансирование устойчивого развития, институциональное обеспечение, Цели устойчивого развития, институт.

Постановка проблемы. У 2015 р. 17 Цілей сталого розвитку (Sustainable Development Goals (SDGs) Організації об'єднаних націй змінили Цілі розвитку тисячоліття (Millennium Goals) як глобальні орієнтири зрівноваженого розвитку людства. Прийняття Порядку денного 2030 (Agenda 2030), Паризької угоди щодо зміни клімату (Paris Agreement on climate change) засвідчують істотний розрив в очікуваннях широкого кола стейкхолдерів і наявних фінансових ресурсів для фінансування сталого розвитку. Наприклад, заходи з протидії змінам клімату потребують 30 млрд дол. США щорічно протягом наступних 15 років [1]. Перехід до більш циклічної економіки у Європі коштуватиме 100 млрд дол. США протягом такого ж періоду [2]. А за даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), є щорічний інвестиційний розрив у розмірі щонайменше від 2,5 до 4 трлн дол. США [3].

Не зважаючи на консенсус у прийнятті Цілей сталого розвитку, їх фінансування залишається відкритим питанням [4; 5]. Поряд із цим, не лише напрями та джерела формування й використання інвестиційних ресурсів для фінансування сталого розвитку країн, але й інституційне забезпечення в їх управлінні потребують нових, переосмислених підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні питання створення економічного базису для сталого розвитку в цілому та фінансового забезпечення його ініціатив є предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців: К. Бакстренд [6], С. Брунхубера [4; 5], Д. Грігса [7], М. Джеукена [8], Т. Кожухової [9] та ін. Зокрема, у працях С. Брунхубера [4; 5] визначено перспективи конструювання та застосування нових валютних систем для фінансування сталого розвитку. Праці К. Бакстренд [6], Т. Кожухової [9], М. Шана та ін. [10] стосуються загальних принципів, політики та практики фінансування сталого розвитку, а в дослідженнях М. Джаніка [11], Т. Буша й ін. [12] та О. Вебера [13] висвітлено роль фінансового сектора та фінансових ринків у формуванні фінансового забезпечення таких ініціатив. Разом з тим, інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку з огляду на значну кількість інститутів, установ та організацій у цій сфері не набуло комплексного вивчення.

Мета статті полягає у проведенні класифікаційного впорядкування інститутів, які здійснюють фінансування ініціатив у сфері сталого розвитку та вивчення їх досвіду на європейському та національному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиваючи теоретико-методологічне підґрунтя інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку, необхідно підкреслити важливість мультистейкхолдерського підходу у його розвитку. Таргети 17.16 та 17.17 Цілі сталого розвитку ООН 17. Зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку свідчать на користь його значущості. Так, таргет 17.16 націлений на посилення Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку, доповненого мультистейкхолдерськими партнерствами, які мобілізують і діляться знаннями, досвідом, технологіями та фінансовими ресурсами, для підтримки досягнення Цілей сталого розвитку в усіх країнах, зокрема в країнах, що розвиваються, а таргет 17.17 заохочує та сприяє ефективним державним, державно-приватним і громадянським партнерствам, спираючись на досвід і ресурсні стратегії партнерства, моніторинг і підзвітність [14].

Мультистейкхолдерський підхід описує процес, який націлений на об'єднання основних стейкхолдерів у нових формах комунікації, пошуку та прийняття рішень і структури за певними питаннями; базується на визнанні важливості відтворення капіталу та досягнення підзвітності в комунікаціях зі стейкхолдерами; залучає презентацію основних груп зацікавлених сторін та їх позицію; заснований на демократичних принципах прозорості й участі та спрямований на створення партнерства й посилення мережі між стейкхолдерами [15]. Таким чином, поряд зі стандартними науковими методами дослідження – такими як узагальнення, синтез й аналіз, типологізація – мультистейкхолдерський підхід створює наскрізну основу для дослідження інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку.

Фінансування сталого розвитку як забезпечення фінансування інвестицій з урахуванням екологічних, соціальних та управлінських критеріїв у ЄС передусім спрямоване на зниження тиску на навколишнє середовище, вирішення проблем викидів парникових газів і боротьби із забрудненням, мінімізацію витрат і підвищення ефективності використання природних ресурсів, нівелювання ризиків, які можуть вплинути на стійкість фінансової системи.

На світовому та європейському рівні сформовано значну кількість інститутів, які відіграють істотну роль у фінансуванні сталого розвитку.

Слушною в цьому контексті є думка Т. Кожухової: «Глобальна фінансова політика у сфері сталого розвитку передбачає здійснення цілеспрямованого комплексу дій та заходів щодо формування, розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів, що здійснюється міжнародними організаціями, глобальними фондами та урядами країн у межах їх повноважень і функцій у сфері забезпечення реалізації цілей сталого розвитку» [9, с. 12].

Серед таких організацій варто назвати:

– Принципи відповідального інвестування (The Principles for Responsible Investment), що здійснює розробку прогресивних екологічних, соціальних та управлінських стандартів (environmental, social, and governance (ESG)) для інвестиційного процесу у сфері сталого розвитку;

– Глобальний договір ООН (The U.N. Global Compact), який допомагає компаніям, інвесторам і біржам інтегрувати ESG – критерії в їхні бізнес-практики;

– G20, що розвиває добровільні практики підвищення обсягів «зеленого» фінансування;

– Принципи Екватора (Equator Principles), які пропонують підхід для оцінки ризиків у сфері сталого розвитку 80 фінансових організацій;

– Ініціативу бірж зі сталого розвитку (The Sustainable Stock Exchanges initiative), яка займається просуванням розкриття інформації зі сталого розвитку серед 48 бірж з 52 країн світу;

– Раду зі стандартів сталого розвитку (The Sustainability Accounting Standards Board), що пропонує облікові стандарти сталого розвитку для 79 галузей економіки США;

– Міжнародну організацію зі стандартизації (The International Standards Organization), яка розробляє керівництва щодо вимірювання внеску організації в сталий розвиток (ISO 26000).

Наведений перелік є далеко не вичерпним і представляє, на нашу думку, основні напрями роботи інститутів у сфері фінансування сталого розвитку.

У своїй сукупності вказані інститути та підтримувані ними стандарти у сфері сталого розвитку створюють інституційне забезпечення його фінансування, середовище для комунікації підприємств зі стейкхолдерами щодо інкорпорації в стратегію діяльності компанії Цілей сталого розвитку та прогресу в їх досягненні. Однак їх значна кількість, поряд із необхідністю комплексного врахування вимірів сталого розвитку (табл. 1), зумовлює важливість класифікації таких інститутів.

Наведений перелік стандартів та інститутів, що їх розробляють, не є вичерпним і потребує класифікаційного впорядкування з метою виявлення основних параметрів інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку на європейському й українському рівнях. З огляду на окреслене завдання ми розробили класифікацію інститутів, які займаються фінансуванням сталого розвитку, та розроблених ними стандартів для компаній та інших стейкхолдерів на шляху до сталого розвитку (табл. 2). Вона враховує не лише змістовні ознаки застосування стандартів за вимірами сталого розвитку, але й їхніх розробників та роль у формуванні бенчмарків як орієнтирів у сфері сталого розвитку.

Розгляд кожної із запропонованих класифікаційних ознак дозволяє зробити висновок про плюралізм підходів до формування інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку. Серед інститутів, що мають стосунок до

фінансування сталого розвитку, чільне місце посідають не лише міжнародні регулятори, а також екологічні, економічні, фінансові (біржові) інститути, але й організації, які формують облікове забезпечення висвітлення прогресу у сфері сталого розвитку, організації, що створюють і підтримують інформаційні продукти – ринкові бенчмарки в цій сфері.

Таблиця 1

Стандарти, що визначають порядок і зміст розкриття діяльності у сфері сталого розвитку

Група стандартів	Приклади
Стандарти, адресовані більш ніж одному виміру сталого розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • OECD Guidelines for Multinational Enterprises (1976) • Account Ability 1000 Framework (1999) • UN Global Compact (2000) • ISO Standards • Global Reporting Initiative Standards (GRI) (2016) • Sustainability Integrated Guidelines for Management (SIGMA) Project (2003)
Екологічний вимір сталого розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • CERES (formerly Valdez) Principles (1989) • ICC Business Charter for Sustainable Development (1991) • CBI Agenda for Voluntary Action on the Environment (1992) • The Natural Step (1992) • EU Eco-Management and Audit Scheme (1993) • ISO 14001 (1996)
Соціальний вимір сталого розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • Universal Declaration of Human Rights (1948) • ILO Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy (1977) • Investors in People (1993) • Ethical Trading Initiative: Base Code (1998) • Social Accountability 8000 (1998) • Amnesty International Human Rights Guidance for Companies (1998) • ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work (1998) • The Global Sullivan Principles of Social Responsibility (1999) • US/UK Voluntary Principles on Security and Human Rights (2000) • UN Norms on Human Rights Responsibilities of Companies (2003)
Економічний (управлінський) вимір сталого розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • Caux Roundtable Principles for Business (1994) • US Model Business Principles (1996) • OECD Principles of Corporate Governance (1999) • The Combined Code on Corporate Governance (1999) • PIRC Corporate Governance Service • The King II Report (2002) • UK Environmental Investor Code • Hermes Principles (2002) • ABI Disclosure Guidelines on Socially Responsible Investment (2001) • The London Principles (2002)

Джерело: авторська розробка.

Розроблена класифікація дозволяє впорядкувати процес визначення концептуальної основи для фінансування ініціатив зі сталого розвитку з огляду на інституційне та регуляторне середовище й основні інтереси стейкхолдерів.

Класифікація наявних інститутів і стандартів у сфері сталого розвитку

Ознака типології	Інститут		Стандарт
За стейкхолдерами	Інвестори, акціонери, власники та провайдери капіталу	UN Principles for Responsible Investment (PRI)	Principles for Responsible Investment
	Бізнес-асоціації	World Business Council on Sustainable Development (WBCSD)	WBCSD's 10 messages
		The World Economic Forum	Sustainability Policy
		Natural Capital Coalition	Natural Capital Protocol
	Неурядові (громадські) організації, аналітичні центри, групи підзвітності, групи впливу	Transparency International	Corruption and the SDG: Shadow Reporting
		World Resources Institute (WRI) World Intellectual Capital Initiative (WICI)	
За регуляторами – розробниками щодо підзвітності компаній	Екологічні, економічні, фінансові регулятори	Міжурядові об'єднання, наприклад, Group of Friends of Paragraph 47	The Group's Charter
	Біржові регулятори	Sustainability stock exchange initiative (SSEI)	Модельне керівництво з розкриття інформації лістинговими компаніями
	Міжнародні регулятори	Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)	OECD Guidelines for Multinational Enterprises
		Food and Agricultural Organization (FAO)	Sustainability Assessment of Food and Agriculture Guidelines
		International Labour Organization (ILO)	Tripartite Declaration on Multinational Enterprises and Social Policy
		United Nations Global Compact (UNGC)	
За розробниками стандартів звітності	Організації, орієнтовані на сталий розвиток	International Integrated Reporting Council (IIRC)	International Integrated Reporting Framework
		Sustainability Accounting Standards Board (SASB)	SASB sector standards
		Global Reporting Initiative (GRI)	GRI Standards
		Climate Disclosure Project (CDP)	2017 Investor Program Guidance
	Організації, орієнтовані на корпоративне звітування	International Standards Organisation (ISO)	ISO 26 000
		International Accounting Standards Board	IFRS
За ознакою формування бенчмарків	Рейтингові організації	The oekom Carbon Risk Rating, RepRisk Rating, The Sustainability Yearbook, Vigeo Eiris Sustainability Rating	
	Організації, що формують рейтинги сталого розвитку	Channel NewsAsia Sustainability Ranking, Corporate Human Rights Benchmark, CR's 100 Best Corporate Citizens	
	Організації, що формують індекси сталого розвитку	Bloomberg ESG Disclosure Scores, DJSI Emerging Markets та інші індекси групи DJSI, Global Compact 100 Index (GC 100), MSCI Global Environment Index, S&P 500 ESG Index	

Джерело: авторська розробка.

Разом з тим, наявність такого числа інститутів і стандартів у сфері сталого розвитку потребує створення потужного інституційного забезпечення на національному ґрунті, яке б дозволило імплементувати названі стандарти з урахуванням внутрішніх особливостей і прийнятої стратегії сталого розвитку.

Європейський досвід інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку переконливо свідчить на користь імплементатії названих вище стандартів на теренах ЄС та формування виваженої стратегії низьковуглецевої, ресурсозберігальної та стабільної економіки. ЄС відводить фінансовому сектору чільне місце за такими напрямками:

- переорієнтувати інвестиції на більш стабільні технології та підприємства;
- забезпечити стабільний фінансовий ріст у довгостроковій перспективі;
- сприяти створенню низьковуглецевої, екологічно чистої та циркулярної економіки.

Варто зауважити, що ЄС на міжнародній арені нині стоїть найближче в напрямі створення фінансової системи, яка підтримує сталий розвиток. Із цією метою у вересні 2016 р. Європейська комісія оголосила про створення Експертної групи високого рівня зі сталого фінансування (HLEG) для надання консультацій щодо розробки всеохоплюючої стратегії ЄС щодо сталого фінансування.

До її складу входять 20 провідних експертів з громадянського суспільства, фінансового сектора та наукових кіл, а також обмежена кількість спостерігачів від європейських і міжнародних організацій. Завданням HLEG є надання рекомендацій Комісії щодо:

- інтеграції сталого розвитку в рамках фінансової політики ЄС;
- захисту стабільності фінансової системи від ризиків, пов'язаних із навколишнім середовищем;
- мобілізації капіталу, зокрема з приватних ресурсів, для фінансування інвестицій сталого розвитку;
- спрямування потоків державного та приватного капіталу на інвестиції сталого розвитку;
- визначення кроків, які повинні вжити фінансові установи та органи нагляду для захисту стабільності фінансової системи від ризиків, пов'язаних із навколишнім середовищем;
- поширення цієї політики на загальноєвропейському рівні [16].

Таким чином, питання інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку в ЄС урегульовані на найвищому рівні – на рівні Європейської комісії.

Аналізуючи національний досвід інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку, варто зауважити, що цілісна система органів такого цільового спрямування в Україні поки що перебуває на етапі становлення. Вбачаємо, що ключовою причиною такого стану є відсутність загальнодержавної концепції сталого розвитку та узгодженості політики у сфері сталого розвитку з європейськими та світовими тенденціями.

Маючи значну кількість нормативних актів, концепцій і стратегій у сфері сталого розвитку, зокрема: Концепція сталого розвитку населених пунктів (1999 р.); Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (2015 р.); Стратегія подолання бідності (2016 р.) в Україні не створено спеціалізованих інститутів з координації заходів у сфері фінансування сталого розвитку.

У контексті порівняння національного та європейського досвіду інституційного забезпечення варто також зауважити, що фінансування наявних «зелених» проектів і програм в Україні (у т. ч. й за кошти міжнародних донорів: ЄС, Світового банку, Міжнародного банку реконструкції та розвитку) відбувається неефективно й непрозоро, насамперед через несформованість цілісного інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку.

Серед ключових напрямів підвищення ефективності фінансування сталого розвитку в Україні пропонуємо такі:

а) прийняття національної стратегії сталого розвитку України, конкретизованої за строками, інституційним і фінансовим забезпеченням;

б) підвищення прозорості й запобігання корупції та тіньовим схемам у сфері формування й використання коштів, спрямованих на фінансування енергоефективних, інноваційних та інших категорій «зелених» проектів;

в) посилення участі інститутів громадянського суспільства в процесі фінансування ініціатив сталого розвитку;

г) застосування мультистейкхолдерського підходу під час формування фінансового та інституційного забезпечення сталого розвитку в Україні;

д) створення ефективною, дієвою та економічною системи планування, прогнозування, моніторингу й аудиту ефективності фінансування сталого розвитку в Україні як окремої ланки в інституційному забезпеченні.

Висновки. Досягнення Цілей сталого розвитку Організації об'єднаних націй після прийняття Порядку денного 2030 та Паризької угоди щодо зміни клімату в рамках мультистейкхолдерського підходу потребує консолідації зусиль інститутів національного та наднаціонального рівня задля формування достатнього пулу фінансових ресурсів, спрямованих на ініціативи сталого розвитку.

Установлено, що у світі та ЄС є значна кількість таких інститутів, які у своїй сукупності створюють інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку, середовище для комунікації підприємств зі стейкхолдерами щодо інкорпорації в стратегію діяльності компанії Цілей сталого розвитку та прогресу в їх досягненні. Зазначене, поряд з необхідністю комплексного врахування вимірів сталого розвитку під час організації його фінансування, зумовлює важливість класифікації таких інститутів.

Розроблена система критеріїв класифікації інститутів: за стейкхолдерами, за регуляторами – розробниками нормативних документів щодо підзвітності компаній, за розробниками стандартів звітності; за ознакою формування бенчмарків, дозволяють упорядкувати різнорівневу систему інституційного забезпечення фінансування сталого розвитку.

Проведене порівняння європейського та національного досвіду фінансування сталого розвитку як забезпечення інвестиційного процесу з урахуванням екологічних, соціальних та управлінських критеріїв свідчить, що, на відміну від України, у ЄС ці процеси передусім спрямовані на зниження тиску на навколишнє середовище, вирішення проблем викидів парникових газів та боротьби із забрудненням. Доведено, що формування національної стратегії сталого розвитку в Україні потребує посилення інституційної спроможності фінансування заходів і Цілей у цій сфері.

Серед перспективних досліджень у цьому напрямі слід назвати розробку ключових напрямів формування фінансового забезпечення сталого розвитку та його Цілей в Україні з урахуванням досліджених стандартів та європейського досвіду.

Список використаних джерел

1. UN Global Sustainable Development Report. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1758GSDR%202015%20Advance%20Unedited%20Version.pdf>.
2. Growth within: A Circular Economy Vision for a Competitive Europe. URL: https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/ElleMacArthurFoundation_Growth-Within_July15.pdf.
3. Developing countries face \$2.5 trillion annual investment gap in key sustainable development sectors. URL: <http://unctad.org/en/pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=194>.
4. Brunnhuber S. How to Finance our Sustainable Development Goals (SDGs): Socioecological Quantitative Easing (QE) as a Parallel Currency to Make the World a Better Place. *Cadmus*. 2015. Vol. 2. Is. 5. Pp. 112–118.
5. Brunnhuber S. Financing the Future: An Argument for a Parallel Optional Currency. GLO Discussion Paper, No. 128. Global Labor Organization (GLO), Maastricht. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/169413/1/GLO-DP-0128.pdf>.
6. Bäckstrand K. Multi-stakeholder partnerships for sustainable development: rethinking legitimacy, accountability and effectiveness. *Environmental Policy and Governance*. 2015. Vol. 16. Is. 5. Pp. 290–306. <https://doi.org/10.1002/eet.425>.
7. Griggs D., Stafford-Smith M., Gaffney O., Rockström J., Öhman M. C., Shyamsundar P., Steffen W., Glaser G., Kanie N., Polunin N. E. Sustainable development goals for people and planet. *Nature*. 2013. Vol. 495. Pp. 305–307 <https://doi.org/10.1038/495305a>.
8. Jeucken M. Sustainable Finance and Banking: The Financial Sector and the Future of the Planet. Publications Ltd London, 2001. 337 p.
9. Кожухова Т. В. Формування глобальної системи фінансування сталого розвитку. автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.02. Вінниця, 2017. 43 с.
10. Shan M., Hwang B.-G., Zhu L. A Global Review of Sustainable Construction Project Financing: Policies, Practices, and Research Efforts. *Sustainability*. 2017. Vol. 9. Is. 12. pp. 23–47. <https://doi.org/10.3390/su9122347>.

11. Janicka M. Financial Markets and the Challenges of Sustainable Growth. *Comparative Economic Research*. 2016. Vol. 19. No. 2. Pp. 27–41. <https://doi.org/10.1515/cer-2016-0011>.
12. Busch T., Bauer R., Orlitzky M. Sustainable Development and Financial Markets: Old Paths and New Avenues. *Business & Society*. 2016. Vol. 55. Is. 3. Pp. 303–329. <https://doi.org/10.1177/0007650315570701>.
13. Weber O. The financial sector's impact on sustainable development. *Journal of Sustainable Finance & Investment*. 2014. Vol. 4. Is. 1. Pp. 1–8. <https://doi.org/10.1080/20430795.2014.887345>.
14. Цілі сталого розвитку ООН в Україні. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
15. Hemmati M. et. al. Multi-stakeholder processes for governance and sustainability: beyond deadlock and conflict. London: Earthscan Publications Ltd, 2002. 328 p.
16. Financing a sustainable European economy. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/170713-sustainable-finance-report_en.pdf.

References

1. UN Global Sustainable Development Report (2015), available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1758GSDR%202015%20Advance%20Unedited%20Version.pdf>.
2. Growth within: A Circular Economy Vision for a Competitive Europe (2015), available at: https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/ElleMacArthurFoundation_Growth-Within_July15.pdf.
3. Developing countries face \$2.5 trillion annual investment gap in key sustainable development sectors (2014), available at: <http://unctad.org/en/pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=194>
4. Brunnhuber, S. (2015), How to Finance our Sustainable Development Goals (SDGs): Socioecological Quantitative Easing (QE) as a Parallel Currency to Make the World a Better Place. *Cadmus*, vol. 2, is. 5, pp. 112–118.
5. Brunnhuber, S. (2017), Financing the Future: An Argument for a Parallel Optional Currency. GLO Discussion Paper, No. 128. Global Labor Organization (GLO), Maastricht, available at: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/169413/1/GLO-DP-0128.pdf>.
6. Bäckstrand, K. (2015), Multi-stakeholder partnerships for sustainable development: rethinking legitimacy, accountability and effectiveness. *Environmental Policy and Governance*, vol. 16, is. 5, pp. 290–306. <https://doi.org/10.1002/eet.425>.
7. Griggs, D., Stafford-Smith, M., Gaffney, O., Rockström, J., Öhman, M. C., Shyamsundar, P., Steffen, W., Glaser, G., Kanie, N. and Polcyn, I. N. (2013), Policy: Sustainable development goals for people and planet. *Nature*, vol. 495, pp. 305–307 <https://doi.org/10.1038/495305a>.
8. Jeucken, M. (2001), *Sustainable Finance and Banking: The Financial Sector*

and the Future of the Planet. Publications Ltd London, London, UK.

9. Kozhuhova, T. V. (2018), Formation of a global system for sustainable development financing, Abstract of Dr. S. dissertation, World economy and international economic relations, Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnycja, Ukraine.

10. Shan, M., Hwang, B.-G. and Zhu, L. (2017), A Global Review of Sustainable Construction Project Financing: Policies, Practices, and Research Efforts. *Sustainability*, vol. 9, is. 12, pp. 23–47. <https://doi.org/10.3390/su9122347>.

11. Janicka, M. (2016), Financial Markets and the Challenges of Sustainable Growth. *Comparative Economic Research*, vol. 19, no. 2, pp. 27–41. <https://doi.org/10.1515/cer-2016-0011>.

12. Busch, T., Bauer, R. and Orlitzky, M. (2016), Sustainable Development and Financial Markets: Old Paths and New Avenues. *Business & Society*, vol. 55, is. 3, pp. 303–329. <https://doi.org/10.1177/0007650315570701>.

13. Weber, O. (2014), The financial sector's impact on sustainable development. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, vol. 4, is. 1, pp. 1–8. <https://doi.org/10.1080/20430795.2014.887345>.

14. *Cili stalogo rozvytku OON v Ukrai'ni* [Purpose sustainable development UN in Ukraine], available at: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

15. Hemmati, M. et. al. (2002), *Multi-stakeholder processes for governance and sustainability: beyond deadlock and conflict*. Earthscan Publications Ltd, London, UK.

16. Financing a sustainable European economy, available at: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/170713-sustainable-finance-report_en.pdf.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Макаренко І., Серпенінова Ю., Погоріла К. Інституційне забезпечення фінансування сталого розвитку у світлі мультистейкхолдерського підходу. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. Pp. 85–96. URL: www.are-journal.com.

Style – Harvard:

Makarenko, I., Serpeninova, Yu. and Pogorila, K. (2018), Institutional support for sustainable development financing in the light of the multistakeholder approach. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 85–96, available at: www.are-journal.com.

УДК 339.13
JEL: Q01, P32, P42

Катерина Мельник, Світлана Пташник

*Уманський національний університет садівництва
Україна*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета. Мета статті – розгляд теоретичних засад конкурентоспроможності та її ролі в розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі.

Методологія / методика / підхід. Дослідження теоретичних засад формування та розвитку конкурентоспроможності аграрних підприємств з використанням системного підходу дало змогу систематизувати наукові положення щодо змісту й ролі цього явища в підприємницькій діяльності.

Результати. Визначено сутність і підходи до розуміння конкуренції як економічного явища. Подано аргументи, що поняття «конкурентоспроможність» тісно пов'язане з поняттям «конкуренція», а в практичному вираженні такий зв'язок відповідає сутності ринку як системи боротьби протилежностей. Теоретична модель визначення поняття «конкурентоспроможність» полягає в тому, що її розуміють як стан суб'єкта господарювання за оцінкою здатності продуктивно реалізувати свій потенціал, одержуючи від цього вигоду, прибуток, достатній для розширеного відтворення.

Оригінальність / наукова новизна. Удосконалено теоретико-методичні характеристики сутності конкурентоспроможності з визначенням її ролі та значення в розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі, які полягають у тому, що конкурентоспроможність – це сукупність якостей, властивостей, характеристик суб'єкта (товар, послуга, підприємство тощо), що забезпечують можливість задовольняти потреби, а в підприємницькій діяльності – досягати цілей з розвитку виробництва, просування на ринок виробленої продукції, одержання достатнього доходу.

Практична цінність / значущість. Результати дослідження теоретичних засад конкурентоспроможності й визначення її ролі в розвитку підприємницької діяльності дадуть можливість підприємцям переглянути значення конкурентоспроможності.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентоспроможність підприємства, сільськогосподарське підприємство, прибуток.

Katerina Melnuk, Svetlana Ptashnyk

*Uman National University of Horticulture
Ukraine*

THEORETICAL BASIS OF COMPETITIVENESS AND ITS ROLE IN DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Purpose. The article deals with the theoretical principles of competitiveness and its role in the development of entrepreneurial activity in the agrarian sector.

Methodology / approach. Research of theoretical bases of formation and development of competitiveness of agricultural enterprises using the system approach made an opportunity to systematize scientific positions on the content and role of this phenomenon in entrepreneurial activity.

Results. The essence and approaches to the understanding of competition as an economic phenomenon are determined. Arguments that the concept of «competitiveness» is closely linked to the notion of «competition», but in practical terms, such a connection corresponds to the essence of the market as a system of struggle for opposites. The theoretical model for defining the concept of «competitiveness» is that it is understood as a state of the subject of management by assessing the ability to productively realize its potential, obtaining from it benefits, profits sufficient for extended reproduction.

Originality / scientific novelty. The theoretical descriptions of essence of competitiveness are with determination of her role and value in development of entrepreneurial activity in the agrarian sector, that consist in that a competitiveness is totality of qualities, properties, descriptions of subject (commodity, service, enterprise etc.), that provide possibility to satisfy necessities, and in entrepreneurial activity – to arrive at aims from development of production, promotion of products on the market, obtaining sufficient income.

Practical value / implications. Research of theoretical principles of competitiveness and determination of her role in development of entrepreneurial activity will give an opportunity to the businessmen to revise the value of competitiveness.

Key words: competition, competitiveness, enterprise competitiveness, agricultural enterprise, profit.

Екатерина Мельник, Светлана Пташник

*Уманский национальный университет садоводства
Украина*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Цель. Цель статьи – рассмотреть теоретические основы конкурентоспособности и ее роль в развитии предпринимательской деятельности в аграрном секторе.

Методология / методика / подход. Исследования теоретических аспектов формирования и развития конкурентоспособности аграрных предприятий с использованием системного подхода дало возможность систематизировать научные положения относительно содержания и роли этого явления в предпринимательской деятельности.

Результаты. Определена сущность и подходы к пониманию конкуренции как экономического явления. Подано аргументы, что понятие «конкурентоспособность» тесно связано с понятием «конкуренция», а в практическом выражении такая связь соответствует сущности рынка как системы борьбы противоположностей. Теоретическая модель определения понятия «конкурентоспособность» заключается в том, что ее понимают как положение предприятия по оценке способности продуктивно реализовать свой потенциал, получая от этого выгоду, прибыль, достаточную для расширенного воспроизводства.

Оригинальность / научная новизна. Усовершенствованы теоретические характеристики сущности конкурентоспособности с определением ее роли и значения в развитии предпринимательской деятельности в аграрном секторе, которые заключаются в

том, что конкурентоспособность – это совокупность качеств, свойств, характеристик субъекта (товар, услуга, предприятие и тому подобное), которые обеспечивают возможность удовлетворять потребности, а в предпринимательской деятельности – достигать целей из развития производства, продвижения на рынок выработанной продукции, получения достаточного дохода.

Практическая ценность / значимость. Результаты исследования теоретических принципов конкурентоспособности и определения ее роли в развитии предпринимательской деятельности даст возможность предпринимателям пересмотреть значение конкурентоспособности.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, конкурентоспособность предприятия, сельскохозяйственное предприятие, прибыль.

Постановка проблеми. Розвиток економічних процесів, функціонування суб'єктів господарювання й відносини в системі ринку, зокрема, що стосуються ведення підприємницької діяльності, слід нерозривно пов'язувати з конкуренцією, боротьбою за кращі умови досягнення цілей і прибутковості. Підприємницьку діяльність, як спосіб виробництва товарів і послуг для задоволення потреб людини, здійснюють у конкурентному ринковому середовищі, яке передбачає конкурентоспроможність суб'єкта господарювання. Стратегічно конкурентоспроможність, зокрема для підприємства, є фактором життєздатності бізнесу, а для споживача – чинником якісного задоволення споживчих потреб, підвищення стандартів життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем конкуренції та забезпечення конкурентоспроможності економічних суб'єктів здійснюють як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, адже ця тема актуальна й нині. Перші зрозумілі науці й практикам згадки про сутність і характер конкурентоспроможності, на нашу думку, належали А. Сміту [1] і Д. Рікардо [2]. Вони, може, не зовсім структуровані, але розглядали нецінові аспекти конкурентоспроможності – через загальні закони розвитку економіки. Як класифікував І. Вініченко [3], класичний підхід до визначення основ конкурентоспроможності базується на працях М. Портера, І. Ансоффа, К. Проходла, Г. Хемела, але першою змістовною теорією міжнародної конкурентоспроможності є теорія порівняльних переваг (витрат) Д. Рікардо [2]. Основоположник теорії підприємництва як напряму наукового пізнання відносин про роль, значущість, поведінку й можливості підприємців Й. Шумпетер [4], уважав конкурентоспроможність визначальною умовою підприємницького успіху. Саму ж конкурентоспроможність Й. Шумпетер [4] розглядав через призму інноваційності, інтелектуалізації економічних відносин. Нині конкурентоспроможність є характеристикою різних об'єктів: товарів, фірм, галузей, регіонів, країн [3]. Як підсумував І. Вініченко [3], нині в теоретичному плані слід розрізняти споживчу та виробничу конкурентоспроможність залежно від об'єкта її представлення в ринковій системі економічних відносин.

Мета статті – розгляд теоретичних засад конкурентоспроможності та її

ролі в розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні засади конкурентоспроможності й зокрема визначення її ролі в розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі є похідними від теорії конкуренції та теорії підприємництва. Взаємозв'язаність цих теорій щодо розробки концепції сутнісного обґрунтування наукового апарату, який визначає поняття конкурентоспроможності, не викликає сумніву. Цей зв'язок підтверджений численними фундаментальними та прикладними дослідженнями цілого ряду науковців, на що у своєму розвитку спирається наука про конкурентоспроможність.

Ретроспективний аналіз економічної теорії ринкових відносин дає нам підстави для висновку про те, що перші зрозумілі науково обґрунтовані визначення характеристик конкуренції та конкурентоспроможності, разом із поняттям підприємницької діяльності, сформульовані представниками меркантилізму (Т. Ман, Дж. Лок, Ф. Бекон). Меркантилісти, досліджуючи торговельні відносини, задавалися питанням про конкуренцію як рушійну силу розвитку підприємницької діяльності, що передбачає конкурентоспроможність товару для ефективного представлення його на ринку. На їхню думку, про конкурентоспроможність товару слід вести мову в контексті можливостей накопичення багатства. Функціональну основу задоволення конкурентоспроможності й здійснення конкуренції, за їхніми опосередкованими оцінками, становить здатність підприємства продати якнайбільше товару, що пов'язує із підприємливістю. Таким чином, у випадку меркантилістського підходу до аналізу економічної поведінки цілком системно, хоч і не зовсім чітко, визначено зв'язок між конкуренцією, конкурентоспроможністю та підприємницькою діяльністю.

Фізіократи (Ф. Кене, В. Мірабо, Ж. Тюрго), надаючи переважного значення сільському господарству як галузі, представили своє бачення конкуренції, конкурентоспроможності та підприємництва. Як ми вважаємо, з фізіократичної доктрини випливає, що основою для створення додаткового продукту є не підприємливість, а перш за все природні властивості сільського господарства, від якого похідною є конкурентоспроможність інших галузей. Така позиція засвідчує однобоке ставлення до суті конкурентоспроможності, оскільки в економічній системі підприємці конкурують на ринках однотипних за значущістю товарів, тому міжгалузевий контекст конкуренції немає тут ніякого значення.

Найбільш комплексну оцінку процесам, що відбуваються в ринковому середовищі, яка вважається класичною, здійснив А. Сміт. Його теорія базується на концепції «невидимої руки» ринку, яка, на його думку, здатна все відрегулювати, у тому числі впорядкувати конкуренцію, конкурентоспроможність, а також підприємницьку діяльність. Досліджуючи проблему ринку А. Сміт визначив конкуренцію як поведінку, змагання за товар і (або) споживача, а також регулятором допустимого рівня цін [1].

Окремі теорії економічного розвитку пропонують ідейні заперечення ринкового підходу до конкуренції, в частині рівного перерозподілу благ, визначального адміністрування державою фактично усіх сфер економічного життя. Такою теорією є Марксова наука (К. Маркс, Ф. Енгельс).

Сучасна економічна теорія у своїй переважній більшості досліджень визнає категорії конкуренції, конкурентоспроможності й підприємництва, а практичні засади її впровадження системно представлені розвитком ідеології ринку. Прерогативою є конкуренція як невід'ємний елемент ринкового механізму, функція якого полягає в регулюванні відносин учасників ринку з приводу балансування попиту та пропозиції, формування ціни товару, трансформації системи підприємницької діяльності. Зокрема, за визначенням І. Ансоффа, конкуренція є процес економічної взаємодії, взаємозв'язку між підприємствами з приводу отримання найкращих можливостей збуту продукції, задоволення потреб покупців й одержання найвищого прибутку [2]. У загальному визначенні саме так і є, конкуренція – це взаємодія, але в частині боротьби за ресурси, ринки збуту й споживача. Вона є багатоаспектною категорією в теорії і в практиці, бо функціонально представлена як фактор, від якого залежить результат діяльності підприємства. Разом з тим – це не лише економічна взаємодія, а й соціальна, політична й загалом всеохоплююча в діяльності людини та підприємця. Уважаємо, що конкуренція, особливо в епоху сучасності – це перманентне явище, й навіть стиль поведінки суб'єктів ринку.

У кожному епоху розвитку людства економічна наука виражала різне бачення сутності конкуренції як вираження результативності економічних та інших відносин, проте головним критерієм розуміння цього явища були ознаки боротьби суб'єктів за кращі умови задоволення потреб. Навколо цього критерію сформувалося визначення поняття конкуренції, а також похідних від нього, таких як конкурентоспроможність, підприємницька діяльність, конкурентоспроможність підприємства тощо.

Найбільш продуктивно щодо визначення змісту категорійно-понятійного апарату в теорії конкуренції наука розвивається, починаючи з початку ХХ століття. До цієї ситуації призвів стрімкий, активний розвиток ринкових відносин і головне – визнання їх найбільш прогресивною формою, яка забезпечує інноваційне зростання. Сучасна наука пропонує різні за характером усвідомлення, визначення понять «конкуренція» (табл. 1) та «конкурентоспроможність» з проекцією на підприємницьку діяльність зокрема.

Багатогранність визначень поняття «конкуренція» підкріплена природними чинниками, факторами й способами перманентної взаємодії видів на землі, які споконвічно демонстрували прагнення вижити в складних екологічних, природних, кліматичних, а людина – економічних, соціальних та інших багатогранних умовах, що доведено наукою про еволюцію видів – згідно з ученням Ч. Дарвіна [10]. Питання ж конкуренції й конкурентоспроможності представлені в площині розвитку ідеології ринкового процесу, розвитку теорії ринку, яка передбачає обов'язкову змагальність.

Визначення поняття «конкуренція» в економічній науці й класифікація підходів

Дослідники	Визначення – інтерпретація змісту	Ідентифікація й характеристика підходу
Й. Шумпетер	Як суперництво старого з новим – новими технологіями, формами організації праці й виробництва, новими товарами і їх здатністю задовольняти потреби інноваційним способом тощо	Процесний – «боротьба», «суперництво», «змагання»
П. Хейне	Прагнення якнайкраще задовольнити критерії доступу до рідких благ	Мотиваційний – «спонукальність» дії, вмотивованість поведінки в русло активізації стимулів підвищення індивідуального, підприємницького, суспільного добробуту
Ф. Найт	Позиціонування, взаємодія в економіці та ринку великої кількості незалежних конкуруючих одиниць, які змагаються за цінні для них активи, ресурси й споживача	Функціональний – як ідентифікація конкуруючих суб'єктів на ринку за акцією їх змагальності за потрібні їм блага, наприклад, ресурси, товари, соціальні активи
К. Р. Макконел, С. Л. Брю	Наявність на ринку великої кількості незалежних покупців і продавців, можливість для покупців і продавців вільно виходити на ринок і залишати його	Системний – сукупність різних за статусом учасників, які взаємозв'язані між собою акцією задоволення попиту в межах кон'юнктури
Ф. А. Хайек	Процес, за допомогою якого люди одержують і передають знання, які в процесі набуття – втілення перетворюються в продукт задоволення потреби	Процесний – за критерієм інноваційності
М. Портер	Динамічний процес, що розвивається, безупинно мінливий ландшафт, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси й ринкові сегменти	Процесний з акцентом на визначальність ринкової кон'юнктури як механізму спонукання до підприємливості
Г. Л. Азоев	Суперництво на якому-небудь поприщі між окремими юридичними або фізичними особами (конкурентами), зацікавленими в досягненні спільної мети	Процесний – «боротьба», «суперництво», «змагання» з акцентом на підприємливість
А. Ю. Юданов	Боротьба фірм за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, що ведеться ними на недоступних сегментах ринку	Процесний – «боротьба», «суперництво», «змагання» з акцентом на ринкову «спеціалізацію»

Джерело: згруповано, систематизовано й класифіковано авторами на основі опрацьованої літератури: [4; 5; 6; 7; 8; 9].

Уважаємо, що конкуренція як явище – це перш за все боротьба будь-кого з

учасників ринкового механізму за кращі умови задоволення власних потреб, це можуть бути умови виробництва, реалізації продукції, купівля за вигідною ціною тощо. Усе це боротьба у повному розумінні цього слова, що визначено зокрема й наведеними у табл. 1. сутнісними характеристиками підходів до розуміння цього поняття. У довідковій літературі конкуренція визначена за ринковим підходом як «... економічне суперництво й боротьба між різними суб'єктами (передусім товаровиробниками та продавцями товарів і послуг) за якнайвигідніші умови їх виробництва та збуту, за привласнення найбільших прибутків та інших цілей...» [11, с. 340]. Загалом конкуренція є мотиваційним фактором, спонукальним чинником до забезпечення конкурентоспроможності суб'єкта ринку, який діє для одержання певних потрібних благ, використовуючи ресурси, реалізуючи товари й послуги, отримуючи прибуток.

У цілому такі бачення сутності поняття «конкуренція» становлять сукупність визначень, які сформувалися в процесі еволюції теорії конкуренції та теорії конкурентних переваг – як системи ідейних напрацювань за новітньої історії науки про конкуренцію. У теорії конкурентних переваг основна увага приділена вивченню чинників, факторів, які забезпечують суб'єктам ринку наявність переваг над іншими в боротьбі за ресурси, ринки, споживача тощо. Ідеологія теорії конкурентних переваг сформувалася й отримує розвиток у результаті досліджень М. Портера [5], І. Ансоффа [12], Г. Азоева [7], А. Мазаракі і Т. Мельника [13], М. Маліка й О. Нужної [11], В. Месель-Веселяка [14], Б. Пасхавера [15], Р. Фатхудинова [16], Ф. Хайека [8], О. Школьного [17], Л. Штимер [18], О. Яценко [19] та багатьох інших науковців [20–23]. Теорія конкурентних переваг, на наше переконання, є системним, фундаментальним ученням про конкуренцію та конкурентоспроможність. Разом з тим, на думку О. Яценко [19], ця теорія функціонально започаткована ідеями: А. Сміта як теорія абсолютних переваг; Д. Рікардо як теорія відносних переваг; А. Маршалла як концепція ринкової рівноваги; Й. Шумпетера – обґрунтовував конкурентність через підприємництво й інновації; М. Портера – досліджував конкурентні переваги, через оцінки факторів виробництва, інновацій, засади кластеризації тощо. Дальші надбання науки в результатах досліджень сформувалися на базі цих напрацювань і набули розвитку в сучасних інтерпретаціях оцінок змін економічного середовища.

Сучасна наука про конкуренцію базується на ідеях М. Портера, а практика їх визнає, підприємці використовують зокрема ромб конкурентних переваг М. Портера [6] для стратегічного моделювання конкурентоспроможності. Цей ромб включає такі фактори конкурентоспроможності як: інтелектуальний капітал й інформаційні ресурси; інфраструктурне забезпечення; конкурентні позиції учасників ринку в боротьбі за необхідний їм товар; законодавчу базу й політику уряду в регулюванні ринку. Ці сегменти за сукупністю факторів й ефектів прояву М. Портер вважає базовими у визначенні конкурентоспроможності та конкурентних переваг [5].

Певним чином підсумовуючи еволюційні характеристики теорії

конкуренції та конкурентоспроможності, зазначимо, що вона видозмінюється під впливом чинників трансформацій економічної системи на рівні підприємства, національної та особливо глобальної економіки, яка виступає домінантою структурних змін.

Аналіз теоретичних положень категорійного апарату дефініції «конкуренція» (див. табл. 1) показує, що змістовно конкуренція – це перш за усе: боротьба; спосіб задоволення мотивацій до кращого задоволення потреб й одержання умов для максимізації доходу; процес управління тощо. Така широкоплановість визначень і підходів до визначення конкуренції зумовлена еволюцією ринку, підприємницької системи, а також постійним пошуком новітніх способів якісного задоволення потреб.

У науковій думці утвердилися три підходи до розуміння конкуренції як явища: поведінковий, структурний і функціональний (табл. 2).

Таблиця 2

Підходи до розуміння конкуренції як економічного явища

<i>Підходи та їхні змістові характеристики</i>	
<p style="text-align: center;"><i>Поведінковий</i></p> <p>Аналіз боротьби за гроші, товари, ресурси, яку проводять суб'єкти ринку для задоволення своїх соціально-економічних інтересів <i>(А. Сміт, К. Маркс, М. Портер)</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Структурний</i></p> <p>Аналіз структури ринку та конкурентних позицій його учасників, бар'єрів входу й виходу <i>(А. Курно)</i></p>
<p style="text-align: center;"><i>Функціональний</i></p> <p>Аналіз особливостей функціонування ринку і взаємодій суб'єктів у контексті реалізації засад суперництва, трансформацій, інноваційності <i>(Й. Шумпетер, Ф. Хайек)</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Комплексний (змішаний)</i></p> <p>Аналіз структури ринку, витрат, поведінки підприємців, рівня інноваційності бізнесу тощо <i>(В. Горфінкель)</i></p>

Джерело: сформовано авторами.

У рамках згаданих підходів (поведінковий, структурний, функціональний, комплексний (змішаний)) представлено визначення конкуренції за спільними ознаками.

Авторські визначення, які підпадають під модель поведінкового підходу, характеризують конкуренцію як прояв поведінки учасника ринку в рамках боротьби за кращі умови представлення свого товару, а також боротьби старого з новим (А. Сміт). У чистому вигляді конкуренція – це спосіб чесної боротьби, який у класичній інтерпретації А. Сміта відбувається без будь-яких змов. Таке твердження дещо утопічне, бо на практиці учасники конкурентної боротьби прагнуть до максимізації прибутку, тому рідко поступаються своїми інтересами, вирізняючись різним рівнем конкурентоспроможності.

З позиції структурного підходу пріоритет визначення сутності й ознак конкуренції надано аналізу структури та типізації ринку (досконала конкуренція, монополістична, олігополістична конкуренція, чиста монополія).

За функціонального бачення конкуренція означає застосування підприємницького способу економічної взаємодії, згідно з яким першість

належить інноваціям у різних сферах господарювання, інновації – головна конкурентна перевага (Й. Шумпетер).

Комплексний підхід передбачає врахування методологічних позицій і засад поведінкового, структурного й функціонального підходу, він тим самим є максимально всеохоплюючим у визначенні конкуренції як економічного явища та процесу, що забезпечує мотивацію суб'єктів до формування конкурентоспроможності. Ми схилиємося до того, що саме комплексний підхід потрібно вважати актуальним для сучасної практики, бо він дає можливість урахувати зокрема аспекти дії глобального ринку.

У теоретичному плані слід звернути увагу на галузеві особливості характеристик визначень конкуренції, зокрема в нашому випадку стосовно сільського господарства – галузі із сезонним характером виробництва. Вітчизняні сучасники, а також дослідники проблем сільськогосподарського ринку й аграрного підприємництва здебільшого дотримуються функціонального та поведінкового підходу з урахуванням ознак комплексного. За їхнім визначенням, конкуренція – це: економічний закон боротьби підприємств за виживання (В. Андрійчук); найефективніший метод економічного контролю за витратами виробництва (В. Амбросов); суперництво конкуруючих одиниць шляхом аналізу структури ринку з наступним визначенням ступеня свободи продавця й покупця (М. Малік, О. Нужна); функція підприємницьких структур, яка реалізується через механізм впровадження інновацій і процес інноваційного розвитку в інституційній системі ринку (О. Шпикуляк); комплексна інституція сучасної ринкової економіки й головний регулятор ринку (П. Пуцентейло); функціональна ознака конкурентного ринкового середовища (О. Непочатенко); найбільш дієвий та ефективний стимул забезпечення якості й конкурентоспроможності продукції (Й. Ушкаренко). Уважаємо, що така багатоманітність, різноаспектність визначень конкуренції пов'язана з її присутністю в усіх сферах суспільної та економічної (ринкової діяльності). Ми ж схилиємося до визначення, що конкуренція – це перш за все функція ринку й спосіб досягнення цілей підприємницької діяльності.

На базі зазначеного в аналізі теоретико-методичних конструкцій поняття «конкуренція» робимо висновок про те, що вихідною умовою конкуренції є конкурентоспроможність – якісні ознаки суб'єкта або ж об'єкта конкуренції, які дозволяють йому забезпечувати реалізацію стратегії економічної боротьби. Таким чином, головною умовою успішної конкуренції суб'єктів підприємницької діяльності за ринки, товари, послуги, споживача є сформований ними рівень конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність – одна з головних умов успішного ведення бізнесу, конкурентного функціонування підприємства на ринку. Це специфічно виражено в сільськогосподарській економічній системі, адже в ній підприємства постійно відчують вплив підприємств, які реалізують аналогічну продукцію на ринку, бо в класичному розумінні – це ринок із чистою конкуренцією.

Конкурентоспроможність як утілення засобів і заходів боротьби за кращі умови економічної діяльності, втілена в товарі, послугах, соціальних та економічних проектах, управлінні тощо. У спрощеному розумінні зміст поняття «конкурентоспроможність» охарактеризований науковцями як здатність суб'єкта ринку витримувати конкуренцію в порівнянні з аналогічними суб'єктами. Залежно від рівня впровадження (ринок), а також функціональної спрямованості (товар, послуга, підприємство), конкурентоспроможність представлена як безпосередня можливість успішного, конкурентного задоволення потреб споживача на певному ринку у певний період часу.

Еволюція теоретичних засад конкурентоспроможності пов'язана з проблемою представлення суб'єктів господарювання, а також товарів і послуг, які вони постачають на ринок. У цілому згадані теоретичні засади є похідними від теорії конкуренції, але питання конкурентоспроможності в сучасному їх оформленні є самостійною галуззю знань, зі своїм предметом і об'єктом. У загальній конструкції еволюції розвитку, концепція конкурентоспроможності змінювалася в контексті змін теорії конкуренції й ринку. Епохальні зміни в представленні сутності конкурентоспроможності відбулися завдяки ідеям А. Сміта, Д. Рікардо, Й. Шумпетера, А. Маршалла, К. Макконнелла, С. Брю [9], М. Портера, які досліджували ринкове середовище та його еволюцію, а також поведінку суб'єктів підприємництва. Перші спроби дослідження економічних оцінок проблеми конкурентоспроможності виникли із формуванням структурованої системи економічних відносин. Проте відособленого в рамках економічної теорії статусу, вона набула в 70-х рр. ХХ століття, коли питання конкурентоспроможності вийшло на рівень економічної безпеки країн.

У рамках предмета нашого дослідження необхідно зосередити основну увагу на питаннях конкурентоспроможності підприємства. Погоджуємося з думкою Н. Тарнавської [24] про те, що, «виходячи з визначення конкурентних переваг М. Портера як основи ефективної діяльності підприємства у довгостроковій перспективі, можна стверджувати, що конкурентоспроможність підприємства забезпечується його конкурентними перевагами, які є реалізованою компетенцією підприємства. Конкурентна перевага дає можливість запропонувати споживачеві товар з очевидною цінністю для нього і зберегти його прихильність до товарів цього підприємства упродовж тривалого часу (реалізація продукції за нижчими цінами, вищим рівнем якості, додатковими гарантіями та сервісом тощо), а на основі цього – забезпечити подолання підприємством сил конкуренції, що діють на нього» [25, с. 50]. Тобто, конкурентоспроможність – це квінтесенція властивостей, характеристик, якостей, можливостей, які її носій (товар, підприємство, працівник) позиціонують на споживчому ринку. Для нас же похідним є висвітлення теоретичних основ визначення змісту поняття «конкурентоспроможність підприємства».

Науковці його тлумачать по-різному, але найбільш узагальнено як – здатність вести успішну конкурентну боротьбу з іншими підприємствами за

ринки, виробляючи конкурентоспроможний продукт.

На переконання М. Канінського, конкурентоспроможність підприємства є здатністю отримувати прибутки, достатні для простого чи розширеного відтворення, мотивації праці та поліпшення якості продукції [26]. Таке розуміння сутності конкурентоспроможності витікає із внутріорганізаційної концепції означення засад розвитку підприємства, які в ринкових умовах передбачають здатність забезпечити достатні для ефективного використання ресурсів організаційно-економічні умови господарювання. Першооснову визначення конкурентоспроможності в такому контексті становить умотивованість підприємця досягати результату шляхом формування внутріорганізаційних переваг у рівні якості взаємодії використання ресурсів.

Схожої думки дотримується Ю. Наумов, вважаючи сутністю й запорукою конкурентоспроможності підприємства здатність забезпечити належну економічну ефективність господарювання, розширене відтворення, інноваційність і якість продукції, а також продуктивність праці [27].

Конкурентоспроможність підприємства в плані застосування комплексного її визначення становить виробничу та ринкову. Виробнича – здатність сформувати господарську систему, яка забезпечує нижчий відносно інших виробників рівень виробничих витрат. Ринкова – конкурентоспроможність – пропозиція за ціною, яка разом із високою якістю товару (послуги), забезпечує прибуткове ведення діяльності. Так чи інакше, конкурентоспроможність за своїм рівнем оцінюється ринком як на рівні виробництва, так і на рівні попиту-пропозиції. У цілому розуміння конкурентоспроможності як явища, результату ведення бізнесової діяльності, а також сукупності якостей, якими володіє товар, підприємство, держава, досить багатопланове, але в науці виділяють найбільш широкопланові визначення (табл. 3).

З позиції ринкової ідеології розгляду економічних процесів, конкурентоспроможність пов'язують із товаром, як найбільш видимим аспектом її прояву, який оцінює споживач у рамках ринкового попиту. Ефект конкурентоспроможності товару позначається на конкурентних позиціях підприємства, його ефективності як організації зі створення додаткового продукту тощо.

Конкурентоспроможність підприємства як сукупність якостей, які дозволяють конкурентно діяти на ринку, має галузеві особливості становлення та забезпечення. Свою відповідну специфіку має, наприклад, сільськогосподарська підприємницька діяльність, що позначається на ознаках конкурентоспроможності й засадах їх формування. Це пов'язано з перебуванням сільськогосподарських підприємств в особливих умовах, пов'язаних з природними чинниками (кліматичні умови, якість землі тощо).

Досліджуючи теоретико-методичні аспекти конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, потрібно розуміти, що продукт сільськогосподарської діяльності є здебільшого незамінними, а їх споживання є

обов'язковим для життя людини.

Таблиця 3

Визначення категорії конкурентоспроможності в економічній науці

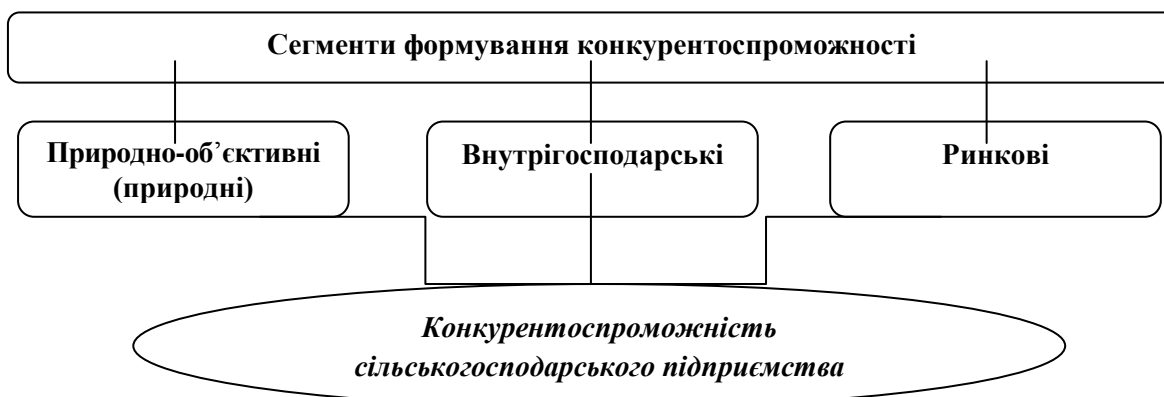
Автор	Визначення і трактування
Майкл Портер	Конкурентоспроможність – це зумовлений економічними, соціальними та політичними факторами стан країни або окремого товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках. Конкурентоспроможність – властивість товару, послуги, суб'єкта ринкових відносин виступати на ринку на рівні з аналогічними товарами, послугами або конкуруючими суб'єктами ринкових відносин, що присутні на ринку.
В. О. Василенко	Конкурентоспроможність – здатність організації домагатися своїх цілей в умовах ринку, на якому з аналогічними цілями діють інші підприємства. Конкурентоспроможність підприємства – можливість його ефективної господарської діяльності й її практичної реалізації в умовах конкурентного ринку.
І. З. Должанський	Конкурентоспроможність підприємства – це можливість ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку.
Р. А. Фатхутдинов	Конкурентоспроможність – властивість об'єкта, що характеризується ступенем реального або потенційного задоволення ним конкретної потреби, у порівнянні з аналогічними об'єктами, що є на цьому ринку.
С. Ф. Покропивний	Конкурентоспроможність підприємства – означає його здатність до ефективної господарської діяльності та забезпечення прибутковості за умов конкурентного ринку. Тобто, конкурентоспроможність підприємства – це здатність забезпечувати випуск і реалізацію конкурентоспроможної продукції.
О. Савчук	Конкурентоспроможність – здатність у процесі суперництва досягати кращих результатів у деякій діяльності, сфері функціонування. Конкурентоспроможність підприємства повинна визначатися конкурентоспроможністю окремих видів продукції, яку воно виробляє.
А. Н. Люкшинов	Конкурентоспроможність організації – здатність вести успішну конкурентну боротьбу.

Джерело: згруповано авторами на основі [10; 28; 16; 29; 25; 30; 31].

Виділяючи внутрігосподарський і ринковий (споживацький) контекст формування конкурентоспроможності сільгоспідприємств, ми ведемо мову, по-суті, про ефективність господарювання. Взаємозв'язки чинників розуміння конкурентоспроможності підприємства в сільському господарстві можна зобразити у вигляді схеми (рис. 1).

У нашому теоретичному розумінні сутності конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, крім загальновідомих, загальноприйнятих факторів або ж їх сукупності, потрібно виділяти групу «природно-об'єктивні». Вони є визначальними, адже від них, по-суті, залежить можливість ведення

сільського господарства, ними сформовані передумови конкурентоспроможності підприємства на ринку певного сільськогосподарського продукту. Адже часто конкурентоспроможність по певному продукту апіорі низька, чи апіорі висока, через дію природно-об'єктивних чинників.

Рис. 1. Схема взаємозв'язку чинників розуміння конкурентоспроможності підприємства в сільському господарстві

Джерело: сформовано авторами.

Визначень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в економічній науці представлено чимало й усі вони підпорядковані ринковій ідеології. У найбільш загальному контексті конкурентоспроможність підприємства трактують науковці як сукупність порівняльних переваг по відношенню до інших. Її також розуміють у статусі вищого рівня ефективності господарювання, яка (ефективність) оцінюється ринком через механізм збалансування попиту-пропозиції.

У теоретичному плані слід виділяти ресурсну та інноваційну модель формування й розвитку конкурентоспроможності підприємства, але додаємо змішану (така трапляється на рівні сільськогосподарських підприємств в Україні): ресурсна модель притаманна ситуації, за якої підприємство свою спроможність ефективного господарювання базує на інтенсивній експлуатації усіх видів ресурсів, у тому числі на засадах екстенсивного підходу; інтенсивна – в основу покладено інноваційні рішення й високоінтелектуальну працю; змішана – включає ознаки попередніх моделей.

Ефективне, конкурентоспроможне виробництво як визначальна складова частина конкурентоспроможності підприємства, можливе за умов раціонального використання ресурсів, а також інноваційного типу ведення підприємницької діяльності. Забезпечуючи довгострокову стабільність економічного зростання, системне підвищення якості створюваної продукції, разом з утриманням стійких позицій на ринку за обсягами продажу, підприємство вважається конкурентоспроможним. Також зазначимо, що важливим аспектом формування засад конкурентоспроможності в оцінках її рівня відносно до підприємницьких структур, потрібно вважати чинники сталого розвитку. Для сільськогосподарських підприємств, поряд з

пріоритетними економічними факторами, вирішального значення набувають екологічні, адже від них залежить рівень безпечності продовольства.

Уважаємо, що галузеві особливості сільського господарства й функціонування агропродовольчого ринку дають нам вагомі підстави для визначення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств як здатності виробляти високоякісну, екологічнобезпечну, безпечну для здоров'я людини сільськогосподарську продукцію-сировину, а також продовольство за оптимальних витрат з точки зору наявного рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин в економіці, що забезпечить закріплення на ринку й сталий розвиток сільських територій. Екологічна складова й аспекти сталого розвитку сільських територій є похідними та залежними від економічних ефектів конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства, що витікає з організаційних характеристик способу ведення аграрного бізнесу, який перебуває в системній залежності від природи, органічно вбудований у соціум. Тобто конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства є багатоплановою, нині це не лише здатність виробляти конкурентну продукцію за оптимального рівня витрат, а й екологічність, сталість господарювання, наявність можливостей здійснювати підтримку сільських громад.

Висновки. Теоретичні засади визначення сутності конкурентоспроможності й характеристики її ролі в розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі зосереджені навколо розуміння того, що це явище в практичному сенсі є сукупністю результатів господарювання, соціальних дій, наявність яких дає підстави для можливості достатнього задоволення потреби ринку, одержуючи конкурентний дохід від продажу виробленої продукції. Поняття «конкурентоспроможність» тісно пов'язане з поняттям «конкуренція», а в практичному вираженні такий зв'язок відповідає сутності ринку як системи боротьби протилежностей. Конкуренція є стимулом у формуванні й розвитку конкурентоспроможності підприємства на ринку та прагненні підприємця одержати прибуток. Щодо поняття «конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств», то воно набагато складніше й трактується досить неоднозначно. У загальному вигляді конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства може бути визначена як його порівняльна перевага стосовно інших підприємств цієї галузі всередині країни та за її межами. У випадку активних економічних об'єктів – підприємств, представлених на ринку, конкурентоспроможність є категорію ефективності, але на більш високому рівні.

Підприємницька діяльність ведеться в умовах ринку, в середовищі, яке передбачає змагання за ринки, товари й ресурси для ефективного їх виробництва. Суб'єкти господарювання – підприємства, у тому числі сільськогосподарські, взаємодіють у ринковій економічній системі для одержання прибутку. Економічні відносини підприємств побудовані на засадах конкуренції, тобто боротьби за ресурси й ринки, а забезпечувальним фактором у результативності цієї боротьби є конкурентоспроможність. Теоретична

модель визначення поняття «конкурентоспроможність» полягає в тому, що її розуміють як стан суб'єкта господарювання за оцінкою здатності продуктивно реалізувати свій потенціал, одержуючи від цього вигоду, прибуток, достатній для розширеного відтворення.

Список використаних джерел

1. Смитт А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Пер. с англ. Кн. I-III. Рос. акад. наук, Ин-т экономики. Москва: Наука, 1993. 570 с.
2. Рикардо Д. Сочинения. Т. I. Москва: Госполитиздат, 1955. 480 с.
3. Вініченко І. І. Еволюція підходів у дослідженнях конкурентоспроможності. *Агросвіт*. 2012. № 8. С. 3–6.
4. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. Москва: Экономика, 1995. 151 с.
5. Портер М. Конкуренция. Москва: Издательский дом «Вильямс», 2001. 495 с.
6. Портер М. Международная конкуренция. Москва: Международные отношения, 1993. 798 с.
7. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. Москва: Центр экономики и маркетинга, 1996. 208 с.
8. Хайек Ф. Смысл конкуренции. *Современная конкуренция*. 2009. № 3(15). С. 18–27.
9. Макконел К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2-х т.; пер. с англ., 11-е изд. Т. 1. Москва: Республика, 1992. 399 с.
10. Дарвин Ч. Происхождение видов / общ. ред. Ф. А. Дворянкина. Москва: Сельхозгиз, 1952. 484 с.
11. Малік М. Й., Нужна О.А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2007. 207 с.
12. Ансофф И. Планирование будущего корпорации. Москва: Прогресс, 1985. 560 с.
13. Мазаракі А., Мельник Т. Інновації як джерело стратегічних конкурентних переваг. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2010. № 2. С. 5–17.
14. Месель-Веселяк В. Я. Ефективність господарювання новостворених сільськогосподарських підприємств ринкового спрямування в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 21–33.
15. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектора. *Економіка України*. 2007. № 1. С. 78–87.
16. Фатхудинов Р. А. Стратегическая конкурентоспособность. Москва: ЗАО «Издательство Экономика», 2005. 504 с.
17. Школьній О. О. Організаційно-економічні чинники управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств: монографія. Умань: Вид-во УДАУ, 2007. 308 с.
18. Штимер Л. Т. Методичний інструментарій стратегічного аналізу

потенціалу підприємств. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 3(19). С. 136–139.

19. Яценко О. М. Об'єктивні чинники та еволюційні зміни у теорії конкурентних переваг. *Економіка АПК*. 2003. № 8. С. 124–127.

20. Featherstone A. M. The Farm Economy: Future Research and Education Priorities. *Applied Economic Perspectives and Policy*. 2018. Vol. 40. Is. 1. Pp. 136–154. <https://doi.org/10.1093/aep/ppy001>.

21. McCluskey Ji. J. Nelson A. G., Gala C. Agricultural and Applied Economics Priorities for Solving Societal Challenges. *Applied Economic Perspectives and Policy*. 2018. Vol. 40. Is. 1. Pp. 1–4. <https://doi.org/10.1093/aep/ppx053>.

22. Nerlove M. Agricultural Economics and Economics: Influence and Counter-Influence, 1910–1960. *Applied Economic Perspectives and Policy*. 2015. Vol. 37. Is. 1. Pp. 34–63. <https://doi.org/10.1093/aep/ppu025>.

23. Yu J., Bouamra-Mechemache Z. Production standards, competition and vertical relationship. *European Review of Agricultural Economics*. 2016. Vol. 43. Is. 1. Pp. 79–111. <https://doi.org/10.1093/erae/jbv004>.

24. Тарнавська Н. П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 570 с.

25. Савчук О. Системний підхід до аналізу конкурентоспроможності промислового виробництва. *Економіст*. 2001. № 12. С. 58–61.

26. Канінський М. П. Підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур. *Економіка АПК*. 2001. № 11. С. 96–98.

27. Наумов Ю. Ф., Лотохова І. Г. Про конкурентоспроможність аграрних підприємств у сучасних ринкових умовах. *Економіка АПК*. 2003. № 8. С. 124–127.

28. Василенко В. О. Стратегічне управління. Київ: ЦНЛ, 2003. 396 с.

29. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: КНЕУ, 2002. 528 с.

30. Люкшинов А. Н. Стратегический менеджмент. Москва: Юнити-Дана, 2002. 375 с.

31. Должанський І. З., Загорна Т. О. Конкурентоспроможність підприємства. Київ: ЦНЛ, 2006. 384 с.

References

1. Smith, A. (1993), *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov* [An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations], Ros. akad. nauk, In-t jekonomiki, Moscow, Russia.

2. Ricardo, D. (1955), *Sochyneniya* [Compositions], Gospolitizdat, Moscow, Russia.

3. Vinichenko, I. I. (2012), Evolution of approaches in competitiveness research. *Agrosvit*, no. 8, pp. 3–6.

4. Shumpeter, J. A. (1995), *Kapitalizm, socializm i demokratija* [Capitalism,

Socialism and Democracy], Jekonomika, Moscow, Russia.

5. Porter, M. (2001), *Konkurentsya* [Competition], Izdatelskyi dom «Vyliams», Moscow, Russia.

6. Porter, M. (1993), *Mezhdunarodnaia konkurentsya* [International competition], Mezhdunarodnye otnosheniia, Moscow, Russia.

7. Azoev, H. L. (1996), *Konkurentsia: analiz, stratehiia i praktyka* [Competition: analysis, strategy and practice], Centr jekonomiki i marketinga, Moscow, Russia.

8. Hayek, F. (2009), The meaning of competition. *Contemporary competition*, no. 3(15), pp. 18–27.

9. McConnell, C. R. and Brue, S. L. (1992), *Jekonomiks: principy, problemy i politika* [Economics: Principles, Problems and Policies], 11nd ed, Respublika, Moscow, Russia.

10. Darwin, Ch. (1952), *Proishozhdenie vidov* [On the Origin of Species], Sel'hozgiz, Moscow, Russia.

11. Malik, M. Y. and Nuzhna, O. A. (2007), *Konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy* [Competitiveness of agrarian enterprises: methodology and mechanisms], NSC «IAE», Kyiv, Ukraine.

12. Ansoff, I. (1985), *Planirovanie budushhego korporacii* [Planning for the future of the corporation], Progress, Moscow, Russia.

13. Mazaraki, A. and Melnyk, T. (2010), Innovation as a source of strategic competitive advantage. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, no. 2, pp. 5–17.

14. Mesel-Veseliak, V. Ya. (2016), Business efficiency of new-formed agricultural market-oriented enterprises in Ukraine. *Ekonomika APK*, no. 12, pp. 21–33.

15. Paskhaver, B. (2007), Price competition of agrarian sector. *Economy of Ukraine*, no. 1, pp. 78–87.

16. Fatkhudinov, R. A. (2005), *Strategicheskaja konkurentosposobnost'* [Strategic Competitiveness], ZAO «Izdatel'stvo Jekonomika», Moscow, Russia.

17. Shkolnyi, O. O. (2007), *Orhanizatsiino-ekonomichni chynnyky upravlinnia konkurentospromozhnistiu ahrarnykh pidpriemstv* [Organizational and economic factors of competitiveness management of agricultural enterprises], Vyd-vo UDAU, Uman, Ukraine.

18. Shtymer, L. T. (2012), Methodical toolkit for strategic analysis of enterprise potential. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, no. 3(19), pp. 136–139.

19. Yatsenko, O. M. (2003), Objective factors and evolutionary changes in the theory of competitive advantages. *Ekonomika APK*, no. 8, pp. 124–127.

20. Featherstone, A. M. (2018), The Farm Economy: Future Research and Education Priorities. *Applied Economic Perspectives and Policy*, vol. 40, is. 1, pp. 136–154. <https://doi.org/10.1093/aep/ppy001>.

21. McCluskey, Ji. J., Nelson, A. G. and Gala, C. (2018), Agricultural and

Applied Economics Priorities for Solving Societal Challenges. *Applied Economic Perspectives and Policy*, vol. 40, is. 1, pp. 1–4. <https://doi.org/10.1093/aep/ppx053>.

22. Nerlove, M. (2015), Agricultural Economics and Economics: Influence and Counter-Influence, 1910–1960. *Applied Economic Perspectives and Policy*, vol. 37, is. 1, pp. 34–63. <https://doi.org/10.1093/aep/ppu025>.

23. Yu, J. and Bouamra-Mechemache, Z. (2016), Production standards, competition and vertical relationship. *European Review of Agricultural Economics*, vol. 43, is. 1, pp. 79–111. <https://doi.org/10.1093/erae/jbv004>.

24. Tarnavska, N. P. (2008), *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Managing the Competitiveness of Enterprises: Theory, Methodology, Practice], Ekonomichna dumka, Ternopil, Ukraine.

25. Savchuk, O. (2001), System approach to the analysis of the competitiveness of industrial production. *Ekonomist*, no. 12, pp. 58–61.

26. Kaninsky, M. P. (2001), Improving competitiveness entrepreneurial structures. *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 96–98.

27. Naumov, Yu. F. and Lotokhova, I. G. (2003), On the competitiveness of agrarian enterprises in modern market conditions. *Ekonomika APK*, no. 8, pp. 124–127.

28. Vasylenko, V. O. (2003), *Stratehichne upravlinnia* [Strategic management], TsNL, Kyiv, Ukraine.

29. Pokropyvnyi, S. F. *Ekonomika pidpriemstva* [Economy of enterprises], 2nd ed., KNEU, Kyiv, Ukraine.

30. Lyukshinov, A. N. *Strategicheskij menedzhment* [Strategic management], Unity-Dana, Moscow, Russia.

31. Dolzhansky, I. Z. and Zagorna, T. O. (2006), *Konkurentospromozhnist pidpriemstva* [Competitiveness of the enterprise], TsNL, Kyiv, Ukraine.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Мельник К., Пташник С. Теоретичні засади конкурентоспроможності та її роль у розвитку підприємницької діяльності. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. Pp. 97–114. URL: www.are-journal.com.

Style – Harvard:

Melnuk, K. and Ptashnyk, S. (2018), Theoretical basis of competitiveness and its role in development of entrepreneurial activity. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 97–114, available at: www.are-journal.com.

УДК 336.143

JEL: Q18, Q10, G28, R51

Оксана Прокопчук, Ірина Горбачова

*Житомирський національний агроекологічний університет
Україна*

СИСТЕМА ІНСТИТУЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У США

Мета. Мета статті – узагальнення досвіду США щодо формування системи інституційно-інвестиційного забезпечення сільських територій, використання якого сприятиме їх відродженню й формуванню сприятливих умов життєзабезпечення селян.

Методологія / методика / підхід. Теоретичною та методологічною основою дослідження є фундаментальні положення сучасної економічної науки. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи, зокрема діалектичний метод пізнання економічних процесів і явищ у їх взаємозв'язку під час аналізу системи інституційно-інвестиційної підтримки сільських територій у США, результати якого слугують основою пропозицій щодо удосконалення національної моделі інвестиційного забезпечення політики сільського розвитку.

Результати. У статті узагальнено досвід США щодо формування інституційно-інвестиційного забезпечення розвитку сільських територій. Доведено подібність тенденцій розвитку та характерних рис сільської місцевості США та України. Ідентифіковано пріоритети реалізації американської політики сільського розвитку.

Установлено, що в процесі підтримки сільських територій за державою закріплюються функції інформаційно-консультаційної підтримки та створення дієвого механізму партнерських відносин між владою, сільськими громадами й бізнесом.

Систему фінансових інституцій підтримки сільських територій у США формують Департамент сільського господарства США, Фонд розвитку сільської інфраструктури, Національний кооперативний банк (CoBank), приватні інвестиційні компанії, зокрема Інвестиційна компанія сільського бізнесу та ін. Результатом партнерської співпраці зазначених інституцій є активізація інвестиційних процесів на сільських територіях США. Стратегічний портфель їх діяльності формують такі пріоритетні напрями: розвиток малого бізнесу й створення нових робочих місць; активізація сільських підприємницьких ініціатив, охорона навколишнього природного середовища, розвиток благодійності в сільській місцевості, розвиток освіти й вирішення проблем сільської ізоляції, сприяння розвитку біоекономіки.

Виокремлено основні аспекти політики розвитку сільських територій США, що можуть бути імplementовані у вітчизняних умовах.

Оригінальність / наукова новизна дослідження полягає у виокремленні позитивних аспектів досвіду США у сфері інституційно-інвестиційної підтримки сільських територій, що можуть бути імplementовані у вітчизняних умовах.

Практична цінність / значущість результатів полягає в обґрунтуванні пропозицій щодо удосконалення інституційного середовища та системи інвестиційної підтримки розвитку сільських територій.

Ключові слова: інституційна підтримка, інвестиційне забезпечення, сільський розвиток, політика сільського розвитку, сільська територія, механізм підтримки.

Oksana Prokopchuk, Iryna Gorbachova

Zhytomyr National Agroecological University
Ukraine

SYSTEM OF INSTITUTIONAL AND INVESTMENT SUPPORT OF RURAL AREAS DEVELOPMENT IN THE USA

Purpose. *The aim of this paper – generalization of US experience in creating a system of institutional and investment support for rural areas, the use of which will facilitate their revival and creating a favorable living environment for peasants.*

Methodology / approach. *The theoretical and methodological basis of the research is the fundamental position of modern economic science. General scientific methods, including dialectical method of knowledge of economic processes and phenomena in their relationship, have been used in the study of the US' rural areas institutional and investment support system, the results of which serve as the basis for proposals to improve the national model of rural development policy investment support.*

Results. *The article summarizes the US' experience in establishing of institutional and investment support of rural areas development. The similarity of development trends and features of rural areas in the USA and Ukraine has been proved. The priorities of rural development policy in the USA have been identified.*

In the process of rural areas supporting, state realizes the functions of information support and establishment of partnerships between authorities, rural communities and business.

Institutional system of rural areas financial support in the USA are formed by U.S. Department of Agriculture, U.S. Rural Infrastructure Opportunity Fund, National Co-operative Bank (CoBank), private investment companies, including Rural Business Investment Company, etc. The result of partnership between these institutions is intensification of investment processes in the US' rural areas. The strategic portfolio of their activities forms the following priorities: growth of small businesses, creation new jobs in rural America, activation of rural entrepreneurship initiatives, environmental protection, development of rural charity, development of education and solving the problems of rural isolation, promotion of bioeconomy.

The main aspects of the US rural development policy that can be implemented under domestic conditions are defined.

Originality / scientific novelty. *The scientific novelty of the study is to identify the positive aspects of US' experience in establishing of institutional and investment support of rural areas development that can be implemented under domestic conditions.*

Practical value / implications *of the results are to substantiate the proposals for improving the institutional environment and the system of investment support for the rural areas development.*

Key words: *institutional support, investment support, rural development, rural development policy, rural areas, support mechanism.*

Оксана Прокопчук, Ирина Горбачова

Житомирский национальный агроэкологический университет
Украина

СИСТЕМА ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В США

Цель. Цель статьи – обобщение опыта США по формированию системы институционально-инвестиционного обеспечения сельских территорий, использование которого будет способствовать их возрождению и формированию благоприятных условий жизнеобеспечения крестьян.

Методология / методика / подход. Теоретической и методологической основой исследования являются фундаментальные положения современной экономической науки. В процессе исследования использованы общенаучные методы. В частности, диалектический метод познания экономических процессов и явлений в их взаимосвязи при анализе системы институционально-инвестиционной поддержки сельских территорий в США, результаты которого служат основой предложений по совершенствованию национальной модели инвестиционного обеспечения политики сельского развития.

Результаты. В статье обобщен опыт США по формированию институционально-инвестиционного обеспечения развития сельских территорий. Доказано сходство тенденций развития и характерных особенностей сельской местности США и Украины. Идентифицированы приоритеты реализации американской политики сельского развития.

Установлено, что в процессе поддержки сельских территорий за государством закрепляются функции информационно-консультационной поддержки и создания действенного механизма партнерских отношений между властью, сельскими общинами и бизнесом.

Систему финансовых институтов поддержки сельских территорий в США формируют Департамент сельского хозяйства США, Фонд развития сельской инфраструктуры, Национальный кооперативный банк (CoBank), частные инвестиционные компании, в частности Инвестиционная компания сельского бизнеса и др. Результатом партнерского сотрудничества указанных институтов является активизация инвестиционных процессов на сельских территориях США. Стратегический портфель их деятельности формируют следующие приоритетные направления: развитие малого бизнеса и создание новых рабочих мест; активизация сельских предпринимательских инициатив; охрана окружающей среды; развитие благотворительности в сельской местности; развитие образования и решения проблем сельской изоляции; содействие развитию биоэкономики.

Выделены основные аспекты политики развития сельских территорий США, которые могут быть реализованы в отечественных условиях.

Оригинальность / научная новизна исследования заключается в определении положительных аспектов опыта США в сфере институционально-инвестиционной поддержки сельских территорий, которые могут быть реализованы в отечественных условиях.

Практическая ценность / значимость результатов заключается в обосновании предложений по совершенствованию институциональной среды и системы инвестиционной поддержки развития сельских территорий Украины.

Ключевые слова: институциональная поддержка, инвестиционное обеспечение, сельское развитие, политика сельского развития, сельская территория, механизм поддержки.

Постановка проблемы. Процес формування сучасної парадигми розвитку сільських територій відбувається в умовах реалізації системних реформ у багатьох сферах суспільного життя, зокрема освітній і медичній, що має на меті

створення сприятливих умов для високої якості життя. Найбільш відчутні результати очікується одержати від реформування інституційного середовища сільського розвитку шляхом децентралізації влади, що дозволить удосконалити механізм його фінансового забезпечення та розширити можливості громад у залученні фінансових активів і розпорядження ними. Позитивним є факт, що імплементація зазначених змін відбувається з урахуванням міжнародного досвіду. Однак апробація інструментів механізму відродження сільської місцевості провідних країн світу повинна бути лише елементом власної моделі національної політики сільського розвитку, яка б відповідала його специфіці, потенціалу й трендам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про актуальність проблем розроблення та реалізації політики розвитку сільських територій свідчать множинні праці зарубіжних учених. Численні наукові публікації присвячені дослідженню еволюції політики сільського розвитку, зокрема на прикладі США. Заслужують на увагу напрацювання J. Calatrava щодо відмінностей її генезису в індустріальних країнах і таких, що розвиваються. Згідно з його твердженнями, в останньому випадку політика розвитку сільських регіонів виокремилася з метою вирішення проблеми бідності й була спрямована на пріоритетний розвиток сільського господарства. Тоді як у розвинених країнах, зокрема у США, інституційна підтримка сільського розвитку виникла переважно як корегувальний інструмент мінімізації дисбалансу між сільськими та урбанізованими регіонами. Її відмінністю також є спрямування на диверсифікацію сільської економіки, на протигагу агроцентризму [1].

Водночас A. Torre та F. Wallet у своїх наукових дослідженнях зосереджують увагу на інструментах регіонального розвитку сільських територій. Засади політики сільського розвитку вони визначають на основі аналітичного співставлення особливостей функціонування сільської та міської місцевості [2].

Комплексні наукові дослідження також присвячено сучасним трендам розвитку сільських територій США та політиці їх підтримки. Зокрема професори університетів Пенсильванії та Огайо – S. Goetz, M. Partridge та H. Stephens піддають критиці застосування територіального підходу в процесі розробки та реалізації урядових програм сільського розвитку, обґрунтовуючи необхідність максимізації інвестицій у людський потенціал сільських громад [3]. Подібної позиції притримуються і B. Wilson та M. Rahe. На їхню думку, саме інвестиції в людський і соціальний капітал громад мають бути основою розвитку сільських територій США [4].

Щодо цього питання T. Vilsack зазначає, що основною метою реалізації сучасної політики сільського розвитку США є підвищення якості життя сільських громад. У своїх працях він визначає основні засади політики розвитку сільських територій і місце урядових інституцій у процесі її реалізації. Подає характеристику програм, спрямованих на підтримку локальних ініціатив, сталий економічний і соціальний розвиток громад, зростання інвестицій у

сільськогосподарську кооперацію [5].

Проблеми побудови ефективної моделі розвитку сільських територій і його інституційного забезпечення також знайшли відображення в багатьох працях провідних вітчизняних учених, таких як: О. Бородіна [6], Т. Зінчук [7], Р. Косодій [8], Н. Котенко [9] та ін. У наукових доробках виокремлені ключові аспекти міжнародного досвіду забезпечення сільського розвитку, що можуть бути імплементовані у вітчизняних умовах. Зважаючи на європейську орієнтацію зовнішньоекономічної політики України, основна увага науковців зосереджена на дослідженні практики країн Європейського союзу. Водночас подібність проблем на селі (нижча якість життя та інфраструктурного забезпечення, порівняно з урбанізованими регіонами; висока активність процесів імміграції молоді, порушення вікової та статеві структури населення; безробіття) та наявність значних результатів, дозволяють стверджувати про доцільність поглибленого вивчення досвіду США щодо побудови ефективного механізму підтримки сільських територій.

Метою статті є узагальнення досвіду США щодо формування системи інституційно-інвестиційного забезпечення сільських територій, використання якого сприятиме їх відродженню та формуванню сприятливих умов життєзабезпечення селян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відродження сільських територій традиційно було важливим аспектом федерального управління в США. Однак до кінця 20 ст. програми розвитку сільських громад розроблялися в межах реалізації регіональної та аграрної політики. Сільський розвиток ідентифікувався як політика розширення економічних можливостей і підвищення якості життя сільських жителів. Зважаючи на вагомість сільської місцевості в національній економіці та суспільному житті (майже 97 % площі країни належать до сільських територій, на яких проживають близько 60 млн осіб або 19,7 % населення країни [10]), політика сільського розвитку поступово виокремлювалася, хоча і нині залишається напрямом діяльності департаменту сільського господарства США.

На початку 21 ст. сільські території країни набули сучасних глобальних рис і тенденцій, притаманних для більшості цивілізованих країн. Основними з них є такі: диверсифікація сільської економіки та зниження ролі сільського та лісового господарства в забезпеченні зайнятості й джерел життєзабезпечення для селян; перехід до багатофункціональної моделі (посилення екологічної, культурної, рекреаційної функцій); розбудова комунікацій та інфраструктури, що поступово вирівнює рівень розвитку між урбанізованими й сільськими регіонами та мінімізує соціальну ізоляцію останніх. Однак, поряд з позитивними трендами, актуальними є і проблеми, традиційні для сільської місцевості: високий рівень безробіття, бідність, старіння та депопуляція населення, активність еміграційних процесів молоді, низький рівень розвитку соціальної інфраструктури.

Аналіз зростаючих масштабів занепаду сільських територій і врахування їх

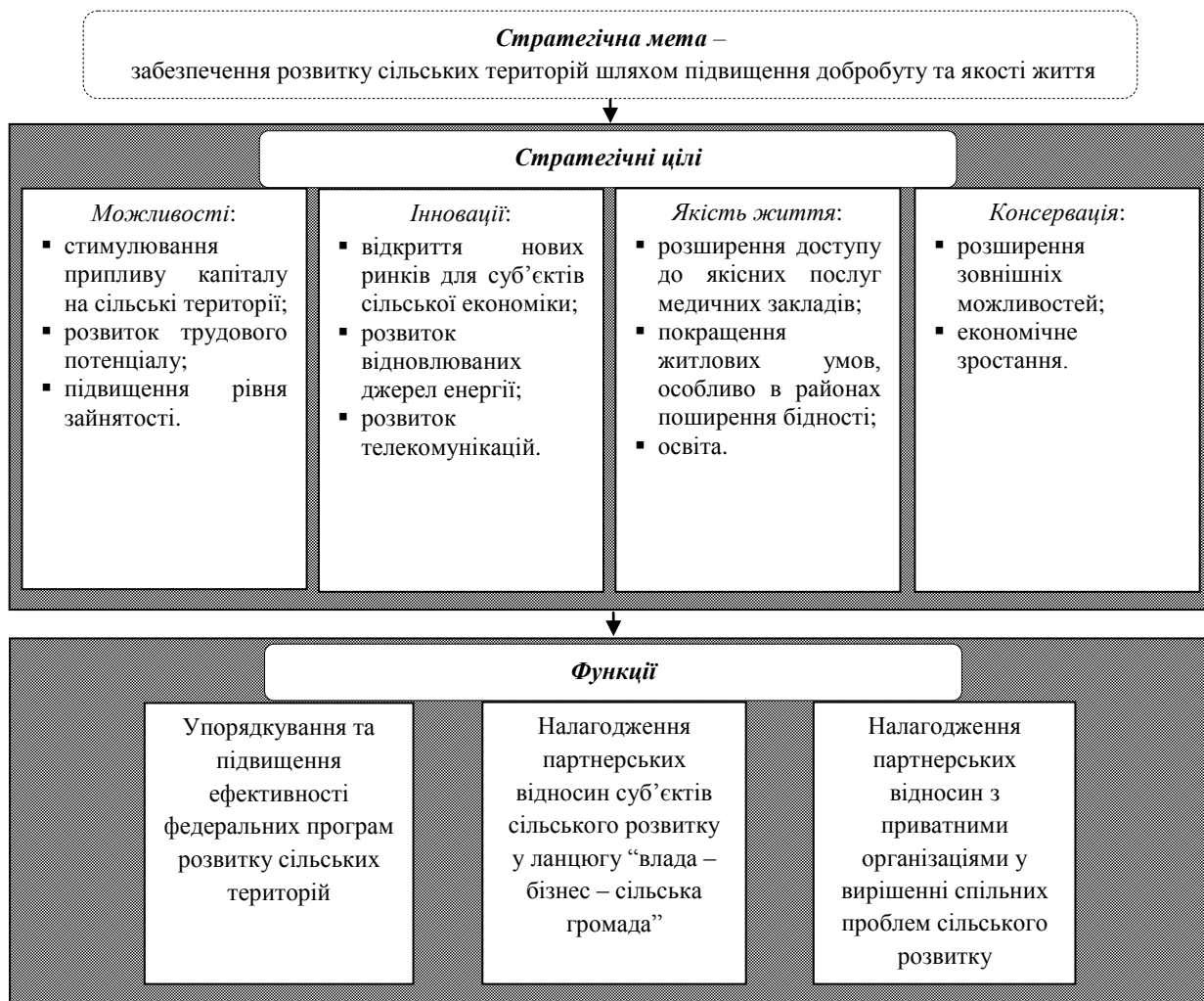
визначальної ролі в збереженні та відтворенні сільського соціуму й національної економіки став підставою для досягнення консенсусу науковців і представників влади в необхідності удосконалення політики сільського розвитку та консолідації ресурсів і зусиль у напрямі відродження сільської місцевості. При цьому в реалізації політики підтримки сільських територій у США домінує принцип невтручання, тобто максимального зосередження можливостей і повноважень щодо визначення та вирішення проблем на рівні громад. За державою закріплюються функції інформаційно-консультаційної підтримки та створення дієвого механізму партнерських відносин між владою та сільськими громадами й бізнесом. Із цією метою у 2012 р. при Адміністрації президента США створено Сільську раду Білого дому. Стратегічною ціллю її функціонування визначено забезпечення розвитку сільських територій шляхом підвищення добробуту та якості життя (рис. 1). Нині Сільська рада Білого дому є ключовою ланкою в налагодженні партнерських відносин між урядом та усіма суб'єктами сільського розвитку (громадами, фермерами, приватними організаціями) у вирішенні проблемних питань відродження сільських територій.

Це досягається шляхом проведення урядових, федеральних і місцевих форумів, конференцій, на яких вирішують проблеми диверсифікації сільської економіки, покращення соціальних умов життя, виробництва продуктів харчування та енергії, інвестиційного забезпечення, охорони навколишнього природного середовища, відтворення рекреаційного потенціалу сільських територій [11]. До участі в таких форумах запрошують керівників фінансових установ, державних посадовців, представників сільського підприємництва, експертів з економічного розвитку для вирішення актуальних питань сільської політики та максимізації припливу капіталу на сільські території.

Інформаційно-консультаційна підтримка сільських територій у США здійснюється через мережу дорадчих служб "Extension", створену з метою поширення інновацій на селі шляхом налагодження співпраці між науковими установами та сільськими громадами або представниками місцевого бізнесу. Дорадчі служби також є учасниками процесу розробки федеральних і регіональних програм сільського розвитку. У практичній сфері діяльність консультативної служби зосереджена на чотирьох напрямках: сільське господарство, економіка домогосподарств, реалізація молодіжних програм, громади. При цьому способом її імплементації є сприяння у вирішенні проблем; поширення освіти, знань і нових технологій у виробництво і життєдіяльність сільського населення [12].

Однією з головних інституцій політики сільського розвитку є департамент сільського господарства США (USDA). Стратегічними напрямками його діяльності є: формування сприятливого середовища життєдіяльності, розширення економічних можливостей і доступу до ресурсів, налагодження співпраці між окремими громадами, розвиток сільської економіки за рахунок розширення інвестиційних можливостей, розбудова ринкової інфраструктури

для реалізації сільськогосподарської продукції, розвиток альтернативних джерел енергії [13].

Рис. 1. Цільова орієнтація функціонування Сільської ради Білого дому у США

Джерело: побудовано за даними [10].

Визначальною функцією цього міністерства є забезпечення фінансової підтримки для сільських громад, населення та представників бізнесу, що здійснюють через розробку та реалізацію федеральних, регіональних і місцевих програм шляхом надання коштів, позик або їх гарантування. Для виокремлення сільських територій, які підлягають програмній підтримці, їх поділяють на три групи:

- приміська – територія, на відстані до 5 миль від урбанізованої місцевості або менш ніж 2,5 милі від міського масиву;
- віддалена – сільська територія, розташована на відстані від 5 до 25 миль від урбанізованої місцевості або від 2,5 до 10 миль від міського масиву;
- далека – сільська територія, розташована на відстані понад 25 миль від урбанізованої місцевості або понад 10 миль від міського масиву [14].

Програмна підтримка USDA спрямована на економічний розвиток

сільських територій і бізнесу (сприяння бізнесу та кооперації), забезпечення населення доступним і безпечним житлом (надання прямих позик і грантові програми), розвиток інфраструктури (комунального забезпечення багатоквартирних і приватних житлових будинків, закладів громадського харчування, альтернативної енергетики, телекомунікацій, очищення й охорона води та навколишнього природного середовища) (табл. 1).

Таблиця 1.

**Фінансування урядових програм розвитку сільських територій у США,
млн дол. США**

Програма	Роки					2016 р. до 2010 р., %
	2005	2010	2012	2014	2016	
<i>Програми житлового кредитування</i>						
Програма прямого кредитування сімейного житла	132,1	540,7	45,6	24,5	60,7	11,2
Гарантовані кредити на придбання та рефінансування житлових будинків для однієї родини	33,3	172,8	0	0	0	-
Програма з надання житлових кредитів у сільській місцевості для населення з низьким рівнем доходів	-	4,4	1,4	2,2	3,4	77,3
Програма з надання житлових кредитів сільським фермерам	15,5	9,9	7,1	5,6	6,8	68,7
Грантова програма збереження житла	8,8	9,4	7,4	0	0	-
<i>Програми підтримки сільських громад</i>						
Прямі та гарантовані позики сільським громадам	729,3	294,9	1300	2200	2200	у 7 разів
Підтримка громадських ініціатив	3,9	6,3	3,6	6,0	4,0	63,5
<i>Програми розвитку сільської бізнес кооперації</i>						
Кредити на розвиток сільської економіки	24,3	33,1	33,1	33,1	33,1	100,0
Гранти на розвиток сільської економіки	7,0	7,9	5,8	5,8	5,8	73,4
Програма сприяння передачі технологій на сільські території	2,5	2,8	2,2	2,2	2,5	89,3
Гранти на приріст доданої вартості в сільському господарстві	15,5	20,7	14,0	15,0	10,0	48,3
<i>Програми розвитку сільського бізнесу</i>						
Гранти, спрямовані на розширення можливостей у сільському бізнесі	3,1	2,5	2,2	2,2	0	-
Гранти, спрямовані на розвиток сільськогосподарських підприємств	41,3	38,7	24,3	24,3	0	-
<i>Програми розвитку сфери сільських послуг</i>						
Програма розвитку сільських послуг	4320	7100	7000	5500	5000	70,4
Програма розвитку телекомунікацій	518	690	690	690	690	100,0
Програма розвитку дистанційного навчання та медицини	34,7	37,7	27,0	24,3	20,0	53,1

Джерело: побудовано за даними [15].

У рамках програм створення сприятливих умов життєдіяльності надають позики, кредитну гарантію чи безоплатну допомогу на придбання, ремонт чи оренду житла в сільських громадах. З 2009 р. департамент надав фінансову підтримку понад 625 тис. сільських сімей у більш ніж 21 тис. громадах. Крім цього, відділ виступав співінвестором у будівництві та реконструкції понад 900 навчальних закладів, 475 бібліотек, понад 1000 закладів охорони здоров'я та 3400 закладів громадської безпеки.

У процесі реалізації програм сприяння бізнесу та кооперації з 2009 р. було створено понад 375 тис. сільських робочих місць і надано фінансову допомогу майже 75 тис. суб'єктам сільського підприємництва [13].

Програми розвитку інфраструктури сприяють створенню безпечних умов проживання та господарської діяльності на сільських територіях шляхом реалізації інфраструктурних проектів водопостачання й водовідведення, електропостачання, телекомунікацій, розбудови закладів освіти й медичної допомоги, охорони навколишнього природного середовища. За даними USDA, це допомогло зберегти здоров'я понад 20 мільйонів сільських жителів.

Ефективною формою підтримки сільських територій Департаменту сільського господарства США, поряд із застосуванням традиційних фінансових інструментів, як-то пряме фінансування чи надання позик, є налагодження ефективної співпраці між сільськими громадами, державою та інвесторами. Із цією метою за ініціативи департаменту створено Фонд розвитку сільської інфраструктури, що дозволило розширити можливості сільських громад у залученні капіталу за рахунок доповнення наявних урядових програм позик і грантів.

Функціонування фонду є формою партнерських відносин між спеціалізованими урядовими інституціями (USDA та Сільською радою Білого дому) і приватними наявними та потенційними інвесторами. Це дозволяє акумулювати кошти та каталізувати процес їх інвестування у розвиток сільських територій.

Структура фонду забезпечує досягнення поставленої мети шляхом створення стійкої платформи для приватно-публічного партнерства та залучення капіталу в процес реалізації проектів розвитку сільської інфраструктури. При цьому капітал формується з різних джерел, зокрема від приватних компаній, спеціалізованих на реалізації проектів різного спрямування й рівня ризиковості. Цільові інвестиції пріоритетно вкладають у розбудову об'єктів сільської інфраструктури, зокрема систем енергопостачання, водопостачання та водовідведення, реконструкцію або створення закладів охорони здоров'я та освіти, а також реалізацію бізнес-проектів у сфері сільського господарства.

За інформацією Сільської ради Білого дому, лише національний кооперативний банк за посередництва інфраструктурного фонду інвестував 10 млрд дол. США у розвиток сільської економіки, зокрема малого бізнесу й створення додаткових робочих місць, та інфраструктури.

Фонд розвитку сільської інфраструктури є лише складовою частиною потужної системи фінансових інституцій – співінвесторів розвитку сільських територій, яку формують:

- Департамент сільського господарства США, як інвестор урядових програм і співзамовник проектів, щодо яких діють обмеження бюджетного фінансування, однак які здатні задовольнити потребу сільських жителів у створенні якісних умов життєдіяльності (розвиток соціальної інфраструктури, створення додаткових робочих місць);

- Фонд розвитку сільської інфраструктури, як платформа для збалансування попиту та пропозиції на інвестиційні активи в умовах сільського соціально-економічного простору;

- Національний кооперативний банк (CoBank), як один з основних інвесторів проектів економічного й соціального спрямування на сільських територіях, зокрема банк є основоположним інвестором у Фонді розвитку сільської інфраструктури;

- Приватні інвестиційні компанії, зокрема Інвестиційна компанія сільського бізнесу, спеціалізовані на фінансуванні проектів розвитку сільської економіки;

- Департамент охорони здоров'я та соціальних послуг США, який протягом останніх років інвестував близько 10 млн дол. США у сферу медичної допомоги. Грантові програми Департаменту спрямовані на підвищення ефективності медичного обслуговування сільських жителів шляхом розбудови й технічного переоснащення медичних закладів сільської місцевості.

Результатом партнерської співпраці зазначених інституцій є активізація інвестиційних процесів на сільських територіях США. При цьому стратегічний портфель їх діяльності формують такі пріоритетні напрями:

1. Розвиток малого бізнесу й створення нових робочих місць. Малий бізнес є дуже важливим для сільської економіки країни. Він створює два з кожних трьох робочих місць у США щороку. Майже половина працюючих американців є власниками або зайняті в малому бізнесі [13].

2. Активізація сільських підприємницьких ініціатив як інструменту підвищення стійкості й зміцнення сільської Америки, шляхом проведення форумів за участю урядових і приватних інституцій та представників сільських громад для визначення й розширення можливостей підприємницької діяльності на сільських територіях.

3. Охорона навколишнього природного середовища. У рамках реалізації Регіональної програми партнерства з охорони природи (RCPP) створюються можливості залучення федеральних і приватних коштів на реалізацію інноваційних проектів, спрямованих на збереження, відновлення та стале використання ґрунту, води та дикої природи в регіональному масштабі. Програмою передбачено протягом 2014–2019 рр. інвестувати понад 1,2 млрд дол. США у збереження природних ресурсів на сільських територіях.

4. Розвиток благодійності в сільській місцевості. За ініціативою

Департаменту охорони здоров'я та соціальних послуг США створено 30 державних і регіональних фондів, діяльність яких спрямована на поліпшення охорони здоров'я в сільських громадах. На досягнення цієї мети у 2015 р. було виділено 5 млн дол. США.

5. Розвиток освіти й вирішення проблем сільської ізоляції шляхом поширення комунікаційних мереж на сільських територіях (підключення інтернету до закладів освіти та бібліотек).

6. Сприяння розвитку біоекономіки через програму BioPreferred з метою не лише забезпечення населення якісною та безпечною продукцією, а й створення тисячі нових робочих місць у сільській місцевості, де вирощують і виробляють біопродукти [16].

Висновки. Узагальнення інформації щодо результатів реалізації політики сільського розвитку США дозволяє стверджувати про наявність ефективного механізму її інституційно-інвестиційного забезпечення. Незважаючи на істотну різницю у рівні соціально-економічного розвитку США та України, для сільських територій обох країн притаманними є проблеми нижчої якості життя та інфраструктурного забезпечення, порівняно з урбанізованими регіонами; високої активності процесів імміграції молоді, порушення вікової та статеві структури населення; безробіття. Відповідно подібними є і пріоритети розвитку сільських територій: підвищення конкурентоспроможності та диверсифікація сільської економіки, розбудова соціальної інфраструктури, охорона навколишнього природного середовища, зниження рівня бідності та підвищення якості життя населення. Зазначене дозволяє стверджувати, що американський досвід може бути корисним при побудові інноваційної моделі сільської політики в Україні. Зокрема, доцільним є зосередження зусиль урядових інституцій на виконанні функцій інформаційно-консультаційної підтримки сільської місцевості, координації та активізації партнерських відносин між суб'єктами сільського розвитку та потенційними приватними інвесторами. Це дозволить нівелювати вплив чинників, що стримують підвищення ефективності державної політики, одним із яких є обмеженість бюджетного фінансування. Уваги також потребує розбудова фінансової інфраструктури, що сприятиме розширенню фінансових можливостей сільських громад щодо залучення капіталу та його трансформації в суспільні блага.

В Україні функціонує система сільськогосподарських дорадчих служб з метою надання консультаційної підтримки у сфері сільського господарства. Функції налагодження співпраці між потенційними інвесторами та представниками сільських територій покладено й частково виконуються місцевими органами самоврядування. Однак, активність й ефективність виконання комунікаційної та інформаційно-консультативної функцій є низькою. Розроблення пропозицій щодо побудови дієвого механізму підтримки локальних ініціатив розвитку сільських територій, а також узгодження попиту та пропозиції на інвестиційні активи у сфері сільського розвитку з урахуванням

досвіду розвинених країн світу становлять перспективи наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Calatrava J. (2016), Origin and evolution of rural development concept and policies: from rural communities to territories. *Old and new worlds: the global challenges of rural history: international conference, 27–30 January 2016, Lisbon*, Pp. 1–18.

2. Torre A., Wallet F. *Regional Development in Rural Areas. Analytical Tools and Public Policies*. Springer International Publishing, 2016. 110 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-02372-4>.

3. Goetz S., Partridge M., Stephens H. The Economic Status of Rural America in the Trump Era. URL: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/77830>.

4. Wilson B., Rahe M. L. Rural prosperity and federal expenditures, 2000–2010. *Regional Science Policy & Practice*. 2016. Vol. 8. Is. 1–2. Pp. 3–26. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12070>.

5. Vilsack T. J. United States rural policy: Increasing opportunities and improving the quality of life of rural communities. *OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies*, 2016. Pp. 267–279. <https://doi.org/10.1787/9789264260245-12-en>.

6. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. О. М. Бородіної, І. В. Прокопи. Київ: НАН України; Ін-т екон. та прогнозув., 2010. 376 с.

7. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія. Житомир: ДВНЗ «Державний агроекологічний університет», 2008. 384 с.

8. Косодій Р. П. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації. *Економіка АПК*. 2009. № 4. С. 132–137.

9. Котенко Н. М. Фінансування сільського розвитку: концептуальні підходи та практичні моделі. *Наука й економіка*. 2012. № 4(28). Т. 2. С. 74–79.

10. American Community Survey: 2011–2015, US Census Bureau, New Census Data Show Differences Between Urban and Rural Populations. URL: <https://www.census.gov/newsroom/press.../cb16-210.html>.

11. USDA Announces First Private Sector Investments through U.S. Rural Infrastructure Opportunity Fund. URL: <https://www.usda.gov/media/press-releases/2015/07/28/usda-announces-first-private-sector-investments-through-us-rural>.

12. Boone E. J., Pettit J., Safrit R. D. Program evaluation in Extension. *Journal of Extension Systems*. 1994. № 10(1). Pp. 87–121.

13. An official website of department of agriculture U.S. URL: <https://www.usda.gov>.

14. Spotila J. T. Standards for Defining Metropolitan and Micropolitan Statistical Areas. Office of Management and Budget. *Federal Register*. 2000. Part IX. Vol. 65. No. 249. Pp. 82228–82238.

15. Cowan T. An Overview of USDA Rural Development Programs. An

Overview of USDA Rural Development Programs. URL: <https://fas.org/sgp/crs/misc/RL31837.pdf>.

16. FACT SHEET: Increasing Investment in Rural America. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/07/24/fact-sheet-increasing-investment-rural-america>.

References

1. Calatrava-Requena, J. (2016), Origin and evolution of rural development concept and policies: from rural communities to territories. *Old and new worlds: the global challenges of rural history: international conference*, 27–30 January 2016, Lisbon, Pp. 1–18.

2. Torre, A., Wallet, F. (2016), *Regional Development in Rural Areas*. Analytical Tools and Public Policies. Springer International Publishing, Germany.

3. Goetz, S., Partridge, M., Stephens, H. (2017), The Economic Status of Rural America in the Trump Era, available at: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/77830>.

4. Wilson, B., Rahe, M. L. (2016), Rural prosperity and federal expenditures, 2000–2010. *Regional Science Policy & Practice*, vol. 8, is. 1–2, pp. 3–26. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12070>.

5. Vilsack, T. J. (2016), *United States rural policy: Increasing opportunities and improving the quality of life of rural communities*. OECD Regional Outlook 2016. Productive Regions for Inclusive Societies, pp. 267–279. <https://doi.org/10.1787/9789264260245-12-en>.

6. Borodina, O. M. and Prokopa, I. V. eds. (2010), *Teoriia, polityka ta praktyka silskoho rozvytku* [Theory, Policy and Practice Rural Development], Institute of Economics and Forecasting of the NASU, Kiev, Ukraine.

7. Zinchuk, T. O. (2008), *Yevropeiska intehtratsiia: problemy adaptatsii ahrarnoho sektora ekonomiky* [European integration: problems of the agricultural sector adaptation], State Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine.

8. Kosodiy, R. P. (2009), Problems of rural development in the context of globalization. *Economika APK*, no. 4, pp. 132–137.

9. Kotenko, N. M. (2012), Funding for rural development: conceptual approaches and practical models. *Science and economics*, no. 4(28), pp. 74–79.

10. American Community Survey: 2011-2015, US Census Bureau, New Census Data Show Differences Between Urban and Rural Populations (2016), available at: <https://www.census.gov/newsroom/press.../cb16-210.html>.

11. USDA Announces First Private Sector Investments through U.S. Rural Infrastructure Opportunity Fund (2015), available at: <https://www.usda.gov/media/press-releases/2015/07/28/usda-announces-first-private-sector-investments-through-us-rural>.

12. Boone, E. J., Pettit, J., Safrit, R. D. (1994), Program evaluation in Extension. *Journal of Extension Systems*, no. 10(1), pp. 87–121.

13. An official website of department of agriculture U.S., available at: <https://www.usda.gov>.

14. Spotila, J. T. (2000), Standards for Defining Metropolitan and Micropolitan Statistical Areas. Office of Management and Budget. *Federal Register*, 2000, part IX, vol. 65, no. 249, pp. 82228–82238.

15. Cowan, T. (2016), An Overview of USDA Rural Development Programs. An Overview of USDA Rural Development Programs. URL: <https://fas.org/sgp/crs/misc/RL31837.pdf>.

16. FACT SHEET: Increasing Investment in Rural America (2013), available at: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/07/24/fact-sheet-increasing-investment-rural-america>.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Прокопчук О., Горбачова І. Система інституційно-інвестиційної підтримки розвитку сільських територій у США. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. Pp. 115–128. URL: www.are-journal.com.

Style – Harvard:

Prokopchuk, O. and Gorbachova, I. (2018), System of institutional and investment support of rural areas development in the USA. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 115–128, available at: www.are-journal.com.

УДК 336:226.11

JEL: O18, R58, Q10, J10

Микола Тимошенко

*Житомирський агротехнічний коледж
Україна*

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРОБЛЕМ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Мета. Мета статті – оцінка сучасного стану соціальної інфраструктури сільських територій України, ідентифікація проблем та обґрунтування стратегічних орієнтирів розвитку на основі кореляційно-регресійного аналізу залежності сталості сільського розвитку від соціальних умов.

Методологія / методика / підхід. Теоретико-методологічною основою дослідження є діалектичний, системний і синергетичний науковий підходи, використання яких у вивченні сільського розвитку зумовлено орієнтацією на побудову євроорієнтованого суспільства в Україні. У процесі дослідження використані такі наукові методи: абстрактно-логічний, зокрема прийоми індукції та дедуції, аналогії та співставлення; операціоналізації понять; метод теоретичного узагальнення та аналізу й синтезу; різноманітні прийоми економіко-статистичного методу (статистичне спостереження, порівняння, табличний); кореляційно-регресійний аналіз та ін.

Результати. Розкрито науково-теоретичні засади формування та розвитку соціальної інфраструктури села як важливого чинника, що забезпечує соціально-культурні та житлово-побутові умови сільського населення з метою гарантування відтворення робочої сили та підвищення якості життя сільського населення. Установлено, що за період ринкової трансформації аграрного сектора відбулась руйнація соціальної сфери села, яка стала наслідком безсистемного, некомплексного та часто непрофесійного вирішення завдань аграрної реформи в Україні. Доведено, що саме кореляційно-регресійні моделі кількісної оцінки дозволяють виявити міру та першочерговість впливу окремих екзогенних та ендогенних чинників на сталість розвитку сільських територій, і, як наслідок – забезпечать ефективне вирішення виявлених проблем.

Оригінальність / наукова новизна отриманих результатів полягає в удосконаленні методичного підходу до комплексної оцінки соціально-економічного стану сільських територій на основі застосування багатофакторних кореляційно-регресійних моделей і визначення корелятивності зв'язку між соціальними чинниками, які безпосередньо впливають на сталість сільського розвитку.

Практична цінність / значущість полягає в тому, що отримані результати сприятимуть розробці чітких орієнтирів щодо введення в дію нових та оновлення наявних закладів, організацій та установ усіх галузей сфери соціально-побутового обслуговування, інженерних комунікацій тощо, які б забезпечили якісно новий рівень життя та добробуту сільських мешканців.

Ключові слова: сільські території, соціальна інфраструктура, умови життя, сільський розвиток, кореляційно-регресійний аналіз, багатофакторна модель.

Mykola Tymoshenko

Zhytomyr Agro-technical College
Ukraine

IDENTIFICATION OF PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL TERRITORIES OF UKRAINE

Purpose. *The purpose of paper is to assess the current state of the social infrastructure of Ukrainian rural areas, identify problems and justify strategic development benchmarks based on a correlation and regression analysis of the dependence of the sustainability of rural development on social conditions.*

Methodology / approach. *The theoretical and methodological basis of the research is the dialectic, systemic and synergetic scientific approaches, the use of which in the study of rural development is due to the orientation towards the construction of a European-oriented society in Ukraine. In the process of research, the following scientific methods have been used: abstract-logical, in particular methods of induction and deduction, analogy and comparison; operationalization of concepts; method of theoretical generalization and analysis and synthesis; various methods of the economic-statistical method (statistical observation, comparison, tabular); correlation-regression analysis, etc.*

Results. *The article describes the scientific and theoretical principles of the formation and development of the social infrastructure of the village as an important factor ensuring the socio-cultural and housing and living conditions of the rural population in order to guarantee the reproduction of the labor force and increase the quality of life of the rural population. It was established that during the period of the market transformation of the agrarian sector, the destruction of the social sphere of the village took place, which resulted from the unsystematic, non-complex and often unprofessional solution of the problems of agrarian reform in Ukraine. It is proved that the correlation-regression model of quantitative assessment allows us to determine the extent and priority of the influence of certain exogenous and endogenous factors on the sustainability of rural areas development, and, as a result, provide an effective solution to the identified problems.*

The originality / scientific novelty *of the results is to improve the methodological approach to the comprehensive assessment of the socio-economic status of rural areas based on the use of multi-factor correlation-regression models and to determine the correlation of the relationship between social factors that directly affect the sustainability of rural development.*

Practical value / implications *is that the obtained results will contribute to the development of clear benchmarks for the introduction of new and upgrading of existing institutions, organizations and agencies of all sectors of social services, engineering communications, etc., which would provide a qualitatively new standard of living and well-being of rural inhabitants.*

Key words: *rural territories, social infrastructure, living conditions, rural development, correlation-regression analysis, multifactorial model.*

Николай Тимошенко

Житомирский агротехнический колледж
Украина

ИДЕНТИФИКАЦИЯ ПРОБЛЕМ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ УКРАИНЫ

Цель. Цель статьи – оценка современного состояния социальной инфраструктуры сельских территорий Украины, идентификация проблем и обоснование стратегических ориентиров развития на основе корреляционно-регрессионного анализа зависимости устойчивости сельского развития от социальных условий.

Методология / методика / подход. Теоретико-методологической основой исследования являются диалектический, системный и синергический научные подходы, использование которых в изучении сельского развития обусловлено ориентацией на построение евроориентированного общества в Украине. В процессе исследования использованы такие научные методы: абстрактно-логический, в частности приемы индукции и дедукции, аналогии и сопоставления; операционализации понятий; метод теоретического обобщения, анализа и синтеза; разнообразные приемы экономико-статистического метода (статистическое наблюдение, сравнение, табличный); корреляционно-регрессионный анализ и др.

Результаты. Раскрыты научно-теоретические принципы формирования и развития социальной инфраструктуры села, как важного фактора, который обеспечивает социально-культурные и жилищно-бытовые условия сельского населения с целью гарантирования воссоздания рабочей силы и повышения качества жизни сельского населения. Установлено, что за период рыночной трансформации аграрного сектора произошло разрушение социальной сферы села, которое стало следствием бессистемного и часто непрофессионального решения заданий аграрной реформы в Украине. Доказано, что именно корреляционно-регрессионные модели количественной оценки позволяют выявить меру и первоочередность влияния отдельных экзогенных и эндогенных факторов на устойчивость развития сельских территорий, и, как следствие – обеспечат эффективное решение выявленных проблем.

Оригинальность / научная новизна полученных результатов заключается в усовершенствовании методического подхода к комплексной оценке социально-экономического состояния сельских территорий на основе применения многофакторных корреляционно-регрессионных моделей и определения коррелятивности связи между социальными факторами, которые непосредственно влияют на устойчивость сельского развития.

Практическая ценность / значимость заключается в том, что полученные результаты будут способствовать разработке четких ориентиров относительно введения в действие новых и обновления существующих заведений, организаций и учреждений всех отраслей сферы социально-бытового обслуживания, инженерных коммуникаций и тому подобное, которые обеспечат качественно новый уровень жизни и благосостояния сельских жителей.

Ключевые слова: сельские территории, социальная инфраструктура, условия жизни, сельское развитие, корреляционно-регрессионный анализ, многофакторная модель.

Постановка проблемы. Однією з основних складових частин рівня життя сільського населення, що визначає його комфортність і безпосередньо пов'язана із життєдіяльністю й соціальними відносинами, є соціальна сфера. Не дивлячись на зростання виробництва сільськогосподарської продукції та

ефективність функціонування аграрного сектора економіки України в цілому, щороку знижується забезпеченість сільських населених пунктів об'єктами соціального призначення, їх мережа продовжує деградувати. Нині в сільській місцевості майже повністю призупинилося будівництво нових доріг з твердим покриттям, об'єктів інженерного облаштування, житла, закладів комунально-побутового та соціально-культурного призначення. Подолання неадекватного впливу економічного зростання на розвиток соціальної сфери сільської місцевості вимагає розробки теоретико-методологічних положень і практичних рекомендацій щодо оцінки сучасного стану соціальної інфраструктури сільських територій України, ідентифікації проблем та обґрунтування стратегічних орієнтирів дальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення теоретико-методичних і прикладних аспектів соціального розвитку села зробили такі відомі вітчизняні вчені, як: О. Бородіна, І. Прокопа [1], В. Залізко [2], Т. Зінчук зі співавторами [3], М. Малік, М. Хвесик [4], П. Саблук, М. Орлатий, О. Булавка [5] та ін. Цій проблематиці приділяють увагу такі зарубіжні вчені-економісти, як: N. Dawson [6], T. Dax, M. Fischer [7], T. Marsden, Jo. Banks, G. Bristow [8], D. Nakamura [9], F. Navarro зі співавторами [10], J. D. Ulrich-Schad, Q. Hua [11] та ін. Досліджуючи соціально-трудова потенціал українського села, Ю. Ф. Мельник, Б. К. Супіханов, Ю. Я. Лузан та інші зазначають, що соціальна інфраструктура села визначає матеріальну основу життєвих потреб населення, є необхідною умовою всебічного розвитку людини як особистості для здійснення її активної трудової діяльності. Тому соціальний розвиток села – один із найважливіших напрямів аграрної політики країни, який спрямований на досягнення високої продуктивності сільськогосподарського виробництва та підвищення на цій основі життєвого рівня сільського населення [12, с. 121–122]. Як зазначають відомі вчені економісти-аграрники М. Й. Малік і М. А. Хвесик, за останні десятиріччя в розвитку соціальної сфери на селі спостерігається деградація її матеріально-технічної бази (у багатьох регіонах процеси цієї деградації уже вийшли за критичну межу); відбувається руйнація соціальної інфраструктури села, що є наслідком безсистемного, некоплексного розв'язання завдань аграрної реформи в Україні [4]. Т. Dax, M. Fischer [7] досліджують проблематику альтернативних підходів до впровадження політики сталого розвитку сільської місцевості в регіонах, що стикаються із зменшенням чисельності населення. J. D. Ulrich-Schad та Q. Hua [11] розглядають можливі прогностичні значення щодо розвитку благоустрою в сільських околицях США, в тому числі, в якій мірі є можливість появи такого ефекту як «конфлікт культури», тобто коли цінності й ставлення нових і старих жителів відрізняються від питань місцевого розвитку. Водночас складність і багатогранність наявних проблем зумовлює необхідність формування нових підходів щодо оцінки соціального розвитку села та виявлення міри впливу екзогенних та ендогенних чинників на сталість розвитку сільських територій.

Мета статті – оцінка сучасного стану соціальної інфраструктури сільських територій України, ідентифікація проблем та обґрунтування стратегічних орієнтирів розвитку на основі кореляційно регресійного аналізу залежності сталості сільського розвитку від соціальних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка та ефективність реалізації заходів соціально-економічного розвитку села набувають виключного значення з огляду на євроінтеграційний вектор розвитку економіки держави та децентралізацію системи управління сільськими територіями. Такі зміни покликані одночасно сприяти розвитку як економічної, так і соціальної сфер села та забезпечувати високі стандарти життя сільського населення. Відомі вчені економісти-аграрники О. Г. Булавка, І. Ф. Гнибіденко, М. К. Орлатий, І. В. Прокопа, П. Т. Саблук, К. І. Якуба та інші в поняття соціальна інфраструктура вкладають «сукупність організацій і підприємств, які забезпечують сприятливі умови життєдіяльності людей на виробництві та в побуті. Галузі соціальної інфраструктури не виробляють продукції, але вони створюють умови для її виробництва» [5].

Отже, соціальна інфраструктура сільських територій – це мережа підприємств, установ, закладів, а також окремих служб (з їх матеріальною базою, працівниками, господарськими та іншими зв'язками), яка забезпечує соціально-культурні та житлово-побутові умови сільського населення з метою гарантування відтворення робочої сили та підвищення якості життя сільського населення. Розвинута соціальна інфраструктура дає можливість послідовно скорочувати невиправдану трудову внутрішню та зовнішню міграцію селян і плинність кадрів у наявних аграрних формуваннях. Сільська соціальна інфраструктура містить такі складові елементи (рис. 1).

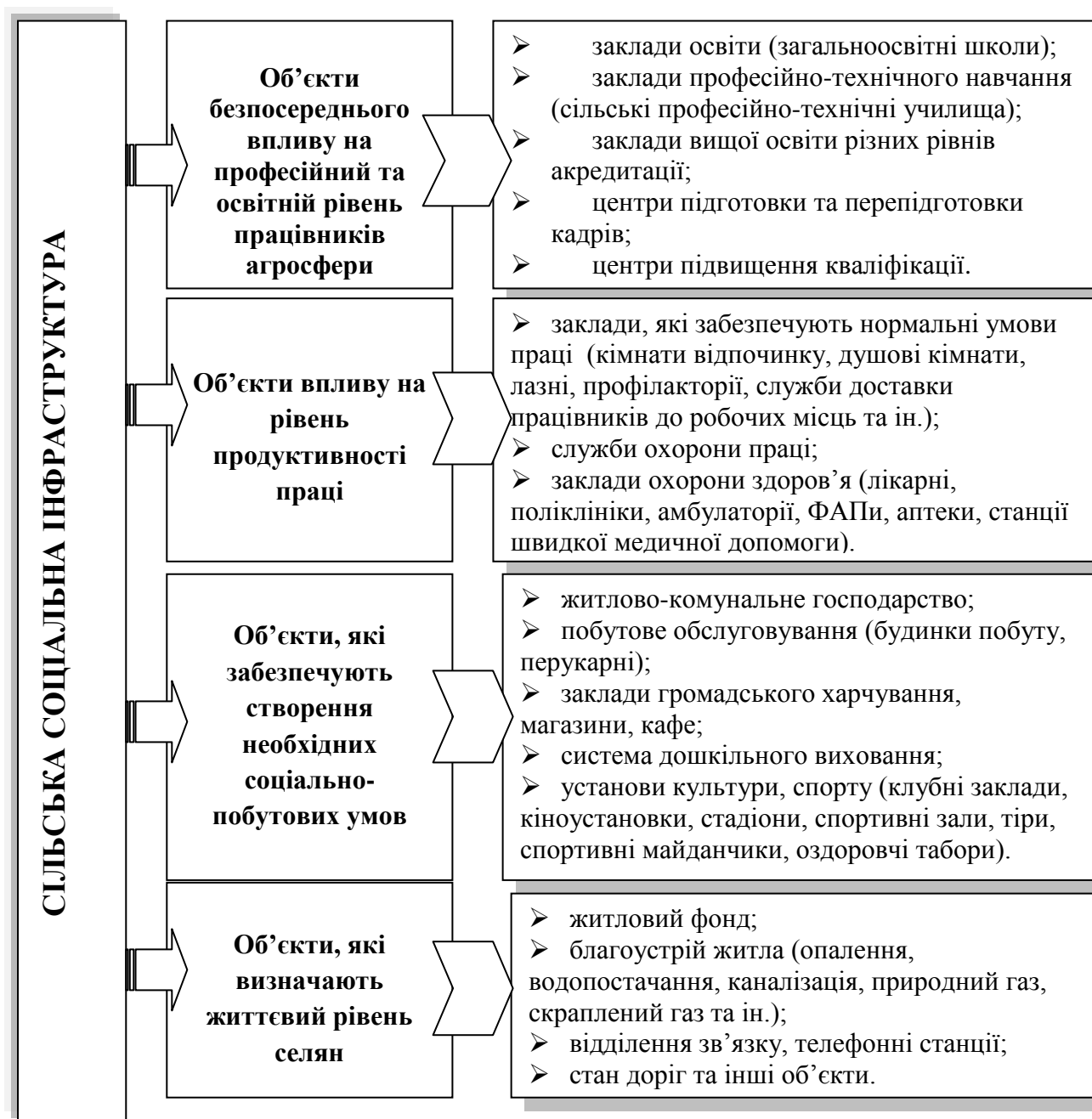

Рис. 1. Складові частини соціальної інфраструктури села

Джерело: розроблено автором на основі [2, с. 223; 12] та власні дослідження.

До найважливіших об'єктів на селі, які мають важливе соціально-економічне значення, відносять, перш за все: житлово-комунальне господарство; побутове обслуговування; торговельну мережу; транспортне забезпечення; мережу зв'язку; охорону здоров'я; фізичне виховання; культуру й мистецтво; рекреаційний розвиток; соціальний захист. За характером безпосереднього впливу на професійний та освітній рівень працівників аграрного сектора, на рівень продуктивності їх праці, забезпечення необхідних

соціально-побутових умов та якісного рівня життя селян, соціальна інфраструктура сільських територій складається з відповідних ланок, галузей і сфер діяльності (рис. 2).

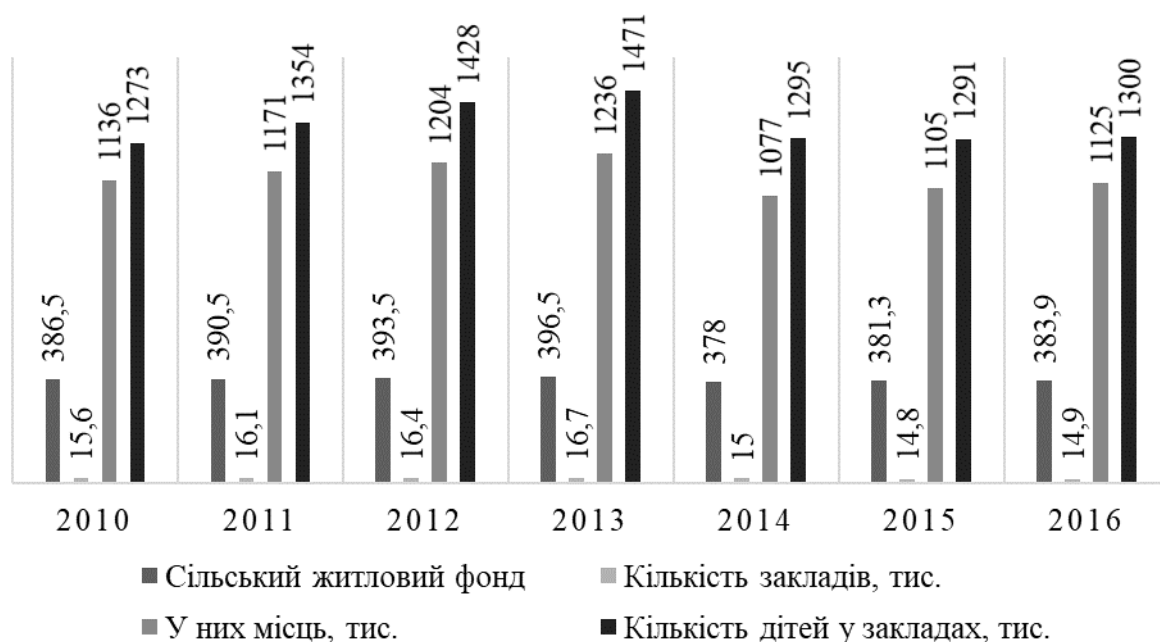
Рис. 2. Класифікація об'єктів сільської соціальної інфраструктури

Джерело: систематизовано автором на основі [13, с. 51; 12] та власні дослідження.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [14], будівництво в сільській місцевості об'єктів освіти, охорони здоров'я, культури і спорту, водопроводів, каналізаційних систем і споруд, мережі газо- й електропостачання, шляхів, об'єктів служби побуту, благоустрій територій, а в трудонедостатніх селах, крім цього, спорудження житла, здійснюють за

рахунок державного та місцевого бюджетів. У випадках, коли спорудження зазначених об'єктів здійснюють за власні кошти суб'єктів господарювання, то понесені ними витрати відшкодовують із Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Цим же документом до 2000 р. планували виконати державні програми газифікації, водопостачання, електрифікації, будівництва доріг, благоустрою сіл, а також відродження трудонедостатніх, занепадаючих сільських населених пунктів [14]. Крім того, у 2000 р. підписано Указ Президента України «Про основні засади розвитку соціальної сфери села» [15], метою якого було покращення соціально-економічних умов трудової діяльності, культурно-побутових умов життя та зростання добробуту сільського населення задля поліпшення демографічної ситуації та розвитку трудового потенціалу.

Відомо, що першочерговою та життєво необхідною потребою як сільського, так і міського населення, є житло. Житловий фонд сільських населених пунктів України станом на 2016 р. налічував 383,9 млн м² загальної площі, що на 386,5 млн м² (0,6 %) більше, ніж у 2010 р. (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка сільського житлового фонду та розвиток дитячих дошкільних закладів в Україні

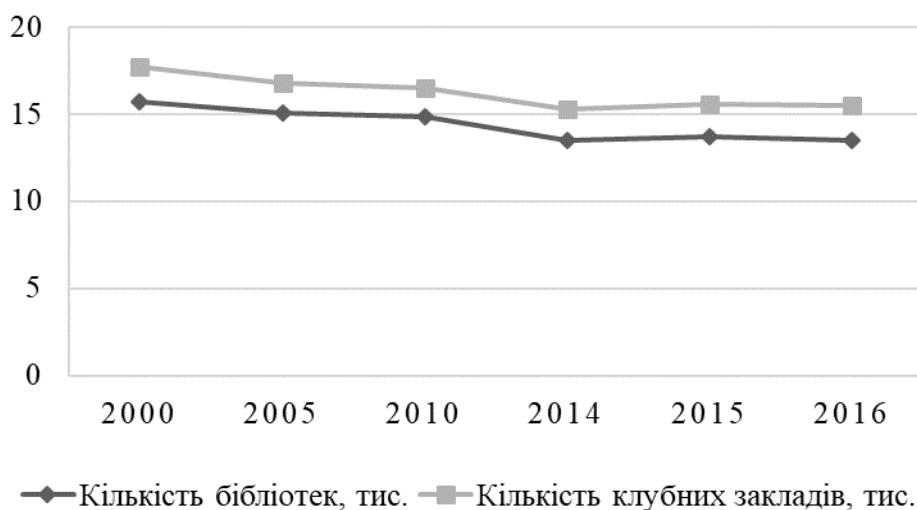
Джерело: побудовано за даними [16].

Проведене дослідження свідчить, що зменшення природного приросту сільського населення стало однією із причин закриття й часткового перепрофілювання низки дошкільних навчальних закладів. Нині їх кількість почала дещо збільшуватися, проте не відповідає наявній потребі.

На рис. 4 наведено показники, які характеризують стан забезпеченості закладами культури сільських територій України за досліджуваний період.

За результатами проведеного аналізу встановлено, що кількість сільських населених пунктів України, на території яких були розташовані бібліотеки,

клуби або будинки культури, за останні роки значно зменшилась.

Рис. 4. Кількість бібліотек і клубних закладів в сільській місцевості України

Джерело: побудовано за даними [16].

Варто зазначити, що зростання ефективності функціонування суб'єктів господарювання на сільських територіях України не призвело до зміцнення соціально-економічного потенціалу сільських поселень, їх здатності розвивати власну соціальну інфраструктуру. За даними фахівців Західного наукового центру НАН України, ступінь зношення основних фондів інфраструктурного комплексу (об'єктів залізничного, авіаційного, транспортного сполучення та складського господарства, інфраструктури з перероблення та знищення відходів, прибирання сміття, основних засобів закладів охорони здоров'я, культури та спорту, відпочинку та розваг, освіти; мереж постачання електроенергії, газу, води, комунікації в Україні становить у середньому 60–80 % [17].

Для соціального забезпечення та людського розвитку сільських територій прийнято низку програмних документів і нормативно-правових актів, зокрема: Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року, Концепцію загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року (втратила чинність); у 2013 р. Міністерство аграрної політики та продовольства України запровадило Ініціативу соціально-економічного розвитку сільських територій – «Рідне село», метою якої була розробка політики соціально-економічного розвитку українського села за принципом «знизу → до верху», а також вирішення інших нагальних проблем сільських територій [18; 19].

Уважаємо, що для підтримки соціальних пріоритетів розвитку сільських територій доцільно забезпечити участь аграрних формувань різних форм власності й типів господарювання у фінансуванні: будівництва об'єктів соціальної інфраструктури та інженерного благоустрою сільських населених пунктів; допомоги у проведенні ремонтів; забезпеченні продуктами харчування

закладів освіти та охорони здоров'я; придбання медикаментів і препаратів, необхідного інвентарю й технологічного обладнання тощо.

У процесі дослідження необхідним представлялося визначити міру впливу соціальних чинників на рівень розвитку сільських територій України. Для аналізу впливу вказаних чинників застосовано економіко-математичний метод дослідження, що дало змогу виявити взаємозв'язок між факторними та результативними показниками. Із цією метою розроблено статистичну кореляційно-регресійну модель і встановлено зв'язок між обсягами виробленої продукції сільського господарства на 1 сільського жителя та низкою показників, які характеризують стан розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. При цьому характер зазначеного зв'язку, за результатами дослідження, є прямим. Розрахунки здійснювали за статистичними показниками, які характеризують соціальні умови життя сільських домогосподарств областей України у 2017 р. і розрахунковими даними власних досліджень. Попереднє вивчення залежності між вказаними ознаками показало, що зв'язок може бути виражений за допомогою такого рівняння регресії:

$$Y_x = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n,$$

де Y_x – залежна змінна (результативна ознака – вироблено продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) на 1 сільського жителя, тис. грн);

a_0 – початок відліку, який економічного сенсу немає;

$a_1, a_2, \dots, a_n$ – коефіцієнти регресії;

$x_1, x_2, \dots, x_n$ – фактори.

Високі соціальні стандарти життя сільських жителів і розвиток соціальної інфраструктури значною мірою визначають рівень сталості розвитку сільських територій. Для перевірки зазначеного вище, а також для оцінки рівня впливу показників, які характеризують стан і забезпеченість закладами соціально-побутового характеру, проведено кореляційно-регресійний аналіз, результати якого наведено в табл. 1. Коефіцієнти регресії ($a_1=0,109$, $a_2=0,616$, $a_3=0,252$, $a_4=0,784$, $a_5=0,578$) показують, на скільки в середньому зміняться обсяги валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) на 1 сільського жителя при зміні кожного фактора на одиницю його виміру за фіксованих значень решти факторів, уключених у рівняння. З рівняння регресії випливає, що з урахованих факторів найбільший вплив на розвиток сільських територій має питома вага обладнаних сільських житлових будинків індивідуальним опаленням і природним газом. Лише розробка дієвого організаційно-економічного механізму реалізації стратегії сталого розвитку сільських територій у сфері соціально-побутового та комунального обслуговування та втілення її в життя дасть змогу забезпечити: збереження наявних, відновлення та створення нових закладів соціальної інфраструктури, які створять сприятливі умови життєдіяльності для сільського населення.

Згідно з даними лінійної регресії, коефіцієнт кореляції ($R=0,807$)

демонструє тісний зв'язок і пряму залежність між результативною ознакою та обраними чинниками.

Таблиця 1

Результати багатofакторної кореляційно-регресійної залежності обсягів виробництва валової продукції сільського господарства на 1 сільського жителя України, 2017 р.

Ознаки й статистична характеристика	Показники та їх значення
Результативна ознака – Y	Вироблено продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) на 1 сільського жителя, тис. грн)
Факторні ознаки:	
x_1	Питома вага обладнаних сільських житлових будинків водопроводом, %;
x_2	Питома вага обладнаних сільських житлових будинків гарячим водопостачанням, %;
x_3	Питома вага обладнаних сільських житлових будинків каналізацією, %;
x_4	Питома вага обладнаних сільських житлових будинків індивідуальним опаленням, %;
x_5	Питома вага обладнаних сільських житлових будинків природним газом, %.
Регресійна модель	$Y = 22,64 + 0,109x_1 + 0,616x_2 + 0,252x_3 + 0,748x_4 + 0,578x_5$
Коефіцієнт множинної кореляції	$R=0,807245$
Коефіцієнт множинної детермінації	$R^2 = 0,651644$
Критерій Фішера	$F_{факт} (5; 10) = 6,73$ $F_{теор} (5; 10; 0,95) = 3,33$ $F_{факт} > F_{теор}$

Джерело: власні розрахунки автора.

За ступенем контролюваності всі фактори належать до групи контрольованих, проте не керованих. Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,651$) свідчить про те, що 65,1 % випадків усіх змін обсягів валової продукції сільського господарства зумовлено обраними показниками, які характеризують стан розвитку соціально-побутових умов життя сільського населення, а решта – іншими неврахованими факторами. Достовірність кореляційного відношення оцінювали за допомогою F -критерію Фішера, фактичне значення якого (11,576) більше табличного (3,33), що дозволяє зробити висновок про достовірність кореляційного зв'язку. Результати отриманої кореляційної залежності наведено в табл. 2.

Крім того, здійснено виявлення ефекту мультиколінеарності за допомогою алгоритму Фаррара-Глобера задля отримання якісної регресійної моделі й адекватного опису процесу, що досліджується. Наявність такого явища, як мультиколінеарність, може привести до неправильних розрахункових показників моделі і, якщо перенести їх на генеральну сукупність, отримується хибне уявлення про соціально-економічні процеси, які відбуваються на

сільських територіях, що не дозволяє вирішити виявлені проблеми. Проведені розрахунки підтвердили відсутність ефекту мультиколінеарності.

Таблиця 2

Кореляційна залежність між показниками стану соціально-побутових умов життя сільського населення України

	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5
X_1	1,000000	0,757732	0,938062	0,225711	0,204682
X_2	0,757732	1,000000	0,911259	0,435856	0,406012
X_3	0,938062	0,911259	1,000000	0,374916	0,359708
X_4	0,225711	0,435856	0,374916	1,000000	0,895380
X_5	0,204682	0,406012	0,359708	0,895380	1,000000

Джерело: власні розрахунки автора.

Отже, верифікація наведеної вище багатofакторної моделі на основі застосування коефіцієнтів множинної кореляції, множинної детермінації, а також критерію Фішера засвідчує її адекватність методичному інструментарію дослідження умов сталого сільського розвитку. Саме кореляційно-регресійні моделі кількісної оцінки дозволяють виявити міру та першочерговість впливу окремих екзогенних та ендогенних чинників на сталість розвитку сільських територій, що забезпечить ефективне вирішення виявлених проблем.

Висновки. На основі проведеного багатofакторного аналізу та отриманих даних щодо впливу соціальних чинників на сталість розвитку сільських територій України встановлено, що стратегічні цілі сільського розвитку в сучасних умовах повинні ґрунтуватися на пріоритетних напрямках з урахуванням його соціального потенціалу. Варто зазначити, що євроорієнтований вектор розвитку України актуалізує питання децентралізації влади як стратегічного напрямку функціонування соціальної сфери села. Вважаємо, що розширення фінансових та юридичних повноважень органів місцевого самоврядування сільських територій повинно здійснюватися так, щоб: *по-перше*, максимально наблизити процес прийняття рішення до громадян та забезпечити інтереси місцевих жителів; *по-друге*, територіальні громади мають володіти організаційними, матеріально-фінансовими та людськими ресурсами, достатніми для забезпечення необхідного обсягу та якості послуг, які повинні надаватись населенню відповідно до загальноприйнятих соціальних норм і стандартів; *по-третє*, використати дієвий організаційно-економічний механізм використання коштів, які планують виділяти на соціальні цілі. Для цього необхідно окреслити чіткі орієнтири щодо введення в дію нових та оновлення наявних закладів, організацій та установ усіх галузей сфери соціально-побутового обслуговування, інженерних комунікацій, запровадження нових сучасних форм інформаційно-консультаційного та дорадчого забезпечення сталого соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій. Результати проведеного дослідження в перспективі будуть поглиблюватися та розвиватимуться в напрямі пошуку фінансово-матеріальних вкладень, необхідних для ефективного розвитку соціальної інфраструктури, а

також зовнішніх і внутрішніх джерел їх надходження.

Список використаних джерел

1. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Село і селянство на роздоріжжі можливостей і перехресті надій. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 2. С. 132–147. <https://doi.org/10.15407/eip2016.02.129>.
2. Залізко В. Д. Сільські території України: стратегічні пріоритети розвитку в контексті зміцнення економічної безпеки: монографія. Ірпінь: НУДПСУ, 2014. 502 с.
3. Zinchuk T., Kutsmus N., Kovalchuk O., Dankevych V., Usjuk T. Institutional Transformation of Ukraine's Agricultural Sector. *Review of Economic Perspectives*. 2017. Vol. 17. Is. 1. Pp. 57–80. <https://doi.org/10.1515/revesp-2017-0003>.
4. Малік М. Й., Хвесик М. А. Сталий розвиток сільських територій на засадах раціонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 5. С. 3–12.
5. Саблук П. Т., Орлатий М. К., Булавка О. Г. та ін. Матеріальний добробут сільських жителів; за ред. П. Т. Саблука. Київ: ННЦ «ІАЕ» УААН, 2002. 369 с.
6. Dawson N. M. Leaving no-one behind? Social inequalities and contrasting development impacts in rural Rwanda. *Development Studies Research*. 2018. Vol. 5. No. 1. Pp. 1–14. <https://doi.org/10.1080/21665095.2018.1441039>.
7. Dax T., Fischer M. An alternative policy approach to rural development in regions facing population decline. *European Planning Studies*. 2017. Vol. 26. Is. 2. Pp. 297–315. <https://doi.org/10.1080/09654313.2017.1361596>.
8. Marsden T., Banks Jo., Bristow G. The Social Management of Rural Nature: Understanding Agrarian-Based Rural Development. *Sage journals*. 2002. Vol. 34. Is. 5. <https://doi.org/10.1068/a3427>.
9. Nakamura D. Alternative Spatial Structure for Sustainable Rural Economy: A Note on Socially Optimal Firm Location. *International Regional Science Review*. 2016. Vol. 41. Is. 1. Pp. 86–102. <https://doi.org/10.1177/0160017616650001>.
10. Navarro F., Labianca M., Cejudo E., de Rubertis S., Salento A., Maroto J., Belliggiano A. Interpretations of Innovation in Rural Development. The Cases of Leader Projects in Lecce (Italy) and Granada (Spain) in 2007–2013 Period. *European Countryside*. 2018. Vol. 10. Is. 1. Pp. 107–126. <https://doi.org/10.2478/euco-2018-0007>.
11. Ulrich-Schad J. D., Hua Q. Culture Clash? Predictors of Views on Amenity-Led Development and Community Involvement in Rural Recreation Counties. *Rural Sociology*. 2018. Vol. 83. Is. 1. Pp. 81–103. <https://doi.org/10.1111/ruso.12165>.
12. Мельник Ю. Ф., Супіханов Б. К., Лузан Ю. Я. та ін. Соціально-трудова потенціал українського села. Стан, проблеми, шляхи вирішення. Київ: НДІ «Агропромпродуктивність», 2007. 352 с.
13. Соціально-економічні проблеми розвитку сільських територій: регіональний аспект: кол. монографія; за ред. В. І. Ткачука. Житомир: Рута, 2014. 356 с.

14. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України: Закон України від 17.10.1990 р. № 400-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 45. С. 602.

15. Про основні засади розвитку соціальної сфери села: Указ Президента України від 20.12.2000 р. № 1356/2000. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1356/2000>.

16. Статистичний щорічник України за 2016 р. / за ред. І. Є. Вернера. Київ, 2017. 611 с.

17. Назарчук З. Т. Інфраструктурний комплекс західного регіону України: стан і перспективи. URL: http://lvivforum.com.ua/presentation/Nazarchuk_tezy.pdf.

18. Підвищення якості життя на селі має бути під постійною увагою держави. URL: <http://prezident.gov.ua>.

19. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158 (зі змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.

References

1. Borodina, O. M. and Prokopa, I. V. (2016), Village and peasantry on cross-roads possibilities and crossing of hopes. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, vol. 2, pp. 132–147. <https://doi.org/10.15407/eip2016.02.129>.

2. Zalisko, V. D. (2014), *Silski terytorii Ukrainy: stratehichni priorytety rozvytku v konteksti zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky* [Rural territories of Ukraine: strategic priorities of development in the context of strengthening of economic security], NUDPSU, Irpin, Ukraine.

3. Zinchuk, T., Kutsmus, N., Kovalchuk, O., Dankevych, V. and Usjuk, T. (2017), Institutional Transformation of Ukraine's Agricultural Sector. *Review of Economic Perspectives*, vol. 17, is. 1, pp. 57–80. <https://doi.org/10.1515/revexp-2017-0003>.

4. Malik, M. Y. and Khvesyuk, M. A. (2010), Steady development of rural territories on principles of rational priroдокористuvannya and ekologo-safe agroindustrial production. *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 3–12.

5. Sabluk, P. T. eds. (2002), *Materialnyi dobrobut silskykh zhyteliv* [Financial welfare of villagers], NSC «IAE» UAAN, Kyiv, Ukraine.

6. Dawson, N. M. (2018), Leaving no-one behind? Social inequalities and contrasting development impacts in rural Rwanda. *Development Studies Research*, vol. 5, no. 1, pp. 1–14. <https://doi.org/10.1080/21665095.2018.1441039>.

7. Dax, T. and Fischer, M. (2017), An alternative policy approach to rural development in regions facing population decline. *European Planning Studies*, vol. 26, is. 2, pp. 297–315. <https://doi.org/10.1080/09654313.2017.1361596>.

8. Marsden, T., Banks, Jo. and Bristow, G. (2002), The Social Management of Rural Nature: Understanding Agrarian-Based Rural Development. *Sage journals*, vol. 34, is. 5. <https://doi.org/10.1068/a3427>.

9. Nakamura, D. (2016), Alternative Spatial Structure for Sustainable Rural Economy: A Note on Socially Optimal Firm Location. *International Regional Science Review*, vol. 41, is. 1, pp. 86–102. <https://doi.org/10.1177/0160017616650001>.

10. Navarro, F., Labianca, M., Cejudo, E., de Rubertis, S., Salento, A., Maroto, J. and Belliggiano, A. (2018), Interpretations of Innovation in Rural Development. The Cases of Leader Projects in Lecce (Italy) and Granada (Spain) in 2007–2013 Period. *European Countryside*, vol. 10, is. 1, pp. 107–126. <https://doi.org/10.2478/euco-2018-0007>.

11. Ulrich-Schad, J. D. and Hua, Q. (2018), Culture Clash? Predictors of Views on Amenity-Led Development and Community Involvement in Rural Recreation Counties. *Rural Sociology*, vol. 83, is. 1, pp. 81–103. <https://doi.org/10.1111/ruso.12165>.

12. Melnyk, Yu. F., Supikhanov, B. K. Luzan, Yu. Ya. et al (2007), *Sotsialno-trudovyi potentsial ukrainskoho sela. Stan, problemy, shliakhy vyrishennia* [Social labour potential of the Ukrainian village. State, problems, ways of decision], NDI «Ahropromproduktyvnist», Kyiv, Ukraine.

13. Tkachuk, V. I. ed. (2014), *Sotsialno-ekonomichni problemy rozvytku silskykh terytorii: rehionalnyi aspekt* [Socio-economic problems of development of rural territories: regional aspect], Ruta, Zhytomyr, Ukraine.

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (1990), There law of Ukraine «About priority of social development of village and agroindustrial complex in the national economy of Ukraine» from 17.10.1990, no. 400-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*, No. 45.

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), Decree of the President of Ukraine «About basic principles of development of social sphere of village», available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1356/2000>.

16. State Statistics Service of Ukraine (2017), *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 r.* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2016], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

17. Nazarchuk, Z. T. (2016), Infrastructural complex of western region of Ukraine: state and prospects, available at: http://lvivforum.com.ua/presentation/Nazarchuk_tezy.pdf.

18. Improving the quality of life in the countryside should be under constant attention of the state, available at: <http://prezident.gov.ua>.

19. The Verkhovna Rada of Ukraine (2007), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «About claim of the Government having a special purpose program of development of the Ukrainian village on a period to 2015 year», available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Тимошенко М. Ідентифікація проблем і перспективи розвитку соціальної інфраструктури сільських територій України. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. Pp. 129–143. URL: www.are-journal.com.

Style – Harvard:

Тymoshenko, M. (2018), Identification of problems and prospects for development of social infrastructure of rural territories of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 129–143, available at: www.are-journal.com.

УДК 657.1:637.5
JEL: Q12, Q14, M41

Тетяна Юрченко

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»
Україна*

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Мета. Метою дослідження є вивчення, критична оцінка стану документального забезпечення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів і розробка пропозицій щодо його вдосконалення.

Методологія / методика / підхід. Методологія дослідження базується на загальнонаукових методах пізнання та системному підході, які надали змогу здійснити комплексне вирішення поставлених завдань щодо документального забезпечення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів.

У процесі дослідження використано загальнонаукові методи та специфічний метод – моделювання при розробці пропозицій щодо вдосконалення документального оформлення.

Результати. У статті обґрунтовано, що для виконання покладених на внутрішньогосподарський контроль завдань, насамперед забезпечення керівництва підприємства своєчасною, доречною, достовірною інформацією про об'єкт, що контролюють, необхідно приділяти увагу організації порядку формування підстав для висловлення внутрішнім контролером думки про реальний стан об'єкта перевірки. Такими підставами є документально оформлена інформація, яка одержана як упродовж усього процесу проведення внутрішньогосподарського контролю, так й узагальнена на підставі його результатів. У процесі дослідження виявлено основні проблеми документального забезпечення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів. З метою усунення встановлених проблем розроблено пропозиції щодо змісту та форми документів, які можуть бути використанні для оформлення інформації: необхідної для організації процесу проведення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів; одержаної під час його здійснення; одержаної на підставі узагальнення його результатів.

Оригінальність / наукова новизна. Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні питань, пов'язаних із удосконаленням документального забезпечення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів у системі управління сільськогосподарськими підприємствами, що забезпечує підвищення ефективності його здійснення.

Практична цінність / значущість. Запровадження запропонованих форм документів сприятиме розробці або вдосконаленню документації підприємствами, які організують і проводять контроль земельних ресурсів. Беручи за основу запропоноване нами документальне забезпечення, підприємство насамперед має можливість скоротити час на розробку пакету документів і встановлення вимог щодо їх змісту та форми.

Ключові слова: внутрішньогосподарський контроль, документальне забезпечення, земельні ресурси, інформація, сільськогосподарські підприємства.

Tetiana Yurchenko

*Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman
Ukraine*

DOCUMENTARY SUPPORT OF INTERNAL CONTROL OF LAND RESOURCES

Purpose. *The purpose of this paper is to investigate, critically assess the state of documentary support of internal control of land resources and develop proposals for its improvement.*

Methodology / approach. *The methodology of the research is based on the general scientific methods of cognition and the system approach, which made it possible to carry out the complex solution to the tasks set for the documentary support of internal control of land resources.*

In the process of research, general scientific methods and a specific method – modeling were used in the development of proposals for the improvement of documentary registration.

Results. *The article substantiates that in order to the internal control of the enterprise to fulfill its tasks, first of all provided the management of the enterprise with timely, relevant, reliable information about a supervisory object, it is necessary to pay attention to the organization of the order of forming the grounds for expression opinion about the actual state of the object of verification by internal controller. Such grounds are documented information obtained both during all process of realization internal control and generalized on the basis of its results. In the course of the research, the main problems of documentary provision of the internal control of land resources were identified. In order to eliminate the established problems, it has been developed proposals on the content and form of documents that can be used for registration of information are developed: necessary for organization of the process of conducting of internal control of land resources; received during its implementation; obtained on the basis of the generalization of its results.*

Originality / scientific novelty. *The scientific novelty of the obtained results consists in theoretical substantiation and practical solution of issues related to the improvement of documentary support of internal control of land resources in the system of management of agricultural enterprises, which ensures an increase in the efficiency of its implementation.*

Practical value / implications. *The introduction of the proposed forms of documents will provide the development or improvement of documentation by enterprises that organize and control the land resources. Taking as a basis the documentary support offered by us, the enterprise first of all has the opportunity to shorten the time to develop the package of documents and to establish requirements for their content and form.*

Key words: *internal control, documentary support, land resources, information, agricultural enterprises.*

Татьяна Юрченко

*ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана
Украина*

ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВНУТРИХОЗЯЙСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Цель. *Целью исследования является изучение, критическая оценка состояния*

документального обеспечения внутривозв'язного контролю земельних ресурсів і розробка пропозицій по його удосконаленню.

Методологія / методика / підхід. Методологія дослідження базується на загальнонаукових методах пізнання і системному підході, які надають можливість здійснити комплексне рішення поставлених завдань по документальному забезпеченню внутрішнього контролю земельних ресурсів.

В процесі дослідження використовувалися загальнонаукові методи і специфічний метод – моделювання при розробці пропозицій по удосконаленню документального оформлення.

Результати. В статті обґрунтовано, що для виконання покладених на внутривозв'язний контроль завдань, зокрема, забезпечення керівництва підприємства своєчасною, уместною, достовірною інформацією о контролюючому об'єкті, необхідно звертати увагу організації порядку формування основних висловлювань внутрішнім контролером думки о реальному стані об'єкта перевірки. Такими основами є інформація, документально оформлена і отримана як на протязі всього процесу проведення внутривозв'язного контролю, так і обґрунтована на основі його результатів. В процесі дослідження виявлені основні проблеми документального забезпечення внутривозв'язного контролю земельних ресурсів. З метою усунення встановлених проблем розроблені пропозиції по змісту і формі документів, які можуть бути використані для оформлення інформації: необхідної для організації процесу проведення внутривозв'язного контролю земельних ресурсів; отриманої в час його здійснення; отриманої на основі обґрунтування його результатів.

Оригінальність / наукова новизна. Наукова новизна отриманих результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні і практичному вирішенні питань, пов'язаних з удосконаленням документального забезпечення внутривозв'язного контролю земельних ресурсів в системі управління сільськогосподарськими підприємствами, забезпечує підвищення ефективності його здійснення.

Практична цінність / значимість. Впровадження запропонованих форм документів сприятиме розробці або удосконаленню документації підприємствами, які організують і проводять контроль земельних ресурсів. ґрунтуючись на документальному забезпеченні, яке нами запропоновано, підприємство в першу чергу має можливість скоротити час на розробку пакета документів і встановлення вимог до їх змісту і форми.

Ключові слова: внутривозв'язний контроль, документальне забезпечення, земельні ресурси, інформація, сільськогосподарські підприємства.

Постановка проблеми. Внутрішньогосподарський контроль земельних ресурсів, за умов його належної організації та об'єктивного проведення, безсумнівно, відіграє вирішальну роль для кожного підприємства. Це пояснюється тим, що такий вид контролю дає змогу оцінювати економічну ефективність і законність здійснення господарських операцій із земельними ресурсами; виявляти чинники, які перешкоджають раціональному використанню земельних ресурсів; розробляти механізм виправлення й усунення наслідків виявлених відхилень, порушень, недоліків і недопущення їх повторення в майбутньому. Іншими словами, метою впровадження внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів у систему управління підприємством є зниження ризику втратити право на земельну ділянку через її

незаконне, недбайливе використання суб'єктом господарювання, а також надання обґрунтованої впевненості, що операції з ними здійснюються відповідно до принципів бухгалтерського обліку, а звітність є достовірною.

Проте, важливо зауважити, що жодна система внутрішнього контролю, а відповідно й внутрішньогосподарського контролю, не може бути ідеальною та гарантувати стовідсоткову впевненість [1, с. 98; 2, с. 2]. Це зумовлено тим, що їй властиві певні обмеження: таємна згода двох і більше працівників викликає значні труднощі з виявлення порушень; зловживання контролем з боку менеджменту, концентрація влади в одних руках; тиск на працівників з метою досягнення надмірно високих показників виробництва, шантажування персоналу (як внутрішнє, так і зовнішнє); людський фактор – обмеженість у часі, поспішність або недбалість можуть призвести до помилок або перешкодити їх виявленню в процесі перевірки документів [3]. Про людський фактор як недолік контролю зазначає Є. В. Калюга [4] і переконана, що контроль відданий на відкуп інтуїції та досвіду фахівців, які здійснюють контрольні функції на свій розсуд.

Слід підкреслити, що для того, щоб внутрішньогосподарський контроль виконував покладені на нього завдання насамперед забезпечував керівництво підприємства своєчасною, точною інформацією про керований об'єкт, необхідно приділяти увагу організації порядку формування підстав для висловлення внутрішнім контролером думки про реальний стан об'єкта перевірки. Такими підставами є документально оформлена інформація, яка одержана як упродовж усього процесу проведення внутрішньогосподарського контролю, так й узагальнена на підставі його результатів. Однак нині питання документального оформлення проміжних і кінцевих результатів внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів залишається проблемним і потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових праць учених дозволило сформулювати думку, що дослідженню питання організації та методики внутрішньогосподарського контролю в сільськогосподарських підприємствах присвячували праці такі вітчизняні науковці, як: Л. В. Гуцаленко [5], В. А. Дерій [6], М. М. Коцупатрій [7], У. О. Марчук [7], В. П. Пантелеєв [8], О. А. Подолянчук [9], Л. В. Рибалко [10], Р. А. Сагайдак [11] та інші. Зокрема, Л. В. Гуцаленко досліджує питання формування адаптивної системи контролю формування фінансових результатів сільськогосподарських підприємств [5]. В. А. Дерій обґрунтовує роль внутрішньогосподарського контролю для кожного сільськогосподарського підприємства та зазначає, що ті підприємства, які займаються вирішенням проблем такого виду контролю, мають значно менші ризики банкрутства, ніж ті, що не знаходять часу й ресурсів на нього [6]. М. М. Коцупатрій та У. О. Марчук надали рекомендації щодо вдосконалення методичного підходу до організації внутрішньогосподарського контролю, що дасть змогу власникам, керівникам і відповідним службам підприємств організувати та здійснювати дієвий

контроль шляхом його спрямування не лише на відстеження невідповідності законодавчим вимогам, але й на досягнення ефективності діяльності суб'єктів господарювання [7]. В. П. Пантелеєв розробив парадигму внутрішньогосподарського контролю діяльності підприємств за допомогою розкриття основних положень філософського значення теорії управління та ролі контролю в управлінні підприємством, яку покладено в основу розробки концепції внутрішньогосподарського контролю [8]. Л. В. Рибалко розробила концептуальні засади організації системи внутрішньогосподарського контролю в аграрних підприємствах, що дозволить оптимізувати склад, структуру та чисельність служби внутрішньогосподарського контролю [10].

Порядок організації та проведення внутрішнього контролю на підприємствах аграрної сфери висвітлюється в працях зарубіжних науковців. Зокрема, М. Dumitru доводить важливість діяльності внутрішнього контролю на рівні сільськогосподарських підприємств і досліджує аспекти організації специфічних процедур внутрішнього контролю сільськогосподарської діяльності [12]. L. Giriunas, G. Giriuniene, оцінюючи роль внутрішнього контролю підкреслюють, що створення ефективної системи внутрішнього контролю є одним з основних інструментів управління у великих компаніях. Автори стверджують, що освоєння та використання цього інструменту в сучасних економічних умовах створює передумови для досягнення конкурентних переваг перед іншими компаніями. Крім того, вчені розглядають функції, елементи внутрішнього контролю та їх місце в процедурах управління компанією, а також доцільність цього контролю [13].

Варто зауважити, що в зарубіжній практиці переважно вживається термін «внутрішній аудит». Так, А. N. Cioban (Lucan), E. Hlaciuc та A. Zaicseanu стверджують, що впровадження внутрішнього аудиту дає можливість своєчасно та активно ідентифікувати ризики, тоді як організаційні рамки зовнішнього аудиту не істотно впливають на ефективність аудиту [14]. Т. К. Philip і S. Ngahu на прикладі підприємств тваринницької галузі аналізують значення внутрішнього аудиту та доходять до висновку, що внутрішній аудит є невід'ємним інструментом управління [15]. J. Eremic-Dodic, S. Popovic, V. Popovic, J. Bosnjak, V. Dodic наголошують, що внутрішній аудит сприяє підвищенню ефективності управління бізнесом, безпеці прийняття рішень [16].

Водночас, не зменшуючи ваги попередніх наукових досліджень, варто зазначити, що організаційно-методичні засади внутрішньогосподарського контролю саме земельних ресурсів залишаються не висвітленими науковцями. Відповідно поза увагою науковців перебуває проблема документального оформлення проміжних і кінцевих результатів внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів.

Метою статті є вивчення, критична оцінка стану документального забезпечення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів і розробка пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш, ніж перейти до оцінки

стану документального забезпечення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів, розглянемо запропоновані нами етапи проведення такого контролю (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів

Етапи	Характеристика
Організаційний	Розробка та затвердження наказу про проведення контролю. Попереднє ознайомлення з об'єктами контролю. Конкретизація об'єктів контролю. Формування та затвердження складу суб'єктів контролю, їх інструктаж. Визначення строків проведення контролю. Вибір методики та методичних прийомів контролю. Підготовка та затвердження плану та програми проведення контролю.
Основний	Безпосереднє здійснення контролю шляхом застосування методичних прийомів.
Узагальнювальний	Порівняння результатів контролю з даними правостановлюваної та технічної документації, обліковими даними. Установлення й аналіз причин виявлених відхилень, помилок. Формулювання висновків за результатами контролю. Звітування про результати контролю перед керівництвом підприємства, зборами акціонерів, наглядовою (спостережною) радою. Розробка попереджувальних заходів, рекомендацій щодо виправлення й усунення наслідків виявлених відхилень, порушень, недоліків і недопущення їх повторення в майбутньому, пропозицій щодо підвищення ефективності функціонування системи обліку.
Контроль за результатами	Контроль за виконанням прийнятих керівництвом рішень щодо впровадження розроблених попереджувальних заходів і рекомендацій.

Джерело: розроблено за дослідженнями автора.

На кожному з наведених етапів внутрішній контролер інформацію, необхідну для організації процесу його проведення та отриману безпосередньо під час його здійснення, відображає у так званих робочих документах. Варто підкреслити, що до робочої документації належать не лише документи, підготовлені контролерами, а й одержані матеріали (наприклад, копії, в тому числі фотокопії документів).

Внутрішній контролер перед тим, як подати на розгляд Правління акціонерного товариства (Правління товариства з обмеженою відповідальністю, Правління кооперативу), Загальних зборів акціонерів (Загальних зборів учасників, Загальних зборів членів), наглядової (спостережної) ради, керівництва, головного бухгалтера підприємства інформацію, зафіксовану в робочих документах, має її узагальнити, систематизувати та викласти у формі висновку, звіту, акту тощо, тобто в підсумковому документі.

Однак важливо зауважити про відсутність вимог і рекомендацій щодо змісту та форми робочої та підсумкової документації в чинних нормативно-правових актах. У зв'язку із цим контролювальний орган кожного підприємства самостійно розробляє документи внутрішньогосподарського контролю. Адже розробити уніфіковані форми документів, які б могли використовувати всі

підприємства аграрного сектора під час планування, проведення та викладення результатів внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів неможливо через ряд чинників (наприклад, завдання, які ставляться перед службою внутрішньогосподарського контролю, складність об'єкта контролю, контрольні процедури, які слід виконати тощо). Але, враховуючи особливості земельних ресурсів, нами надано обґрунтовані пропозиції щодо розробки документального забезпечення, які в перспективі можуть слугувати як основа для формування пакету документів конкретного підприємства.

На першому, організаційному, етапі голова спеціальної служби контролю (це може бути ревізійна комісія, служба внутрішньогосподарського контролю тощо) або окремих спеціаліст (за умови, що на підприємстві не передбачено створення спеціального контролювального органу, але для контролю до штату підприємства вводять, наприклад, посаду ревізора) має документально оформити інформацію про: період, що перевіряється, строк проведення контролю, основні етапи контролю та завдання, які необхідно виконати на кожному із цих етапів, планові витрати часу на проведення контролю, а також осіб, які безпосередньо здійснюватимуть контроль. Для узагальнення такої інформації пропонуємо скласти План внутрішньогосподарського контролю (рис. 1). У колонці 2 «Завдання контролю» наводять перелік завдань, які треба виконати в процесі контролю. У колонці 3 «Планові витрати часу на проведення перевірки» зазначають, скільки людино-годин планується витрати на здійснення всіх завдань конкретного етапу, 4 «ПІБ контролера» – вказується контролер, який здійснюватиме перевірку на конкретному етапі контролю, 5 «Примітки» – зазначають особливості проведення контролю.

ТОВ «Чубинецький колос»

(найменування юридичної особи)

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ

3	4	2	3	2	9	9	2
---	---	---	---	---	---	---	---

Номер документа ПВ 74
Голова комісії

Період контролю з «01» січня по «31» грудня 2017 р.

Іванюк Т. В.

Строк проведення «09» березня 2018 – «27» березня 2018 р.

Дата складання плану

проведення

«02» березня 2018 р.

Склад ревізійної комісії Іванюк Т. В., Ляш В. Ю., Карпова О. О.

План внутрішньогосподарського контролю власних земельних ресурсів

Етап контролю	Завдання контролю	Планові витрати часу на проведення контролю (люд.-год)	ПІБ контролера	Примітки
Організаційний	Ознайомлення з об'єктами контролю, вивчення висновку попереднього контролю, розподіл завдань між суб'єктами контролю	6	Іванюк Т. В., Ляш В. Ю., Карпова О. О.	

Продовження рис. 1

Основний	Безпосередня перевірка об'єкта дослідження	56	Іванюк Т. В., Ляш В. Ю., Карпова О. О.
Узагальнювальний	Порівняння даних, одержаних у результаті проведення контролю, з даними правовстановлюваної та технічної документації, обліковими даними. Установлення й аналіз причин виявлених відхилень, помилок. Формування висновку за результатами контролю, розробка рекомендацій щодо усунення та запобігання виникнення в майбутньому виявлених відхилень, помилок	15	Іванюк Т. В., Ляш В. Ю., Карпова О. О.
Контроль за результатами	Перевірка реалізації прийнятих рішень і попереджувальних заходів за результатами контролю	5	Іванюк Т. В.

Особа, яка склала План Іванюк Іванюк Т. В.
(підпис) (посада, прізвище, ім'я, по батькові)

Рис. 1. Запропонована форма робочого документа «План внутрішньогосподарського контролю власних земельних ресурсів»

Джерело: розроблено автором.

З метою деталізації плану контролю в частині контрольних процедур, джерел інформації та робочих документів, які складатимуть під час здійснення внутрішньогосподарського контролю, пропонуємо скористатися Програмою внутрішньогосподарського контролю, яка наведена на рис. 2.

ТОВ «Чубинецький колос»

(найменування юридичної особи)

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ

3 4 2 3 2 9 9 2

Номер документа ПВ 75

Період контролю з «01» січня по «31» грудня 2017 р.

Голова комісії Іванюк Т.В.

Строк проведення «09» березня 2018 – «27» березня 2018 р.

Дата складання

проведення

«04» березня 2018 р.

Склад ревізійної комісії Іванюк Т. В., Ляш В. Ю., Карпова О. О.

Програма внутрішньогосподарського контролю власних земельних ресурсів

№ з/п	Перелік контрольних процедур	Витрати часу на проведення контролю (люд.-год)		Джерела інформації	Назва робочих документів	ПІБ контролера	Примітки
		план	факт				
1	2	3		4	5	6	7
1.	Ознайомлення із системою бухгалтерського обліку в частині земельних ресурсів	4	4	Наказ про облікову політику підприємства, інші документи, які мають вплив на формування облікової політики підприємства	Анкети тестування, письмова інформація	Іванюк Т. В.	

1	2	3		4	5	6	7
2.	Перевірка складу та структури земельного фонду підприємства	4	4	Правовстановлювана документація, земельно-кадастрова книга, книга обліку земельних ресурсів, облікові реєстри синтетичного та аналітичного обліку, звітність (статистична, податкова, управлінська)	Порівняльна відомість; Відомість систематизації порушень	Іванюк Т. В.	
3.	Перевірка напрямів використання та дотримання цільового призначення земельних ділянок	3	3	Правовстановлювана та технічна документація, первинна документація	Порівняльна відомість; Відомість систематизації порушень	Іванюк Т. В.	
4.	Перевірка правильності формування первісної вартості земельної ділянки	1	1	Виписки банків, накладні, платіжні доручення	Порівняльна відомість; Відомість систематизації порушень	Карпова О. О.	
5.	Перевірка документального оформлення операцій з надходження, експлуатації та вибуття земельних ділянок	2	2	Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів (форма № ОЗСГ-1), Акт на списання основних засобів (форма № ОЗСГ-3), акти переведення земельної ділянки з одного виду угідь в інший, акти приймання (списання) робіт з капітального поліпшення земель, бухгалтерська довідка щодо створення (використання, корегування) фонду відновлення земель сільськогосподарського призначення, інші первинні документи, розроблені підприємством	Порівняльна відомість; Відомість систематизації порушень	Ляш В. Ю.	
6.	Перевірка ведення інвентарного обліку земельних ресурсів	2	2	Інвентарна картка обліку основних засобів (форма № ОЗ-6), опис інвентарних карток з обліку основних засобів (форма № ОЗ-7), первинні документи,	Порівняльна відомість; Відомість систематизації порушень	Ляш В. Ю.	

1	2	3		4	5	6	7
7.				розпорядчі документи, не бухгалтерські документи, які підтверджують здійснення операцій, пов'язаних із земельними ресурсами			
8.	Перевірка правильності відображення операцій з надходження, переведення та вибуття земельних ресурсів за рахунками бухгалтерського обліку	1	1	Робочий план рахунків, облікові регістри синтетичного та аналітичного обліку	Порівняльна відомість; Відомість систематизації порушень	Ляш В. Ю.	
9.	Перевірка строків і результатів інвентаризації	1	1	Наказ про проведення інвентаризацій, наказ про створення постійно діючої інвентаризаційної комісії, наказ про створення робочої інвентаризаційної комісії, дані Книги реєстрації контрольних перевірок інвентаризацій підприємства, Інвентаризаційного опису земельних угідь (форма № Інв. 2 с.-г.), Звіряльної відомості результатів інвентаризації основних засобів (форма № Інв. 17 с.-г.), Акту контрольної перевірки інвентаризації цінностей, Відомості результатів інвентаризації (форма № Інв. 19 с.-г.), розроблених порівняльних відомостей, аналітичних таблиць, відомостей виявлених порушень і недоліків	Порівняльна відомість; Відомість систематизації порушень	Карпова О. О.	

1	2	3		4	5	6	7
10.	Перевірка відповідності даних синтетичного й аналітичного обліку	2	2	Журнал-ордер № 4 А с.-г. та відомість до нього	Порівняльна відомість; Відомість систематизації порушень	Карпова О. О.	
11.	Перевірка відповідності даних обліку з даними звітності	1	2	Журнал-ордер № 4 А с.-г. та відомість до нього, Головна книга, фінансова, статистична, податкова звітності	Порівняльна відомість; Відомість систематизації порушень	Іванюк Т. В.	
12.	Узагальнення результатів контролю	4	5	Підсумкова та робоча документація	Звіт про результати внутрішньогосподарського контролю	Іванюк Т. В., Ляш В. Ю., Карпова О. О.	

Голова комісії

Іванюк

Іванюк Т. В.

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Члени комісії

Ляш

Ляш В. Ю.

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Карпова

Карпова О. О.

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Рис. 2. Запропонована форма робочого документа «Програма внутрішньогосподарського контролю власних земельних ресурсів»

Джерело: розроблено автором

Під час третього, узагальнювального, етапу одержані результати контролю відображають у робочих документах.

Звичайно, не можливо передбачити конкретні помилки, відхилення, порушення, які можуть бути виявлені під час внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів. Проте ми узагальнили та систематизували типові порушення, які встановлюють під час контролю, та навели їх у табл. 2.

Таблиця 2

Типові порушення, які виявляють під час внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів

№ з/п	Група порушення	Характеристика порушення
1.	Порушення, пов'язані з неправильним веденням обліку	<ul style="list-style-type: none"> • відсутність ведення інвентарного обліку земельних ресурсів; • відсутність ведення позабалансового обліку орендованих земельних ресурсів; • неправильне відображення операцій з надходження та вибуття орендованих земельних ресурсів на позабалансових рахунках; • порушення строків нарахування амортизації прав тимчасового користування земельними ресурсами;

		<ul style="list-style-type: none"> • неправильне віднесення нарахованих сум амортизації прав тимчасового користування земельними ресурсами на рахунки бухгалтерського обліку; • неправильне використання рахунків обліку для відображення операцій із формування, корегування й використання фонду відновлення земельних ресурсів; • невідповідність даних аналітичного та синтетичного обліку.
2.	Порушення, пов'язані з неправильним оформленням і відсутністю документів	<ul style="list-style-type: none"> • відсутність або незадовільне документальне оформлення операцій, пов'язаних із земельними ресурсами (не заповнення всіх обов'язкових реквізитів; відсутність підписів, печаток); • використання прострочених договорів користування земельними ділянками або договорів, оформлених без дотримання чинних на момент укладання вимог законодавства; • відсутність договорів оренди, суборенди, емфітевзису тощо; • безпідставне виправлення записів у первинних документах, реєстрах обліку; • відсутність оригіналів або копій документів; • наявність фіктивних документів.
3.	Помилки, пов'язані з розрахунками	<ul style="list-style-type: none"> • неправильне визначення розміру орендної плати; • неправильне обчислення земельного податку; • неправильне обчислення фонду відновлення земельних ресурсів; • неправильне обчислення амортизаційних відрахування прав тимчасового користування земельними ресурсами; • завищення суми витрат на здійснення заходів з капітального поліпшення земель сільськогосподарського призначення.

Джерело: розроблено автором.

Для виявлення порушень за операціями з наявності, використання та відновлення земельних ресурсів рекомендуємо скласти Порівняльну відомість даних бухгалтерського обліку та внутрішньогосподарського контролю (рис. 3). За допомогою такого робочого документа суб'єкт контролю має змогу порівняти кореспонденцію рахунків та суми, відображені обліковим персоналом за кожною господарською операцією, зі своїми даними та на підставі цього встановити факт наявності чи відсутності відхилень у кореспонденціях і сумах.

Для формування зведеної інформації про встановлені під час здійснення контролю порушення пропонуємо скласти Відомість систематизації виявлених порушень (рис. 4). Завдяки цьому робочому документу можна оперативно одержати інформацію за кожним порушенням шляхом зазначення суб'єктом контролю короткого опису порушення; документа, в якому виявлено порушення; помилкових даних, які містяться в документі та правильних даних, встановлених контролером. У примітках узагальнюватимуть наслідки виявленого порушення для підприємства та надаватимуть пропозиції контролера з його виправлення, ліквідації наслідків і попередження виникнення такого порушення в майбутньому.

ТОВ «Чубинецький колос»

(найменування юридичної особи)

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ

3 4 2 3 2 9 9 2

Номер документа ПВ 87

Період контролю з «01» січня по «31» грудня 2017 р.

Голова комісії Іванюк Т.В.

Строк проведення «09» березня 2018 – «27» березня 2018 р.

Дата складання
«14» березня 2018 р.

Склад ревізійної комісії Іванюк Т. В., Ляш В. Ю., Карпова О. О.

Порівняльна відомість створення фонду відновлення земельних ділянок сільськогосподарського призначення за даними бухгалтерського обліку та внутрішньогосподарського контролю станом на 31 грудня 2017 р.

№ з/п	Зміст господарської операції	За даними бухгалтерської довідки № 45 від 15.08.2017 р.			За даними Відомості за субрахунком 478 «Забезпечення відновлення земельних ділянок» за серпень 2017 р.			За даними внутрішньогосподарського контролю			Відхилення			Примітки
		Дт	Кт	Сума, грн	Дт	Кт	Сума, грн	Дт	Кт	Сума, грн	Дт	Кт	Сума, грн	
1.	Відображено створення фонду відновлення земельних ділянок сільськогосподарського призначення за рахунок щорічних внесків	231	478	5 897	231	478	5 897	231	478	5 897	-	-	-	

Голова комісії

Іванюк

Іванюк Т. В.

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Особа, яка склала

Ляш

Ляш В. Ю.

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Рис. 3. Запропонована форма «Порівняльна відомість земельних ресурсів за даними бухгалтерського обліку та внутрішньогосподарського контролю»

Джерело: розроблено автором.

Складання такого документа також надасть можливість уникнути перевантаження висновку, який складається за наслідками проведення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів, деталізованою інформацією про кожне встановлене порушення.

Для узагальнення результатів за вивченими під час контролю питаннями з наданням відповідних рекомендацій контролер(и), який безпосередньо проводив контроль, складає підсумковий документ (акт, довідка, звіт).

ТОВ «Чубинецький колос»

(найменування юридичної особи)

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ

3	4	2	3	2	9	9	2
---	---	---	---	---	---	---	---

Номер документа ПВ 87

Період контролю з «01» січня по «31» грудня 2017 р.

Голова комісії

Строк проведення «09» березня 2018 – «27» березня 2018 р.

Іванюк Т. В.

Дата складання

«18» березня 2018 р.

Склад ревізійної комісії Іванюк Т. В., Ляш В. Ю., Карпова О. О.

Відомість систематизації виявлених порушень станом на 31 грудня 2017 р.

№ з/п	Зміст порушення	Назва, номер і дата документа, в якому виявлено порушення	Фактичні дані, зазначені в документі	Установлені дані контролером	Сума відхилення, грн	Примітки
1	2	3	4	5	6	7
1.	Не поставлено на позабалансовий облік земельну ділянку, отриману в оренду (договір оренди № 456 від 14.06.2017 р., право оренди від 27.06.2017 р., нормативна вартість земельної ділянки 160000 грн	Відомість № 4.1 с.-г. аналітичного обліку по рахунку 10 «Основні засоби»; 11 «Інші необоротні матеріальні активи» за червень 2017 р., Журнал-ордер № 4 А с.-г. за червень 2017 р., Головна книга	У реєстрах обліку відсутні дані про орендовану земельну ділянку	За дебетом субрахунка 011 «Земельні ділянки, що перебувають в операційній оренді» потрібно відобразити вартість орендованої земельної ділянки в сумі 160000 грн	160000	<p>Скласти Акт-приймання передачі земельних ресурсів, відкрити Інвентарну картку обліку земельних ресурсів.</p> <p>Потрібно провести кореспонденцію рахунків на вартість неоприбуткованої земельної ділянки (Дт 011 «Земельні ділянки, що перебувають в операційній оренді» Сума 160 000). Для цього необхідно скласти бухгалтерську довідку, в якій навести зміст помилки, її причину, кореспонденцію рахунків і правильну суму.</p> <p>Виявлена помилка вплинула на собівартість вирощеної на цій ділянці культури (на суму не нарахованої орендної плати), величину єдиного податку IV групи, на суму податкових зобов'язань перед бюджетом і нерозподілений прибуток (непокритий збиток).</p> <p>Згідно з умовами, розмір орендної плати становить 7 % від зазначеної в договорі нормативної грошової оцінки. Орендну плату нараховують щомісячно, а виплачують один раз на рік, без урахування індексу інфляції.</p> <p>Розмір щомісячної орендної плати становить: $(160000 \cdot 7\%) : 12 = 933,33$.</p>

1	2	3	4	5	6	7
						<p>Потрібно нарахувати орендну плату за 8 місяців (з липня 2017 р. по лютий 2018 р.): Дт 231 «Рослинництво» 7466,64 (933,33 · 8) Кт 685 «Розрахунки з іншими кредиторами» 7466,64 (933,33 · 8).</p> <p>Потрібно провести кореспонденцію рахунків на суми утриманих ПДФО, ВЗ та подати уточнену податкову декларацію про майновий стан і доходи.</p> <p>Утримано ПДФО з орендної плати: Дт 685 «Розрахунки з іншими кредиторами» 1343,99 (7466,64 · 18 %) Кт 641.1 «Розрахунки за ПДФО» 1343,99 (7466,64 · 18 %).</p> <p>Утримано військовий збір: Дт 685 «Розрахунки з іншими кредиторами» 112 (7466,64 · 1,5 %). Кт 642.1 «Розрахунки за ВЗ» 112 (7466,64 · 1,5 %).</p> <p>Перераховано до бюджету ПДФО, військовий збір: Дт 641.1 «Розрахунки за ПДФО», «Розрахунки за ВЗ» 1455,99 Кт 311 «Поточні рахунки в національній валюті» 1455,99.</p> <p>Потрібно донарахувати суму єдиного податку IV групи та подати уточнену податкову звітність (Дт 91 Кт 641).</p> <p>Скласти нову фінансову звітність за помилковий рік.</p> <p>Унести зміни до реєстрів обліку.</p>
	Усього	X	X	X	160000	X

Голова комісії

Іванюк

Іванюк Т. В.

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Особа, яка склала

Ляш

Ляш В. Ю.

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Рис. 4. Запропонована форма «Відомість систематизації виявлених порушень»

Джерело: розроблено автором.

Вимоги до форми та змісту підсумкового документа не регламентовані жодним нормативно-правовим актом, а тому контролер оформлює результати перевірки у довільній формі. Ми пропонуємо складати Звіт про результати

внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів (далі – Звіт), який можна розділити на три умовні частини: вступну, аналітичну та заключну (табл. 3).

Таблиця 3

Структура Звіту про результати внутрішньогосподарського контролю

Частина	Характеристика
Вступна	Розкриває інформацію про період, за який проводять контроль; дати початку та закінчення контролю; прізвища, ім'я та по батькові голови групи (служби, підрозділу) та посадових осіб, що брали участь у проведенні контролю; посилання на положення нормативно-правових актів і внутрішньорозпорядчих документів, які використано в процесі контролю; дата складання звіту.
Аналітична	Висвітлює хід проведення контролю. Детально описують об'єкт контролю; досліджувані джерела інформації; використані методичні прийоми; виявлені помилки, відхилення, порушення. Також треба навести перелік причин, що створили умови для здійснення порушень, наслідки виявлених порушень.
Заключна	Містить чіткий висновок контролерів про перевірений ними об'єкт контролю та рекомендації за результатами внутрішньогосподарського контролю.

Джерело: розроблено автором.

Якщо на підприємстві функції внутрішньогосподарського контролю покладено на спеціальну службу, то контролер(и) Звіт разом з робочими документами спочатку надає на розгляд голові такої служби. Звіт підписують усі члени та голова служби контролю, або, за умови, що внутрішньогосподарський контроль здійснює окремий спеціаліст, наприклад, ревізор – лише цей фахівець. Після цього внесення будь-яких змін до Звіту є неможливим. Аби не допустити фальсифікацію даних, переконані, що Звіт має бути пронумерованим, прошнурованим, посадові особи, які здійснювали контроль, повинні підписувати кожен сторінку звіту.

В акціонерних товариствах результати контролю доповідають Правлінню, а потім – загальним зборам акціонерів, у товариствах з обмеженою відповідальністю – Правлінню та загальним зборам учасників, у кооперативах – Правлінню та загальним зборам членів кооперативу. Також результати контролю виносять на розгляд керівництва підприємства, головного бухгалтера, наглядової (спостережної) ради. Після розгляду видають офіційне розпорядження про прийняття (неприйняття) наданих контролерами рекомендацій.

У разі відмови у виконанні наданих рекомендацій на узагальнювальному етапі завершується проведення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів. У разі позитивного рішення здійснюють ще один етап – контроль за результатами, який, по суті, є завершальним етапом внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів. Для підтвердження своєчасності та ефективності впровадження наданих рекомендацій пропонуємо скласти документ «Контроль впровадження рекомендацій за результатами внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів» (рис. 5).

ТОВ «Чубинецький колос»

(найменування юридичної особи)

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ

3	4	2	3	2	9	9	2
---	---	---	---	---	---	---	---

Номер документа КВ 8

Період перевірки з «01» січня по «31» грудня 2017 р.

Голова комісії Іванюк Т.В.

Строк проведення «09» березня 2018 – «27» березня 2018 р.

Дата складання
«5» травня 2018 р.

Склад ревізійної комісії Іванюк Т. В., Ляш В. Ю., Карпова О. О.

Контроль впровадження рекомендацій за результатами внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів

№ з/п	Зміст рекомендацій	Очікуваний результат	Термін виконання		Заходи, вжиті для забезпечення виконання рекомендацій	Висновки про результати виконання рекомендацій
			Плановий	Фактичний		
1.	За порушенням, відображеним у Відомості систематизації виявлених порушень від 18.03.2018 р. № ПВ 87, виправити наслідки помилки, зокрема провести необхідні кореспонденції рахунків, внести зміни до регістрів обліку та подати уточнені податкові декларації	Наданні пропозиції будуть виконані своєчасно та в повному обсязі	3 1 квітня до 15 квітня 2018 р.	3 5 до 10 квітня 2018 р.	Складено Акт приймання-передачі земельних ресурсів від 5.04.2018 р. № 22, відкрито Інвентарну картку обліку земельних ресурсів від 05.04.2018 р. № 22, складено бухгалтерську довідку від 06.04.2018 р. № 14, якою поставлено на позабалансовий облік орендовану ділянку, бухгалтерську довідку від 06.04.2018 р. № 15, якою проведено нарахування орендної плати, утримано та перераховано до бюджету ПДФО та військовий збір, бухгалтерську довідку від 08.04.2018 р. № 16 – донараховано суму єдиного податку IV групи. Подано уточнену податкову декларацію платника єдиного податку четвертої групи від 10.04.2018 р. та податкову декларацію про майновий стан і доходи від 10.04.2018 р. Унесено зміни до регістрів обліку. Подано нову фінансову звітність за період, у якому виявлено помилку.	Надані рекомендації сприяли виправленню як самої помилки, так і її наслідків у повному обсязі

Особа, яка здійснює контроль

Іванюк
(підпис)

Іванюк Т. В.
(прізвище, ім'я, по батькові)

« »   20   р.

Рис. 5. Запропонована форма «Контроль впровадження рекомендацій за результатами внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів»

Джерело: розроблено автором.

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що документальне забезпечення має важливе значення для внутрішньогосподарського контролю, адже воно, по-перше, допомагає організувати процес його здійснення, по-друге, підтверджує факт його проведення, по-третє, є підставою для формулювання думки внутрішнього контролера про фактичний стан об'єкта контролю; по-четверте, дає змогу оцінити якість його здійснення.

З метою вдосконалення документального забезпечення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів запропоновано орієнтовний перелік документів, які можна скласти для оформлення: інформації, необхідної для організації процесу його здійснення; отриманої інформації під час його проведення; інформації, яка одержана на підставі узагальнення та систематизації його результатів. Також надано рекомендації стосовно змісту та форми таких документів.

Надані пропозиції стануть у нагоді для підприємств, які організують і проводять контроль земельних ресурсів і мають потребу в розробці або вдосконаленні своєї документації. Так, беручи за основу запропоноване нами документальне забезпечення, підприємство насамперед має змогу скоротити час на розробку пакету документів і встановлення вимог щодо їх змісту та форми.

Перспективними напрямками дослідження є питання про стан внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів на сільськогосподарських підприємствах і розроблення рекомендацій щодо підвищення його ефективності.

Список використаних джерел

1. Audit and Assurance: study text. Pakistan: The Institute of Chartered Accountants of Pakistan, 2015. 383 p.

2. COSO Internal Control – Integrated Framework. URL: <https://home.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/2750-New-COSO-2013-Framework-WHITEPAPER-V4.pdf>.

3. Беляєва Л. А. Організаційні аспекти внутрішньогосподарського контролю. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2010. № 11. С. 64–69.

4. Калюга Є. В. Фінансово-господарський контроль у системі управління: монографія. Київ: Ельга: Ніка-Центр, 2002. 355 с.

5. Гуцаленко Л. В. Адаптивна система обліку і контролю результатів діяльності сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2010. 372 с.

6. Дерій В. А. Методи внутрішньогосподарського контролю за витратами на виробництво у сільськогосподарських підприємствах. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 254–258.

7. Коцупатрий М. М., Марчук У. О. Внутрішньогосподарський контроль в управлінні діяльністю сільськогосподарських підприємств: монографія. Вінниця: ТД «Едельвейс і К», 2014. 268 с.

8. Пантелеєв В. П. Концепція внутрішньогосподарського контролю

діяльності підприємств: методологія, організація, розвиток: дис. ... доктора екон. наук: 08.00.09. Державна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. Київ, 2009. 422 с.

9. Подоляничук О. А. Внутрішньогосподарський контроль у діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С. 109–112.

10. Рибалко Л. В. Внутрішньогосподарський контроль в аграрних підприємствах: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09. ННЦ «Інститут аграрної економіки» Української академії аграрних наук. Київ, 2008. 257 с.

11. Сагайдак Р. А. Внутрішній контроль в управлінні сільськогосподарськими підприємствами: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09. Національний аграрний університет. Київ, 2008. 242 с.

12. Dumitru M. Internal control procedures for agricultural activities. *Agricultural Management*. 2015. Seria I. Vol. 17. Is. 3. Pp. 28–36.

13. Giriunas L., Giriuniene G. Role of internal control in company management procedures: theoretical aspect. *Purushartha: a journal of management, ethics and spirituality*. 2014. Vol. 7. Is. 2. Pp. 60–71.

14. Cioban (Lucan) A. N., Hlaciuc E., Zaiceanu A. The impact and results of the internal audit activity exercised in the public sector in Romania. *Procedia Economics and Finance*. 2015. Vol. 32. Pp. 394–399. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01409-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01409-4).

15. Kiplagat T. P., Ngahu S. Factors influencing risk based internal audit adoption in Kenya agricultural and livestock research organization. *Journal of humanities and social science*. 2017. Vol. 22. Is. 6. Pp. 85–92. <https://doi.org/10.9790/0837-2206048592>.

16. Eremic-Dodic J., Popovic S., Popovic V., Bosnjak J., Dodic V. The importance of the implementation of it audits in agricultural enterprises of the Republic of Serbia in order to increase safety management and risk determination interval. *Annals of The Constantin Brancusi University of Targu Jiu. Economy Series*. 2017. Vol. 2. Pp. 91–97.

References

1. *Audit and Assurance* (2015), 2nd. The Institute of Chartered Accountants of Pakistan, Bracknell, Berkshire, United Kingdom.

2. COSO Internal Control – Integrated Framework (2013), available at: <https://home.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/2750-New-COSO-2013-Framework-WHITEPAPER-V4.pdf>.

3. Bieliaieva, L. A. (2010), Organizational aspects of internal control. *Visnyk KhNAU. Seriya «Ekonomichni nauky»*, vol. 11, pp. 64–69.

4. Kaliuha, Ye. V. (2002), *Finansovo-hospodarskyi kontrol u systemi upravlinnia* [Financial and economic control in the management system], Elha: Nika-Tsentr, Kyiv, Ukraine.

5. Hutsalenko, L. V. (2010), *Adaptyvna systema obliku i kontroliu rezultativ diialnosti silskohospodarskykh pidpriumstv* [Adaptive system of accounting and

control of the results of activity of agricultural enterprises], NSC «IAE», Kyiv, Ukraine.

6. Derii, V. A. (2013), Methods of internal control over costs of production at agricultural enterprises. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 1, pp. 254–258.

7. Kotsupatryi, M. M. and Marchuk, U. O. (2014), *Vnutrishnohospodarskyi kontrol v upravlinni diialnistiu silskohospodarskykh pidpryiemstv* [Internal control in the management of agricultural enterprises], “TD “Edelveis i K”, Vinnitsa, Ukraine.

8. Panteleev, V. P. (2009), Conception of internal control of activity of enterprises: methodology, organization, development, Dr.S Thesis, Analysis and Auditing (on the types of economic activity), Kyiv, Ukraine.

9. Podolianchuk, O. A. (2010), Internal control in the activity of agricultural enterprises, *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 109–112.

10. Rybalko, L. V. (2008), The internal control at agrarian enterprise, Ph. D. Thesis, Accounting, Analysis and Auditing (on the types of economic activity), Kyiv, Ukraine.

11. Sahaydak, R. A. (2008), Internal control in agricultural enterprises management, Ph. D. Thesis, Accounting, Analysis and Auditing (on the types of economic activity), Kyiv, Ukraine.

12. Dumitru, M. (2015), Internal control procedures for agricultural activities. *Agricultural Management*, seria I, vol. 17, is. 3, pp. 28–36.

13. Giriunas, L. and Giriuniene, G. (2014), Role of internal control in company management procedures: theoretical aspect. *Purushartha: a journal of management, ethics and spirituality*, vol. 7, is. 2, pp. 60–71.

14. Cioban (Lucan), A. N., Hlaciuc, E. and Zaiceanu, A. (2015), The impact and results of the internal audit activity exercised in the public sector in Romania. *Procedia Economics and Finance*, vol. 32, pp. 394–399. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01409-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01409-4).

15. Kiplagat, P. and Ngahu, S. (2017), Factors influencing risk based internal audit adoption in Kenya agricultural and livestock research organization. *Journal of humanities and social science*, vol. 22, is. 6, pp. 85–92. <https://doi.org/10.9790/0837-2206048592>.

16. Eremic-Dodic, J., Popovic, S., Popovic, V., Bosnjak, J., Dodic, V. (2017), The importance of the implementation of it audits in agricultural enterprises of the Republic of Serbia in order to increase safety management and risk determination interval. *Annals of The Constantin Brancusi University of Targu Jiu. Economy Series*, vol. 2, pp. 91–97.

How to cite this article? Як цитувати цю статтю?

Стиль – ДСТУ:

Юрченко Т. Документальне забезпечення внутрішньогосподарського контролю земельних ресурсів. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. Pp. 144–164. URL: www.are-journal.com.

Style – Harvard:

Yurchenko, T. (2018), Documentary support of internal control of land resources. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, [Online], vol. 4, no. 2, pp. 144–164, available at: www.are-journal.com.

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Редакційна колегія міжнародного наукового фахового рецензованого журналу «**Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal**» запрошує Вас до публікації наукових робіт.

Редакційна колегія приймає до публікації статті, написані українською, англійською, польською та російською мовою. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження й обґрунтування здобутих наукових результатів відповідно до мети й завдань статті, які не повинні бути вузькими (у сенсі охоплення зацікавленої аудиторії).

Рукописи статей рецензують провідні вчені та фахівці відповідних галузей.

Вимоги до структури та оформлення статей

УВАГА! Для правильного оформлення статті автори повинні скористатися запропонованим шаблоном.

Вимоги до оформлення та структури тексту:

1. Статті оформлюють на листах формату А4 (210 x 297 мм) з полями 2 см з усіх сторін; абзацний відступ – 1 см, інтервал тексту – одинарний. Обсяг статті від 8 до 20 сторінок (оптимально – 10–15 сторінок).

2. Шрифт Times New Roman, розмір 14.

3. Стаття повинна мати індекс УДК (з лівого боку, літери великі, шрифт жирний), рядком нижче JEL Classification (1–3 коди, що розміщують через кому. Див. коди класифікатора за Journal of Economic Literature Classification System: <https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php>), літери великі, шрифт напівжирний.

4. Після відступу в 1 рядок вказують ім'я та прізвище автора (авторів) з вирівнюванням праворуч напівжирним курсивом.

5. Після відступу в 1 рядок вказують найменування установи, де працює (навчається) автор, з вирівнюванням праворуч звичайним курсивом. Якщо статтю написали кілька авторів, які працюють у різних установах, після прізвища автора та перед найменуванням установи, де працює (навчається) автор, роблять помітку у вигляді відповідної нарядкової цифри. Якщо статтю написано одноосібно, або ж автори працюють (навчаються) в одній установі, то тоді таку помітку не роблять.

6. У наступному рядку вказують назву країни з вирівнюванням праворуч звичайним курсивом (якщо автори з різних країн, то назву країни вказують після найменування установи).

7. Через відступ в 1 рядок вказують назву статті з вирівнюванням посередині сторінки великими жирними літерами, розмір шрифту 14.

8. Через відступ в 1 рядок наводять анотації трьома мовами (українською, англійською та російською – не менше 1800 друкованих знаків, урахувавши пропуски). Анотація (реферат) має розкривати мету статті, головну її ідею та короткий огляд здобутих результатів дослідження. Шрифт анотації – курсив, розмір – 12. Для англійських статей потрібна анотація лише цією мовою. Анотація має бути оформлена за такою структурою (як окремі абзаци): мета; методологія / методика / підхід; результати; оригінальність / наукова новизна; практична цінність / значущість. Перед кожною анотацією пункти 4, 5, 6, 7 цих вимог наводять мовою анотації.

9. Після кожної анотації без відступів наводять ключові слова до статті (5–7 позицій). Вимоги щодо шрифту, розміру та мови такі ж, як і до анотації.

10. Далі через відступ в 1 рядок наводять основний текст статті.

11. У статті, згідно з постановою Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (**із виділенням у тексті**) такі елементи:

- **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- **мета статті** (постановка завдання);

- **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- **висновки** із цього дослідження й перспективи дальших розвідок у цьому напрямі;

- **список використаних джерел** (оформлюють за вимогами ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

Англійська стаття має бути структурована таким чином:

Introduction and review of literature.

The purpose of the article.

Results and discussions.

Conclusions.

References.

Вимоги до оформлення літературних джерел і посилань на них

Посилання на джерела слід позначати в тексті у квадратних дужках за порядковим номером цієї роботи в списку, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], у яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюють від іншого крапкою з комою. Розташування джерел у списку має бути в міру посилання в тексті. Список використаних джерел повинен

включати не менше 12 позицій. Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори неангломовних статей повинні наводити список використаних джерел у двох варіантах: один мовою оригіналу й окремим блоком той самий список джерел (References) у латинському алфавіті (Harvard reference system), тобто перекладений англійською мовою, повторюючи в ньому в тій же послідовності всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні. Приклад правильного оформлення **References** можна подивитися за посиланням <http://are-journal.com/are/about/submissions#authorGuidelines>. Наприкінці бібліографічного опису джерела слід обов'язково зазначити унікальний цифровий ідентифікатор DOI, якщо його присвоєно відповідній публікації.

В англомовних статтях посилання в тексті можна здійснювати в гарвардському стилі й наводять лише References.

Нагадуємо, що не варто посилатися на підручники, посібники, конспекти лекцій, практикуми й іншу ненаукову та науково-популярну літературу. Посилання на власні наукові праці (самоциткування) допускаються лише в разі нагальної потреби, але не більше 30 % від загальної кількості джерел. Не бажано посилатися на матеріали конференцій. У списку джерел мають переважати статті з визнаних закордонних і вітчизняних журналів та монографій, які опубліковано протягом останніх семи років. Усі цитати мають закінчуватися посиланнями на джерела. Роботи авторів, на прізвища яких є посилання в статті, мають бути в списку використаних джерел.

Вимоги до оформлення таблиць, рисунків і формул

Кількість табличного матеріалу й ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подають у таблиці, що має порядковий номер з вирівнюванням праворуч (напр., *Таблиця 1*) і назву (друкують над таблицею посередині напівжирним шрифтом). Розміщення таблиць і рисунків в альбомному форматі не бажане.

Ілюстрації також потрібно нумерувати й вони повинні мати назви, які вказують під кожною ілюстрацією з вирівнюванням посередині напівжирним шрифтом (напр., **Рис. 2. Модель управління ефективністю виробництва**). Рисунки, виконані в MS Word, потрібно згрупувати; вони мають бути єдиним графічним об'єктом.

Шрифт тексту в таблицях і на рисунках Times New Roman, розмір 12 (у виключних випадках розмір шрифту може бути меншим).

Автор статті обов'язково має наводити джерело інформації після кожного рисунка й таблиці (напр., *Джерело: розраховано на основі статистичного щорічника «Сільське господарство України»*) з абзацним відступом, розмір шрифту – 12.

Формули виконують за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation, подають курсивним шрифтом з вирівнюванням посередині й нумерують з правого боку.

Просимо авторів також звернути увагу на такі вимоги

У статті не повинно бути переносу слів і макросів. Під час набору слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу); лапки необхідно набирати однакові по всій статті; не використовувати дефіс замість тире. Абзаци позначати тільки клавішею «Enter» (форматування здійснювати лише через параметри абзацу), не застосовувати пропуски або табуляцію (клавіша «Tab»). Текст має бути побудований у логічній послідовності, без повторень, із чіткими формулюваннями й відповідно до вимог стилістики наукового тексту, без граматичних і стилістичних помилок. Матеріал має бути ретельно вчитаний і відкорегований.

Назва файлу статті має відповідати прізвищу автора (напр.: **Іваненко_стаття** або **Ivanenko_article**). Статтю подають лише (!) у форматі *.doc (Microsoft Word 2003).

Просимо уважно стежити за виконанням усіх вимог до оформлення статті й не ігнорувати вимоги щодо оформлення таблиць й ілюстрацій!

Перед надсиланням статті, будь ласка, перевірте її відповідність кожному пункту вимог.

DEAR COLLEAGUES!

The editorial board of the international scientific peer-reviewed journal «**Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal**» invites you for the publication of scientific papers.

The editorial board accepts for publication articles, written in English, Ukrainian, Polish or Russian.

The paper should be written on the current topic, with the results of profound scientific research and justification of obtained scientific results in accordance with the objectives and tasks of articles that should not be narrow (in terms of coverage of interested audience).

Manuscripts of articles are reviewed by leading scientists and experts from related branch.

The requirements for the structure and the design of articles

ATTENTION! For the correct design of article, the authors showed use proposed pattern.

Requirements for the design and structure of the text:

1. Articles should be on sheets of A4 (210 x 297 mm) with 2 cm margins on all sides; indentation – 1 cm, single-spaced. The articles should contain from 8 to 20 pages (optimally – 10–15 pages).

2. Font – Times New Roman, size – 14.

3. For each article – JEL Classification (Economic Literature Classification System: <https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php>), on the left, the letters are large, bold font.

4. Author's name after indent – on the right italic, bold font.

5. After indent indicate below the name of the institution – the font is with normal italic on the right. If an article is written by several authors working in various institutions, after the author's name and before the name of the institution where he (she) works (studies), make a mark in the appropriate superscript numbers. If an article is written individually or author's work (study) in one institution, then do not make any mark.

6. In the next line indicate the name of country with normal italic on the right (if authors from different countries, indicating the name of the country after the name of the institution).

7. After indent in line indicate the title of the article aligned with the middle of the page with big bold letters, font size 14.

8. Next there should be the abstract, which is indented, italic and size 12 font size. **For English-language articles the abstract should only be provided in**

English. For Ukrainian, Polish and Russian Language articles abstracts should be provided in two languages: (1) Ukrainian, Polish or Russian – more than 1800 characters, considering spaces, (2) English – more than 1800 characters, considering spaces. An abstract should identify the purpose of the paper, information about the content of the core idea of paper and provide a brief overview of the results obtained in the research. Please format the abstract as separate paragraphs: (1) Purpose, (2) Methodology / approach, (3) Results, (4) Originality / scientific novelty and (5) Practical value / implications. Paragraphs 4, 5, 6 and 7 of these requirements should be provided in language of the abstract before each abstract.

9. After each annotation without indent write keywords to the article (5–7 positions). Requirements for the font size and language are the same as for the annotation.

10. Then through indent in 1 line write the main text.

11. Article should be structured as follows:

Introduction and review of literature.

The purpose of the article.

Results and discussions.

Conclusions.

References.

Requirements for references and links to them

Links for references should be marked in the text in square brackets for the serial number of the works in the list, for example, [3, p. 35; 8, pp. 56–59], in which the first digit indicates the serial number of sources in the bibliography, and the second – the appropriate page in the source; one source (with the page) is separated from the rest by a semicolon. Location of sources should be listed as references in the text. References should include at least 12 positions.

Under the new rules, taking into account the requirements of international systems of quoting authors of non-English papers should give a list of used sources in two versions: one in the original language and as separate block of the same list of sources (References) in the Latin alphabet (Harvard reference system), that is translated into English repeating in the same sequence all sources of literature, regardless of whether it is among them foreign. Example of proper design «References» can be found here: <http://are-journal.com/are/about/submissions#authorGuidelines>). At the end of bibliographic descriptions of source should necessarily to specify a Digital Object Identifier (DOI), when available.

In the English-language articles links for references in the text can be made in the Harvard style and are only «References».

Remember, that you should not refer on textbooks, manuals, lectures, workshops and other unscientific literature. Links to own scientific work are allowed only in case of urgent need, but not more than 30 % of total sources. It is not preferably to refer to the conference proceedings. The list of sources should prevail

articles from recognized foreign and domestic journals and monographs have been published over the past seven years. All quotations should end with reference. The works of authors whose names are on the link in the article should be on the list of sources.

Requirements for tables, figures and formulas

Number of Tables and illustrations should be appropriate. Digital material should be at the table that has a serial number aligned right (eg., *Table 1*) and name (printed above the table in the middle of bold text). Placement of tables and figures in album format is not desired.

Illustrations should also be numbered and they should have names that indicate under each illustration aligned with the middle of bold (eg., **Fig. 2. Model of management of production effectiveness**). The figures made in MS Word, you need to group; they should be the only graphical object.

Font of text in tables and figures – in Times New Roman, size 12 (in exceptional cases, the font size can be smaller).

The author should always show the source of information after each figure and table (eg., *Source:* Calculated on the basis of statistical yearbook «Agriculture in Ukraine») with indent, font size – 12.

Formulas are performed using the integrated formula editor MS Equation, presented with italics, aligned with the middle and numbered on the right side.

We ask authors also draw attention to the following requirements

The article should not content hyphenation and macros. Turn off automatic dialing «soft» transfer (banned «forced» transfers – by using the dash); quotes to dial the same throughout the article; do not use a dash instead of a hyphen. Mark paragraphs only must key «Enter» (formatting to only the parameters paragraph) do not use spaces or tabs (button «Tab»). The text should be structured in a logical sequence, without repetition, with clear language and style in accordance with the requirements of scientific text without grammatical and stylistic errors. The material should be carefully proofread and corrected.

File name article must meet the author's name (eg.: **Ivanenko_article**). The article showed be only (!) in the format *.doc (Microsoft Word 2003).

We kindly ask you to follow all requirements for registration of articles and please do not ignore requirements for design of tables and illustrations!

Before sending an article, please check its compliance with the requirements of each item.